Naujasis ŽIDINYS

ISSN 1392-6845

2018 6

AIDAI

100
ATKURTAI LIETUVAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui
PAULIUS KUNČINAS
Antrojo atgimimo beieškant 1

Nustebimai
GUODA AZGURIDIENĖ
Apie efektyvų žmogų 3

Kritika
TOMAS DAUGIRDAS
Kaip nelietuviui tapti lietuviu? 5

Poezija
DIMITRIS DIMITRIADIS. Homeriada II. Itakė 7

Medija
MYKOLAS KERAITIS. O laikai, o televizijos 12

Šiandiena
EGLĖ JUOCEVIČIŪTĖ. Estetika, politika, normalumas ir viltis: Kelionės po Ukrainą įspūdžiai 17

Kultūros istorija
ROMA BONČKUTĖ. Gimęs kartu su *Vienybe Lietuvninkų*: Kleopo Jurgelionio 55-osioms mirties metinėms 23

Konversatoriumas
ANDRZEJŲ FRANASZEKĄ kalbina SABINA KUBEKĖ. Vėl galėtų išmušti Herberto valanda 30

Literatūra
AGNĖ BERNOTAITĖ. Nepažintas artimas: Antono Hanseno Tammsaares *Tiesos ir teisingumo* vertimus pasitinkant 35

Slaptieji Vilniaus užrašai
JULIUS SASNAUSKAS. Mano tėviškė – ne mėlyno Nemuno vingis 40

Esė
NOJUS KIZNIS. Kamufliažinis skaitalas 45

Proza
THOMAS MANN. Kelias į kapines 50

APŽVALGA

Nerijų Milerių kalbina Kristina Tamelytė. Filosofijos verta kasdienybė 56

Austėja Mikuckytė-Mateikienė. Pamatyti nematomą 59

Giedrė Polkaitė. Daiktai ir jų įstabiosios istorijos 63

Viktorija Šeina. Sambūris apie sambūrius 66

KNYGŲ AIDAI

Akvilė Rėklaitytė. Nors vieną gyvą žodelį 68

Lina Buividavičiūtė. Liudyti *daikto savyje* trapumą 70

Antanas Terleckas. Kaip apversti epochą? 72

Norbertas Černiauskas. Ydingas principas 74

Kęstutis K. Skrupskelis. Naujas žvilgsnis į Rusijos revoliuciją 76

Knygų mugė 78

Užsklanda
V. D.
Gėris, grožis ir tiesa 80

Skilčių logotipai: *Nustebimai* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra

Viršelyje – Miglė Anušauskaitė. Ilgas žirgas. 2018. Mišri technika

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Antrojo atgimimo beieškant

Paulius Kunčinas

Gerbiamas redaktoriau, sakoma, kad su amžiumi žmonės tampa ciniškesni, ieško kompromisų, kartais net būna priversti paminti savo vertybes, išsižadėti jaunystės svajonių. Bet toks pavojus brandos kryžkelėje gali ištikti ir tautas.

Beveik visos tautos gimsta svaiginančio idealizmo ir kolektyvinio pasipriešinimo sūkuryje. Moderniaisiais laikais savo tikslams įgyvendinti jos sukūrė nacionalines valstybes. Tačiau beveik visos valstybės susiduria su identiteto iššūkiais, o kai kurios žlunga praradusios kryptį ir valią kovoti už savo vertybes. Šiuo metu įvairiuose pasaulio taškuose regime vykstančias valstybių dramas: vienos, kaip Sirija, kuri atsirado iš pasipriešinimo Osmanų imperijai, pasiduoda ciniškų despotų valiai; kitos, kaip Ukraina, kuri atgavo nepriklausomybę po Sovietų Sąjungos žlugimo, neatsilaiko prieš siaurus oligarchų interesus; o trečios, kaip Italija, dėl pertekliaus ir neišmanymo, kur toliau eiti, pradeda skęsti dekadentiškame liūne. Žinoma, regime ir priešingų pavyzdžių: Airija, o galbūt ir Graikija bei Portugalija, išeina iš krizės su nauja ateities vizija ir sparčiai žengia tautos gerovės link.

Švęsdamas Lietuvos šimtmetį, nenorom susimąstai, kad galbūt ir mūsų šalis artėja prie vidurio amžiaus krizės. Po „idėjų fiestos“, kurią matėme metų pradžioje, jaučiasi šiokia tokia tuštuma. Kryptis išlieka miglota net ateinantiems dešimčiai metų. Atrodo, kad politinis ciklas trumpėja, diskursas tampa vis skurdesnis. Galbūt visi tie bandymai susitelkti ir pasirinkti naują kelią buvo tik viešųjų ryšių triukas ar politinis katarsis, o galbūt vis dėlto nuoširdus naujo etapo ieškojimas – per miglą, pasiklydus tamsiame miške. Kaip rašė Dantė, *Nel mezzo del cammin di nostra vita / mi ritrovai per una selva oscura.*

Greičiausiai sociologai, politologai ir filosofai sakys, kad atsakymas į klausimą apie krizę yra kompleksinis. Čia rastume politinio cinizmo, nuoširdaus ieškojimo, daug nusivylimo ir vilties, baimės ir ryžto. Ir vėl norėtųsi pacituoti, šį kartą – Charlesą Dickensą: „Tai buvo geriausi laikai, tai buvo blogiausi laikai, tai buvo išminties amžius, tai buvo kvailybės amžius, tai buvo tikėjimo epocha, tai buvo skepticizmo epocha, šviesos, o kartu – ir tamsos metas...“

Vos ne kiekvienas lietuvis, kaip vienišas romantikas, nešioja savyje Lietuvos viziją, kokia ji turėtų būti antrąjį šimtmetį. Bet vienybės blyksniai kaip snaigės pavasarį ištirpsta nusileidusios ant žemės. *Modus operandi* išlieka nulinės sumos žaidimas (angl. *zero-sum game*) – tik neduok kitam praslysti į priekį. Arba: reikia perskirstyti gerovę, o ne ieškoti būdų, kaip ją sukurti visiems.

Gerbiamas redaktoriau, bandydamas pateikti savo ateities viziją, aš supratau turbūt svarbiausią problemų priežastį – nepriklausomoje Lietuvoje triumfavo individualizmas. Kai buvo dorojamasi su komunizmo palikimu, į šiukšlyną buvo išmestos bet kokios su bendro gėrio ieškojimu susijusios vertybės. Laisvė sutapatinta su žmogaus asmenine laisve, kuri gali būti apribota tik tiek, kiek to reikia viešajai tvarkai palaikyti. Šeima, visuomenė ir bendruomenė atsidūrė antrame plane. Todėl dabar akivaizdžiai trūksta telkiančios kolektyvinės valios. Tai kontrastuoja su Azijos patirtimi, kur vyrauja kolektyvinė logika ir šeimos bei visuomenės hierarchija. Nenuostabu, kad nuolat tenka girdėti skeptiškus svarstymus,

jog kolektyvine valia Singapūre, Pietų Korėjoje ir Japonijoje pasiekti proveržiai yra tiesiog „neįsivaizduojami“ Lietuvoje.

Toks individualizmo triumfas yra dekadentiškas, jis veda prie stagnacijos ir galiausiai visos šalies susinaikinimo per emigraciją. Nepaisant didžiulio ekonominio progreso, per pastaruosius dvidešimt metų Lietuva yra atsidūrusi ant socialinio žlugimo ribos. Jau trečdalis darbingo amžiaus žmonių išvažiavo ir neplanuoja sugrįžti. Tie, kas liko, dėl to per daug nesijaudina arba supranta tai kaip „nenugalimą jėgą“, neišvengiamą laisvės kainą. O tėvai net džiaugiasi, kad jų vaikams pavyko „pabėgti“ ir kad senatvėje padės prisidurti prie pensijos.

Švietimo, sveikatos ir valstybės sektoriaus darbuotojai yra likę už borto – pernelyg demoralizuoti, kad kovotų už antro šimtmečio proveržius. Elitas – per daug prisitaikęs prie egzistuojančios tvarkos, todėl stabdo ir vilkina esmines reformas. Arba dar blogiau – imituoja reformas: vienas žingsnis į priekį, du žingsniai atgal. Laikas traktuojamas kaip nesibaigiantis išteklius. Ateis dar vieni rinkimai, ir dar. Galime palaukti. Tegu ateis dar viena nauja karta. Nes šitas jaunimas jau spėjo pritapti prie senių. Juos jau galima nurašyti, išmesti į istorijos šiukšlyną.

Visuomenė iki pagrindų yra susiskaldžiusi: turtingi prieš neturtingus, verslas prieš darbuotojus, valdžia prieš visuomenę, žiniasklaida prieš politiką, senoji karta prieš jaunimą. Bet tauta negali ilgai išlikti susiskaldžiusi. Egzistenciškai svarbu rasti naują telkiančią viziją, kuri vėl suvienytų gyventojus naujiems iššūkiams, naujoms svajonėms ir bendrai gerovei. Po individualizmo triumfo privalo ateiti bendruomeniškumas, kolektyvinis sutarimas, kuris atsigręžtų į akivaizdžius pavojus, prisiimtų atsakomybę už tautos išlikimą. Reikalingas antrasis atgimimas. Lietuviškasis renesansas.

Paradoksalu, kad tai, kas atvedė Lietuvą prie šitos krizės, turbūt padės jai atgimti iš naujo. Į žmogaus laisvę orientuotas individualizmas nelinkęs susitaikyti su totalitarinės-policinės valstybės atsiradimu. Tuštėjančios mokyklos regionuose ir akivaizdi nelygybė bei neteisybė žeidžia net abejingiausią individualistą, nes atneša daug slegiančios socialinės įtampos, kuri tampa nebepakeliama. Pamažu individualistai pribręsta naujam mūšiui prieš susiklosčiusią neteisybę ir nori pagerinti sąlygas visiems, kad vėl galėtų atgauti savo ramybę. Kai kurie net ryžtasi paaukoti savo laisvę vardan kilnesnio tikslo, nes taip jie atranda tikrąją prasmę šioje žemėje.

Jaučiu, kad šis kulminacijos momentas nėra už kalnų, ir bendruomeniškai mąstantiems šalies patriotams reikėtų ruoštis. Kad atėjus antrajai atgimimo bangai, viskas nevirstų tik gatvės triukšmu ir galimybe suvesti sąskaitas su buvusiais varžovais, kaip tai įvyko Oranžinės revoliucijos metu Ukrainoje. Tokios istorinės progos ateina retai. Gal tik kartą per šimtmetį.

Vilnius, 2018 m. rugpjūčio 15 d.

APIE EFEKTYVŲ ŽMOGŲ

Guoda Azguridienė

Kažin ar esama daugiareikšmiškesnės sąvokos ekonomikoje nei efektyvumas. Gal dėl to, kad ji tokia svarbi – efektyvumas yra kone ekonomikos sinonimas. Kasdien girdime apie efektyvumo stoką ir jo siekį gamyboje, žemės ūkyje ir ypač viešajame administravime. Tame kontekste daugiau mažiau suprantame, ką tas žodis reiškia – ogi didesnę naudą mažesnėmis sąnaudomis. Toks efektyvumas pasiekiamas geresne vadyba, procesų automatizavimu, optimizavimu, mašinų bei išmaniųjų technologijų diegimu. Viešajame administravime, tiesa, dar norime kuo mažesnio mūsų bendrų pinigų švaistymo dėl individualus aplaidumo arba naudos. Tas pasiekiama vėlgi geresne vadyba, teisine reglamentacija bei jos įgyvendinimu.

Kai prabylame apie sveikatos apsaugos, švietimo ar kultūros efektyvumą, darosi mažiau aišku, kas jis yra. Kaip jį matuosim? Kaip lyginsim? Kaip vertinsime kokybinius skirtumus? Esu tikra, kad šiose srityse yra nedovanotinai žemas efektyvumas ir jį tikrai galima pagerinti gera vadyba. Bet tai neduos atsakymų, ko turime mokyti arba kaip gydyti. Sprendimo variantų galime turėti ne vieną, žiūrint kokių tikslų siekiame ir kokius laiko horizontus brėžiame.

Pasvarstykime apie efektyvumą, kai jis vertinamas taikant mūsų saviems – įmonės arba žmogaus – pinigams. Sakysite, o kodėl turėtume apie tai apskritai kalbėti? Privatūs pinigai, laikas, pastangos ir kiti materialūs ir ypač nematerialūs ištekliai yra konkretaus subjekto reikalas. Jei šis leidžia juos neefektyviai, jam pačiam nuo to blogiau, ir mūsų tai neliečia. Tokio požiūrio žmonės tikisi gyvendami vadinamojoje modernioje demokratijoje. Bet žinome, kad taip nėra. Valstybės politika tiesiogiai veikia gyventojų bei įmonių sprendimus, kaip jiems panaudoti savo turimus išteklius. Žmogui dirbti samdomą darbą ar savarankiškai; auginti vaikus pačiam, ar atiduoti į darželį; mokėti įmokas pensijai ar kaupti kitais būdais; investuoti į sveikatą ar gydymą susirgus. Įmonei samdyti daugiau darbuotojų už mažesnį atlygį, bet toleruoti jų trūkumus, ar mažiau, bet pasitelkti kietą vadybą; investuoti į plėtrą ar į kokybę; telkti bendruomenę ir orientuotis į ilgalaikę veiklą ar išimti pelną maksimaliai, nes kitais metais nežinia kas bus ir t. t.

Pažvelkime iš esmės, ko reikia žmogaus gerovei bei laimei? Jai reikia ir materialių, ir nematerialių gėrybių. Materialių gėrybių reikia labai skirtingo kiekio ir pobūdžio – vairuojantys norės gerų kelių, nevairuojantys – gero viešojo transporto, turintys vaikų norės daugiau erdvių vaikams, šunų savininkai – šunims, sportuojantys – sportui, o niekuo neužsiimantys nenorės, kad suminėtieji visur maišytųsi. Mąstantieji norės geresnės gynybos ir švietimo, nemąstantys – pramogų, nuolaidų ir pinigų grynaisiais. Ir svarbiausia, kad šis poreikis niekuomet nebus patenkintas. Nepriteklių jaučiantis žmogus toks jaučiasi net ir tada, jeigu kiti turi gerokai mažiau. Todėl bet kokie pragyvenimo minimumai ar skurdo ribos yra tik sutartiniai dydžiai ir patys savaime nerodo žmonių būklės skurdo atžvilgiu. Kadangi čia yra daug ką veikti sociologams, ekonomistams ir ypač politikams (jie juk parduoda rinkėjui sprendimą), visa ekonominės politikos erdvė yra uzurpuota kalbų apie pajamų nelygybę, materialių gėrybių suteikimą per mokesčių perskirstymą, viešas paslaugas ir kitas gėrybes. Į tai atsiremiant ir formuojama ekonominė politika. Nustatomi mokesčiai, minimali alga, pensijos, įvedami apribojimai, prievolės, lengvatos. Bet ar žmonės mano, kad tai gerovė? Ne. Jie mano, kad gavo per mažai, atidavė per daug, nauda teko ne nusipelniusiesiems, o tie, kuriuos norėtųsi labiau apmokestinti, vėl išsisuko. Ir kitaip nebus, nes gerovė yra pažadėta kaip teisė, ne kaip galimybė.

Kartais pakalbame ir apie gerovę bei laimę, kuri kyla iš nematerialių dalykų. Pavyzdžiui, žmonių bendrumo, kūrybos, prasmingos veiklos, laisvės priimti sprendimus, pasitikėjimo. Atrodytų, kas toliau gali būti nuo šių vertybių, nei valdžia. Bet ji labai arti. Visų pirma, ji įvairiais būdais bando piliečius įtikinti esanti šių vertybių teikėja (žalstiečiai taip ir deklaravo – grąžinsim vertybes). Kai kuriais atvejais tai galėtų būti tiesa, jei partijos to norėtų. Antai konservatoriai galėtų sudaryti sąlygas stabilumui, liberalai – individo laisvei, žalieji – gamtos puoselėjimui. Tačiau to-

kiais pamatiniais dalykais šiandien niekas neužsiima, tik siūlo pinigus arba draudimus, o vertybėmis rūpinasi tik rinkimų kalbose.

Valstybė verčia individą būti efektyviam valstybės-mašinos prasme ir veikti jos reguliuojamoje ekonominėje erdvėje, taip maksimizuodama mokestines pajamas bei savęs, kaip gerovės teikėjo, statusą. Pažvelkime, kokiais aspektais vertinami naujai priimti įstatymai. Ar atitinka Lietuvos ir ES teisę, tarptautinius įsipareigojimus; kaip paveiks biudžeto lėšas; kai kuriais atvejais – kaip paveiks socialinius partnerius, kurie atstovauja tik nedidelės dalies dirbančiųjų ir darbdavių interesams. Ir viskas. O kaip tai paveiks piliečių pasitikėjimą? Jų galimybes priimti patiems sprendimus ir jaustis visaverčiais? Kaip tai paveiks galimybę rasti darbą ekonomikos eiliniams bei turintiems mažiau galimybių (mamoms po vaiko auginimo atostogų, tebeieškantiems savo srities jaunuoliams, karjeros nepadariusiems valstybės tarnautojams, pervargusiems gydytojams ir mokytojams), kokias tai atvers galimybes veikti bendruomenėms? O gal užvers?

Žmonių nematerialioji gerovės pusė nėra tvarkoje toli gražu ne tik Lietuvoje. Formalūs skaičiai rodo psichikos ligų ir antidepresantų vartojimo augimą visose vadinamose išsivysčiusiose šalyse. Žmonės nesijaučia gerai, nors badu nemiršta ir turi stogą virš galvos. Jie turi išsilavinimą, galimybių, gyvena demokratijose. Tiesiog visuomenės sąranga verčia juos veikti tokiais būdais, kurie ilgainiui juos išsekina. Iš tų, kurie įšoka į efektyviųjų traukinį, ne visi išsilaiko, nes pervargsta nuo tempo ir įtampos. Kiti patiria nuolatinį stresą, bandydami ten patekti ir išsilaikyti konkurentų neišmesti. Tokios gyvensenos problema yra didžiulė, ji verčia žmonės ieškoti priežasčių. Pavargę nuo konkurencijos jie mano, kad kaltas kapitalizmas, nes juk konkurencija – kapitalizmo atributas. Todėl ieško atokvėpio valstybės įsikišimuose. Tikisi, kad ši leis pailsėti, suteikdama nekonkurencines grantų, pašalpų, apmokamų tyrinėjimų ir nemokamos medicinos oazes. Kad tai problemos nesprendžia, labai nesinori matyti. Arba tiesiog nesimato: jei tau pašalpa suteikta, tai ar tau įdomu, jog suteikėjas paėmė pinigus iš tokių pačių kaip tu ir jūsų visų vaikų bei anūkų? ES valstybėse nėra nė vienos pensijų, sveikatos ir socialinės priežiūros sistemos, kuri nebūtų sistemiškai deficitinė. Bet supratimo lūžis neįvyksta ir kažin ar įvyks – visiems kartu smagu apsimetinėti, kad lyginam pasaulį.

Valdžios sprendimai formuoja tą erdvę, kuri lieka žmonėms gyventi. Kuo daugiau savo veikla bei nurodymais užima valdžia, tuo mažiau lieka erdvės gyventi jos piliečiams. Totalitarinė valstybė tiesiogiai pajungia žmonių gyvenimus baime ir prievarta. Bet demokratinė valstybė taip pat gali juos pajungti, suteikdama materialių gėrybių bei ištobulinama rūpesčio žmonėmis retoriką. Kadangi reikia aprūpinti materialiai negalinčius uždirbti pakankamai, tai reikia labiau apmokestinti uždirbančius. Kadangi ne visi verslai pajėgia tiek generuoti, tai galima leisti jiems bankrutuoti ir netgi formuoti nuomonę, kad tokių neefektyvių verslų mums nereikia (reikia padorių, kas reiškia – turtingų). Tuo tarpu labai efektyviems verslams reikia labai efektyvių žmonių. Klausimas, ką veiks kiti? Nė neklausiu, iš ko jie gyvens. Iš visuotinių arba grupinių pašalpų, ir tik technikos reikalas, kaip jos bus sudėliotos. Jeigu manote, kad tie laisvieji nuo efektyvaus darbo kurs gėrį, grožį, tiesą ir šiaip bus patenkinti, tai to tikrai nebus. Teoriškai išmąstyti galima visokių modelių, bet šiandienis tipinis remiamasis guli ant sofos ir žiūri televizorių arba žaidžia kompiuterinius žaidimus, iš nuobodulio geria degtinę arba leidžiasi narkotikus. Neprižiūri namų, vaikų, savęs, todėl serga ir plačiai naudoja bendras viešąsias paslaugas. Atotrūkis visuomenėje nėra susiklostęs kadaise taip ir negrįžtamai, jis gaminamas nuolat kasdienėmis ekonominės politikos priemonėmis, kurios siekia priversti įmones ir žmones gyventi pagal standartą.

Suprantama, visos šalys stengiasi, kad jų ekonomika būtų konkurencinga – efektyvi. Efektyvumas yra labai svarbus ekonominės gerovės kūrimo veiksnys ir – taip, jis yra kapitalizmo atributas. Bet ne ką mažesnis veiksnys yra laisvė veikti ir pasirinkti, kuri leidžia tarpti įvairovei. Skirtingos valstybės skirtingai elgiasi su neefektyviaisiais. Stiprėjant efektyvumo poreikio spaudimui, ši skirtis taps vis labiau lemianti. Tos visuomenės, kurios sugebės sukurti sąlygas maksimaliam efektyvumui reikštis, bet kartu išlaikys ekonominio, socialinio ir kitokio veikimo erdves žemesnio efektyvumo veikėjams, išlaikys ir savo integralumą. Jose įvairūs žmonės turės sąlygas susikurti gerovę (ir kodėl apskritai kyla mintis, kad ją kažkas gali suteikti?), kuri bus labai skirtinga (ir kodėl kyla mintis, kad gerovė gali būti lygi?).

Juk efektyvumui nekenkia leisti žaisti antroje lygoje, su mažesniais užmokesčiais ir žemesniais standartais, bet su visu žaidimo azartu, fanais, rėmėjais, laimėjimais ir pralaimėjimais. Kenkia tik tingumui ir kvailumui.

KAIP NELIETUVIUI TAPTI LIETUVIU?

Tomas Daugirdas

Neseniai tarptautinė tyrimų agentūra *Ipsos* paskelbė tyrimą „Tautybių įtraukumas“, kur analizuojamas įvairių šalių santykis su tautinėmis mažumomis, kurios neretai yra ir religinės. Buvo tirtos 27 šalys, Lietuva tarp jų nepateko, užtat pateko Rusija, Lenkija ir Švedija (beje, pastaroji nebuvo pripažinta labiausiai įtraukiančia tautines mažumas). Tikėtina, kad Lietuva būtų artimiausia Lenkijai, o ne Vengrijai, kurios uždarumas – išskirtinai didelis.

Lenkijoje maždaug 30% žmonių mano, kad tikintysis ne krikščionis gali būti tikras lenkas, tik 36% mano, kad imigrantas, kuris yra tapęs Lenkijos piliečiu, yra tikras lenkas. Vengrijoje taip mano tik 21%, ir tai yra mažiausias skaičius tarp tirtųjų šalių.

Klausimai atspindi įvairias galimas buvimo tautiečiu variacijas, klausiant apie dirbantį imigrantą ir nedirbantį imigrantą, apie ilgai ir trumpai gyvenusį šalyje. Procentai skiriasi, ir visose šalyse daug atviriau žiūrima į imigrantus, kurie turi darbą, kurie visą savo gyvenimą gyveno šalyje ir sklandžiai kalba tos šalies kalba. Tačiau jei jau vedame tam tikras analogijas su Lenkija, čia tik 41% gyventojų mano, kad imigrantas, kuris yra Lenkijos pilietis ir sklandžiai kalba lenkiškai, gali būti laikomas lenku. Į antros kartos imigrantus žiūrima palankiau, tačiau ir šiuo atveju tik apie pusė visų gyventojų juos laiko lenkais. Tirtosios Vidurio Europos šalys šiame tyrime visais klausimais atsiduria tarp nepalankiausiai žiūrinčiųjų į kitataučius.

Tyrimas iš tiesų atskleidžia Vidurio Europos tautų okupacines, nutautinimo ir kitas traumas. Okupacijos sąlygomis tautiškumas yra apibrėžiamas pirmiausia etniškai, jį supriešinant su kitomis tautomis, ypač su okupanto. Tai neišvengiamai palieka pėdsaką tautinėje savivokoje. Tyrimas taip pat atskleidžia mažų tautų (nors Lenkija ir nėra tokia jau maža) baimes išnykti, išgaruoti kaip tautinės medžiagos lašui, patekusiam ant įkaitinto globalizacijos ir tautų migracijos akmens. Lietuvoje pastebime panašias, o kai kada net ryškesnes baimes, kurios, pastiprintos emigracijos skaičiais, esamą situaciją piešia kaip katastrofišką, ar net kaip tam tikro karo už tautos išlikimą būklę. O jei jau gyvenama ekstremalios parengties sąlygomis, tai ir kiekvienas nelietuvis traktuojamas ne kaip potencialus „lietuvis“, o kaip potencialus lietuvių tėvynės ir tautos interesų išdavikas. Tuomet ir bet kurį tautinės mažumos protestą, kad ir lenkų – prieš mokomųjų dalykų lietuvių kalba didinimą lenkiškose mokyklose, galima aiškinti ne kaip jų interesą, vieną daugelio interesų lauke, o kaip maištą prieš Lietuvos valstybę.

Lietuvoje menkai kliūva (nors ir turėtų) argumentai dėl lenkų tautinės mažumos nelojalumo valstybei, pastebėjus vieną ar kitą radikalesnį pasakymą, kurios nors televizijos populiarumą ar vieno kurio politiko savitus sprendimus. Kelių radikalų pasisakymai priskiriami visai tautinei bendrijai, kurioje esama labai skirtingų žmonių. Kaip neseniai apie „Trečiąją autonomininkų bangą“ rašė vienas jaunųjų lietuvių nacionalistų, „Lietuvos lenkai nemano, kad turėtų integruotis Lietuvoje, o savo gausiai gyvenamas savivaldybes kažkodėl laiko „lenkiška teritorija“, kuriai metai iš metų įvairiausiais įstatymų projektais reikalauja viena už kitą radikalesnių kalbinių privilegijų“, ar kad „apklausų rezultatai rodo masinę jų paramą Putinui ir Rusijos vykdomai politikai“. Lenkų mažuma dažnai traktuojama kaip nelojali ir susvetimėjusi Lietuvos valstybei.

Kada ne lietuvis gali tapti lietuviu? Kada į jį nebus žvelgiama ir kaip į potencialų išdaviką? Kai turės darbą? Kai gerai mokės kalbą? Bet neužtektų, net jei jis išmoktų lietuviškai taip, kad iš tarties nesijaustų, jog kalba ši jam – ne gimtoji. Etninį nelietuvį lietuviu veikiausiai laikytume tik tuomet, jei jis būtų bent vidutinio lygio lietuvių nacionalistas, t. y. gana nepalankiai nusiteikęs imigracijos, kitų tautybių ir silpnai kalbančiųjų lietuviškai atžvilgiu. Jei jis lenkas, tai nieku gyvu neturėtų simpatizuoti Lenkijai (net dalykams, kurie ten geresni nei Lietuvoje), nutraukti ryšius su giminėmis už sienos. Jis turėtų atsisakyti pretenzijų į savitą bendruomeniškumą. Dar geriau būtų, jei jis deklaruotų, remdamasis nesenu a. a. Zigmo Zinkevičiaus išaiškinimu, kad jo protėviai iš tiesų senovėje buvę lietuviai, vėliau ne savo noru praradę lietuviškąją tapatybę, nutautinti. Toks „atsivertimas“, tarsi grįžtant prie autentiškų šaknų, veikiausiai garantuotų pripažinimą lietuviu, nors net ir toks

konvertitas veikiausiai nepelnytų besąlygiško pasitikėjimo iš „tikrųjų“ lietuvių.

Ir čia kalbama apie tautinę mažumą, kurios nemaža dalis, per amžius nebuvusi jokia mažuma, iš niekur neatvyko, o gyveno čia keičiantis režimams, valstybėms ir sienoms. Ką ir kalbėti apie galimybes lietuviais tapti imigrantams, kurie ką tik atvykę į Lietuvą, o gal net ir kitokios odos spalvos.

„Lietuvio“ supratimas Lietuvoje yra labai siaurai etninis. Ar net dar siauresnis. Į iš Rusijos sugrįžusius, ten gimusius ir augusius tremtinių vaikus, silpnai kalbančius lietuviškai, taip pat žiūrime su nepasitikėjimu. Lietuviai, kaip ir minėtame tyrime aptarti lenkai, per pastarąjį šimtmetį turėjo labai trumpą valstybingumo istoriją, kuri būtų padėjusi pakankamus pagrindus pilietinei „lietuvio“ sampratai. Ar šimtmečio proga kitam šimtmečiui galėtume rasti tokią Lietuvos valstybingumo formulę, kurioje „lietuvis lenkas“, „lietuvis rusas“ ar „lietuvis siras“ nerėžtų ausies ir akies?

Istorinė patirtis pirmiausia sufleruoja, kad turime bent tam tikrą LDK atmintį. Kristina Sabaliauskaitė šių metų *NŽ-A* Nr. 5 atskleidė kai kurias Rusijos imperijos „užmaršties politikos“ LDK atžvilgiu aspektus. LDK juk buvo laisvę mylinčių žmonių pilietinė valstybė, kosmopolitinė, įvairiais elito ryšiais susijusi su kitomis Europos valstybėmis. Pasak Sabaliauskaitės, LDK piliečio savivoka juk buvusi „daugiakultūriška, turtinga, nereikalaujanti rinktis būtinai tik viena, jei tavo tėvas lietuvis, o motina – lenkė, jei esi čia gimęs pusiau žydas ir pusiau gudas, bet mylintis laisvę ir įstatymą, kuriais grindžiama Lietuva kaip valstybė“. Vis dėlto agresyvus ir alkanas romantiškojo nacionalizmo džinas XIX a. pabaigoje ištrūko iš butelio, ir jį kažin ar pavyks užkalbėti pasakojimais apie laikus, kai jis dar nė nebuvo gimęs.

Dabartinio Lietuvos elito nedidelei daliai LDK gali būti ir neabejotinai yra veikimo ir darbo įkvėpimo šaltinis. Jos aristokratinės ar bajoriškosios vertybės, pilietiškumas, kilnumas ir laisvė, ir šiandien gali būti ir būna pagrindas veikti. Tačiau tautinė valstybė, besiremianti pirmiausia homogeniška tautine bendrija, visa tautine visuomene, ne vien jos elitu, yra įvykęs faktas.

Tarpukariu Lietuva politiškai elgėsi labiau kaip monotautinė valstybė, nors ir buvo daugiatautė. Józefo Mackiewiczius bei kiti liudijimai atskleidžia, kokia trumparegė ir visiškai nekompetetinga tautiškumo klausimais buvo Lietuvos valstybės politika Vilniuje 1940-aisiais. Pavyzdžiui, reikalavimai, kad teismai veiktų, o ir teisiniai ginčai būtų sprendžiami lietuvių kalba, kėlė ne vien nepasitenkinimą, bet ir chaosą, nes nė vienas proceso dalyvių dažnai nemokėdavo lietuviškai. Kita vertus, dokumentai liudija Vilniaus gyventojų bent pradinį norą mokytis lietuvių kalbos ir būti lojaliais valstybės piliečiais. Beje, Czesławas Miłoszas liudija, kad tautinės bendrijos ir Vilniuje gyveno tarsi nežinodamos vienos apie kitas, it atskiros salos.

Karas, Holokaustas ir sovietų valdžia neatpažįstamai pakeitė Lietuvos tautinį žemėlapį. Lietuvoje beveik neliko tautinių mažumų. Sovietinis režimas buvo nacionalistinis, ir tai galiojo ne vien rusų daugumai. Jis sudarė palankią terpę sąjunginėse respublikose formuotis gana agresyviam kultūriniam nacionalizmui, grįstam atsiribojimu nuo kitų tautų, nepasitikėjimu jomis. Lietuvos SSR nomenklatūra ilgainiui tapo beveik išimtinai lietuviška, išskyrus privalomus atsiųstus rusakalbius emisarus. Prisidengus tarsi tyliu lietuvinimo „sąmokslu“ prieš Maskvą, nuo Lietuvos SSR valdymo vėlesniais dešimtmečiais buvo atriboti ne vien gyventi atvykę rusai, bet ir lenkai. Į „imigrantus“ rusus dėl ano meto politinių aplinkybių buvo žiūrima su atšiaurumu ir nepasitikėjimu.

Būtent sovietmečiu Lietuvos lenkai tapo tam tikroje teritorijoje gerai „užkonservuota“ mažuma. Ji turėjo galimybes lankyti mokyklas lenkų ar rusų kalba, tačiau galimybės patekti į Lietuvos aukštąsias mokyklas, užimti aukštesnius postus buvo ribojamos lietuviškojo nacionalizmo. „Atlietuvinus“ Vilnių lenkai liko tas nepažįstamas „svetimasis“, gyvenęs jo prieigose, su ideologijos ir nacionalizmo prikabinta „klastingo Vilniaus okupanto“ etikete. Sąjūdis, nežinodamas, ko iš to nepažinto darinio tikėtis, dokumentuose Lietuvos lenkams garantavo labai plačias teises, kurios nepriklausomoje Lietuvoje žingsnelis po žingsnelio buvo siaurinamos, neieškant veikiančio naujo sugyvenimo tarp tautų modelio.

Nemaža dalis lietuviškųjų tautinių nuostatų, taip pat ir labai menka galimybė nelietuviui tapti lietuviu, yra sovietmečiu išugdyto uždaro nacionalizmo produktas. Čia silpnai teveikia net ir pragmatiniai argumentai, kad imigrantai mums naudingi, nes garantuotų valstybės ateities ekonominę gerovę ir ne tokias skurdžias pensijas. Pragmatiką aiškiai nustelbia garsios deklaracijos apie tautos išsivaikščiojimą ar pergyvenimai dėl monolitinės tautinės valsybės pokyčio.

Įvairiataučio lietuvio patirtį turime kurti iš naujo, o tam reikalingas pagrindas – netvirtas. Jei bent kažką reiškia LDK patirtis, pradėti būtų galima nuo vertybių, kuriose dera tautiškumas ir civilizuotumas, tautiškumas ir pilietiškumas. Pirmiausia – nuo skirtingų tautų lietuvių elitų bendravimo ir susikalbėjimo. Į tautines mažumas turime imti žiūrėti ne vien kaip į kultūrines, t. y. šokančias tautinius šokius ir gaminančias egzotiškus valgius. Į jas turime imti žiūrėti ir kaip į pilietines, kuriančias bendrą valstybę, kad ir per aštrius klausimus ar protestus. Jei norime tapti ne vien tautiečiais, bet ir piliečiais, turime imtis kurti ir civilizuotą lietuviškąjį švietimą. Mokyklų vadovėlius turime išvaduoti iš pasakų ir mitų apie Lietuvą kaip nuo senų senovės pagoniską, valstietišką, žemdirbišką, gamtišką, vienalytę ir pradėti pasakoti apie miestų, tautų, kultūros, civilizacijos ir krikščionybės Lietuvą.

HOMERIADA II

Itakė

Dimitris Dimitriadis

Iš naujosios graikų kalbos vertė Elžbieta Banytė

Laukiau jo
ir sugrįžo

Kelionė atgal

Visi jo laukė
bet jis sugrįžo
dėl manęs

Odisėjas

Tik dėl manęs

Saulės nusvilintas
jūros apdaužytas
prisikentėjęs
susisielojęs
vienas
medžiojamas
išsekęs
skaudamas
neberyžtingas
bet jis
Pats
Nepakeičiamasis

Sugrįžo
ir vėl
tapo mano

Grįžtamą dieną[1]

Visi jį priėmė
Aš
buvau visi
bet
ir kai kas daugiau
Tai
aš buvau
kai kas daugiau

Jums kalbu
iš ten
kur man būti
negalima

Labiausiai iš visų
Aš jo laukiau
Meilė
Tai yra meilė
Begalinis laukimas
Begalinio laukimo
pabaiga
Kankinanti aistra
Kankinančios aistros
pabaiga
Tai yra meilė
Grįžti
kai ilgesys buvo tapęs
nepakeliamas
Atsiduoti
kai aistra buvo tapusi
nepakeliama
Tai yra meilė
Nepakeliama

Šitaip jo laukiau
Nepakeliamai
ilgėdamasi
Nepakeliamai geisdama
Labiausiai iš visų

Aš
buvau visi
ir kai kas
daugiau
Kelionė namo

Jums kalbu
iš ten kur
nereikėtų man būti

Esu ten
kur mane nusiuntė
jis

Atvyko
Ir keliavo
Ir ėjo
Ir nekreipė dėmesio
į nieką
Pirma
ką man parnešė
buvo dėmesys
man
Troškau jo
bet
ne šitokio

Negalėjo žiūrėti
nei į sūnų
nei į tėvą
nei į žmoną
nei į žmoną
nei į rūmus
nei į žmones
nei į jaunikius
nei į šunį
nei į draugus
nei į jaunikius
nei į dievus
nei į dievus
Galėjo žiūrėti
tik į mane
Troškau jo
bet
ne
šitaip

Itakė vìsa
bet
ir kai kas
daugiau
Ne tik medžiai
ne tik vandenys
ne tik lankos
ne tik žemė
ne tik šaltiniai
ne tik prieplaukos
ne tik šešėliai
ne tik drugiai
ne tik naktys
ne tik dangus
ne tik vaisiai
ne tik gėlės
žolės
paukščiai
ne tik
ne tik uolos
ne tik gyviai
Visa tai
bet
ne tik
Visa
ir kai kas
daugiau

Odisėjas
Itakėj

Grįžtamą
grįžtamą
dieną

Kokia įsimylėjusi
sopanti

[1] Orig. pateikiama Homero *Odisėjos* I giesmės 9 eil. frazė νόστιμον ἦμαρ; į lietuvių kalbą vertė Antanas Dambrauskas – *vert. past.*

iš tos meilės
kokia tuščia
be tos meilės
Visa
vien sopanti
trūkstama
meilė
Metų metus
viena be jo
tik laukianti
nebesivilianti
vildamasi nuolat
nuolat nebesivilianti
vildamasi ir laukdama
nebesivilianti ir
nelaukianti
tik vildamasi
Tokia yra meilė
Laukti
ir neturėti
Viltis
ir negauti
Geisti
ir laukti
Geisti
ir nesivilti
Geisti
ir nelaukti
Geisti
ir viltis
laukiant
Geisti
ir geisti
nelaukiant
ir nebesiviliant
visad viliantis
ir nuolat laukiant

Meilė
kai neateina
kol lauki
Ateina
kai nelauki
Ateina
nes lauki
Ateina
kai nebegalì
daugiau laukti
kai
nebesivili
Jis yra
Jis buvo
mano
Su tokia meile
jo laukiau
Tokią meilę
jam duočiau
Su mintim
iš meilės paklydusiom
Su kūnu
paklydusiu
iš meilės
Paklydusi
visa aš
Itakė
paklydusi
iš meilės
Itakė
nepakeliamai įsimylėjusi
Džiūgaujanti
iš nepakeliamos meilės
Džiūgaujanti
kad yra
nepakeliamai įsimylėjusi
nes dabar
meilė
grįžo
ir pildosi

Odisėjas
gera nešantis

Jums kalbu
iš ten
kur man būti
negalima

Juokiausi
visu kūnu
Vėl atradau
savo kūną
ir juokiausi
nesidrovėdama
išsitiesusi prieš akis
dievams ir žmonėms
Juokiausi
pečiais
pėdomis
krūtimis
sėdmenimis
dantimis
akimis
pilvu
plaukais
visais savo įtrūkiais
visu svetingumu
visais pažadais
visais papročiais
visais pasirodymais
visais santykiais
visais įstatymais
visais žyniais
visais vandenim
visais gyvūnais
Visa
Itakė

Tegu sau šneka
Nėra
kitos laimės
Ji viena
Meilė
ją duoda
Tik meilė
duoda
šią laimę
kuri viena
ir nėra kitokios
Meilė
yra
laimė
Ir kas ją turi
nenori prarasti
Ir kas jos ieško
gyvena dėl jos
Ir kas ją randa
nieko kito nenori
Ir kas netenka
nieko kito neturi
kad išgyventų
Ir kas jos neranda
negyvena

Jums kalbu
iš čia
kur mane atsiuntė
jis

Grįžo
bet neparvežė apkabinimų
ar meilaus šnabždesio
jokio glostymo
jokio geidulingo
lietimo
nei bučinių
bučinių iš ten
kur
visus susirinkusius
iš tuščios meilės
iššūdė
Grįžo
bet neparvežė
vienybės
Grįžo
ne tam

Ne taip lyg stovėtų
prieš Penelopę
atsistojo priešais mane
Atsistojo priešais mane
lyg
priešais jaunikius
Ne į juos nusitaikė
Pakėlė savo lanką
jį ištempė
kaip ištempia tik jis
savo lanką
iššudyti jaunikiams
ir į mane nusitaikė

To nelaukiau
Buvau pasirengusi
jam atsiduoti
jam duoti
kiek turiu
kiek reikia
kad išsigelbėtų
kad taptų laimingas
kad
vien tik manasis
taptų laimingas

Niekur
neradęs
to ką jam duočiau
Iš niekur neparsivežė
ko jam reikėtų
Jam reikėjo manęs
Jo laimė
buvau aš

Negrįžo mylėdamas
Į mane nusitaikė
ir pripildė
savo smaigalių
man visą kūną

Pasenęs
sudaužytas
išduotas
be svajonių
be saviapgaulės
niekieno nelydimas
išsekęs
sutriuškintas
Viskas jam už nugaros

Priešais jį
tik aš
Odisėjas
o priešais jį
tiktai
Itakė
Nieko daugiau

Niekada daugiau
nebuvo taip
ištempęs
savo lanko
Niekada daugiau
jo strėlė
neišlėkė
su tokiu įsiūčiu
taip taikliai
Niekada daugiau
ji taikinio
nepasiekė
taip
jį perverdama
Mane visą
pripildė
savo strėlės
smaigalių

Maniau
kad aš
jį padarysiu
laimingą
Ne jis
Nepaliko taško
kur neįėjo
bet ne šitaip
kaip norėjau
geidžiau
norėjau
kad įeitų
Visur
skausmo smaigaliai
Itakė
kuriai visur skauda
Skausmai
visi kartu
neišsilaikiau ant kojų
Iš skausmo
nugriuvau
Meilė
Suskilusi
vienybė

Suvarpytas kūnas
Odisėjo
strėlės
Itakė
paslika

Meile
meile
kviečiau ją
Kurgi meilė
kviečiau

Neatėjo meilė
Atėjo Odisėjas
Ir tada
ėmė man duoti
Tada
davė man viską

Tas klastingas meilužis
priešiškas garbintojas
priešgina vyras
atvirkščias užkariautojas
Ką tik rado
kirvį
peilių
kardų
durklų
kas tik aštraus
į rankas jam pakliuvo
su viskuo
mane akėjo
lengva ranka
Ir mano kūnas
viską priėmė

Apstulbau
Nusigandau
Aš
Itakė
sustingau
priešais
jo apsiaustį
iš priekio
iš visur
puolimą
Nesuspėjau
Man sutrukdė
begalinis
aistros laukimas
Nekovojau
nesipriešinau
Mane prabloškė
išsipildymo
tikrumas
žinia

kad dabar bus
mano
pagaliau
many

Ir priėmiau
jo neapykantą

Net Trojos
šitaip nesugriovė
Net Troja
šitaip nenustebo
Net Troja
šitaip nesusigūžė
kaip aš

Tik neapykanta

Tam nereikėjo
dešimt metų
Netrukus
viskas baigėsi

Jis vienas
ištisa kariuomenė
Visi achajai
Visi karo vežimai
Visi ginklai
Visa neapykanta
Visas priešas

Pasenęs
pervargęs
praradęs viltį
sužlugdytas
išsibaigęs
bet
įpykęs
įpykęs
sužvėrėjęs
nesustabdomas
apimtas šėlo
neperkalbamas
ryžtingas
pasiruošęs
pasiruošęs
pribrendęs
šitam žygiui
šaukė
vis dar girdžiu jo balsą
čia kur dabar esu
kur jis mane nusiuntė
girdžiu jo balsą
šaukė

Jei nebūtų Itakės
nebūtų ir Trojos
Jei nebūtų Trojos
nebūtų Itakės
Šaukė
perdžiūvusia gerkle
išdužusiais dantim
išplėštu liežuviu
šaukė
šaukė
ir buvo visas
visa kariuomenė
kuri šaukė
prakaituodama
purvina
druskuota
kruvina
šaukė
Jei nebūtų Trojos
nebūtų ir Itakės
Jei nebūtų Itakės
nebūtų Trojos
Visa kariuomenė
taip šaukė
taip šaukė

Čia kur esu
vis dar girdžiu

Po Trojos
aš

Dėl jo kentėjau
Jį apraudojau
Dėl jo aukojau
Dėl jo nemigau
Jo
ir tik jo
laukiau
aš
geroji
svetingoji
motiniškoji
jo žemė
jo motinynė
aš
buvusi
jo tikslas
jo grįžimas
buvusi visa
Jam parodžiau
Penelopę
Eumają
Telemachą

Euriklėją
Argą
Laertą
Jo rūmus
Jo laukus
Jo sostą
Jo tautą
Medžius
Paukščius
Vandenis
Spalvas
Gėles
Vabzdžius
Bangas
Kvapus
Stalus
Ugnį
Vidurnaktį
Šokius
Dainas
Džiaugsmą
Ramybę
Meilę
Ramybę
Meilę
Ir dar daugiau

Jam parodžiau
save
Pažiūrėjo
virš manęs pasilenkęs
ir ko ieškojęs
tą rado
ir nuo čia
prasidėjo
puolimas

Pasilenkęs
su neapykanta
Odisėjas
Gera nešantis

Aš ne Troja
šaukiau jam
Aš ne Troja
Ne Hektoras
Ne Priamas
Ne Paris
Ne Poliksenė
Ne Kasandra
Ne Andromachė
Ne Hekabė
Ne Paris
Ne Hektoras
Ne Hektoras
Ne Troja
Ne trojiečiai
šaukiau
ne trojiečiai
Ir mano balsas
sklido
iš jo strėlės smaigalių

Jums kalbu
iš ten
kur man būti
negalima

Tuščias vyras
štai kas buvo
Tuščios gyslos
tušti raumenys
tušti nervai
Visas tuščias
Pilnas
tik neapykantos

Ir dabar urzgė
Jei nebūtų tavęs
nebūtų ir jos
Jei nebūtų jos
nebūtų tavęs
Tuščias vyras
neapykantos pilnas
urzgė
iš pykčio

Juodasis grįžimas

Ir tada
pasijutau
nelaiminga
Viskas kartu
ir kartu
jau per daug
Nieko nereikia
uosto nei karo laivams
nei grįžimui
Nei prieš
nei po kelionės
Nei paguodos
nei troškimų
Šito
nesinori
ir nereikia
niekam
Negrįžtamą dieną

Nepradėjo nuo vieno
Pradėjo nuo visų
nuo visų kartu
Žudė
ir žudė
iš pradžių visus kartu
po to likusius
Telemachas
Euriklėja
Eumajas
Laertas
Penelopė
Argas
sostas
rūmai
laukai
bangos
kalvos
lankos
miškai
paukščiai
keliai
šventyklos
žudė
žudė
nė vienas ne pirmas
nė vienas ne paskutinis
tauta
jaunikiai
žyniai
vergai
gyvuliai
ramybė
meilė
ramybė
meilė
ir
dar daugiau

Itakė
kraujuose
Itakė
sukapota
be galvos
Itakė
sužalota
išmėsinėta
iškastruota
užsmaugta
iškankinta
nusiaubta
Itakė
sulaužytais kaulais
išmuštais dantimis
išplėštu liežuviu
išluptomis akimis
nukirstais medžiais
sudegintais namais
Itakė
išskerstomis bandomis
sugriautais namais
ištryptais laukais
pelenuose
sunkiai sužalota
apdeginta
sugriauta
ištuštėjusi
Itakė
be jūros
be dangaus
be žmonių
be gėlių
be dainų
be
be

Ir nugrimzdau

Jūros apsemta
skęstanti
dūstanti
Itakė
į juodąjį gylį
tamsą
bešviesę

Visi kartu
ten kur
dabar esam
kur mus nusiuntė
jis

Nugrimzdome

O dabar
nieko

Tuščias paviršius
Nebanguojančios bangos
Jūra ne salos

Ten kur esame
mūsų nėra

Jums kalbu iš ten
kur mūsų nėra

Ir jis
kur bebūtų
Išvyko
Neišvyko
Pasiliko
Kur likti
Neliko
nieko
Kur keliavo
Jo nemačiau
išvykstančio
Ir daugiau jo nebemačiau
Kas jį matė
Niekas nematė
Praėjo
metų metai
nuo tada
Kas jį matė
Niekas nematė
Kas gi matytų
Dingęs
Tai yra
dingęs
žmogus
Dingęs
kūnas
Niekas nežino
Niekas
negirdėjo
daugiau niekada
apie jį
Niekas
nebeprisimena
kas buvo
jo vardo
Niekas nežino
Išvyko
sugrįžo
pradingo
Kas toks buvo
kur karaliavo
Nei kur
jis keliavo
Nei kur
jis mokėsi
ir mokėsi
Nei ką
jis mylėjo
Nei ko
jis ilgėjosi
Nei ką
jis sukūrė
Nei kas
Jį mylėjo
Nei ką
nugalėjo
Nei kas
sugrįžo
Kas buvo
Niekas
To kas svarbu
Niekas

Jis
pradingo
vėliau
po daugelio metų
nei vienas
Niekas
Grįžęs
negrįžęs

Ir mes čia
kur esame
Juoda ramybė
Begalės asfodelijų
Nuoga tyla
Sušalusi tuštuma
Drėgna tamsa
Amžinas nejudrumas
Visi mes čia
Niekur
Šešėliai
be pavėsio
Ir jis
kad ir kur būtų
jei kur nors yra
šešėlis ir jis
be pavėsio

Kalbu
bet manęs nėra

Aš
papjautoji
Ir visi aplinkui mane
papjauti
Labiausiai
neišmatuojamose
gelmėse

Šaukiu
kad išgirsčiau
savo balsą
Niekas manęs negirdi
Itakė
Hade
po vandeniu
dingusi
Hado
gelmėse

Negrįžęs
grįžęs

Šaukiu
kad išgirsčiau
savo vardą
Jį girdžiu
tiktai aš

Negrįžęs
grįžęs
negrįžęs

Šaukiu savo vardą
girdžiu jį
ir
mano vardas
yra
Troja

2004 05 7–11

O LAIKAI, O TELEVIZIJOS

Mykolas Keraitis

2016 m. vasarą internetai ėmė ūžti apie naują, tuos pačius internetus sudrebinsiantį Andriaus Tapino projektą – *Laisvės TV*. Atlaikiusi pirmus du sezonus, populiarumo nestokojanti televizija pradeda ir trečią. Rugpjūčio paskutinį savaitgalį praūžus ir trečiajam *Laisvės piknikui*, norisi šį fenomeną aptarti.

Neatsitiktinai vartoju sąvoką „fenomenas“ – nors *Laisvės TV* ir bando pozicionuotis kaip televizija, ji niekaip netelpa į tradicinius medijos rėmus. Ir ne dėl savo egzistavimo tik internete (*YouTube*) ar todėl, kad bent pradiniame etape tai buvo vien žiūrovų išlaikoma televizija *www.patreon.com* platformoje. Labiausiai šias televizines ribas peržengia kitoks santykis su politine tikrove. Kur dar pasaulyje egzistuoja televizija, kuri ne tik informuoja žiūrovus apie įvykius šalies viduje ar užsienyje, bet ir organizuoja mitingus prie parlamento? Revoliucijos atveju ar Vladimiro Putino Rusijoje tai įsivaizduoti įmanoma, tačiau demokratinėje visuomenėje – vargu. Toks televizinių rėmų peržengimas turi labai keistų pasekmių, kurias ir mėginsiu atskleisti šiame tekste. Susilaikysiu nuo konkretaus laidų turinio aptarimo – neabejoju, kad kone kiekvienas su *Laisvės TV* vienaip ar kitaip susidūrė, turi savo nuomonę, tad pernelyg nesileisdamas į diskusijas apie skonį ar humorą, aptarsiu būtent patį reiškinį ir jo vietą valstybės gyvenime.

Nuo pat pradžių televizijos flagmanu tapo paties įkūrėjo vedama intelektualios satyros laida „Laikykitės ten su Andriumi Tapinu“. Laidos žanras – JAV ypač paplitusio *late-night talk show* adaptacija. Projektas startavo, sakyčiau, vangiai, tačiau sėkmingai: kūrybinė komanda pakankamai ilgai ieškojo savęs, o tai atsiliepė laidų kokybei, tačiau skaičiai byloja apie žiūrovų palankumą ar bent smalsumą: pirmą „Laikykitės ten“ laidą *YouTube* žiūrėjo 185 000 žmonių, antrą – 153 000, trečią – net 227 000. Vėliau, entuziazmui atslūgus, peržiūros smuko, tačiau pats projektas stabilizavosi, o peržiūros, ko gero, nusistovėjo ties daugiau mažiau nuolatine auditorija – apie 40–50 000 peržiūrų. Spėčiau, kad didžioji dalis *Laisvės TV* žiūrovų yra jaunimas, bandant detalizuoti konkrečiau – miestų, dešinysis jaunimas, kuriuos, ko gero, visų pirma sudomino Tapino vardas. Nepaisant to, kad pastaruoju metu pritraukiama vis daugiau naujų, visuomenei pažįstamų veidų (po Ritos Miliūtės atsirado ir Haroldas Mackevičius, Aurelijus Katkevičius, Edmundas Jakilaitis, Mykolas Katkus ir t. t.), pirminis Tapino įspaudas išlieka labai stiprus ir, ko gero, net esminis. Abejočiau tolimesne projekto sėkme, jei iš jo pasitrauktų Tapinas, todėl šiame tekste labiausiai ir norisi pasižvalgyti po Tapino kuriamą turinį ir jo *message*, nes panašu, kad nuo to smarkiai priklauso ir pati televizija.

Pažvelgus į situaciją JAV, matyti, kad dėliojant to paties žanro laidų kūrėjus į stalčiukus, populiariausi jų dažniausiai yra pakankamai nuosaikūs, liberalių pažiūrų žmonės: Stephenas Colbertas, Johnas Oliveris, Trevoras Noah. Ko gero, panašiai apibūdinti būtų galima ir patį Tapiną. Apie tokių laidų populiarumą ir svarbą liudija ir tai, kad jas transliuoja tokie JAV televizijos gigantai kaip HBO, CBS ar *Comedy Central*. Jų vedėjai visų pirma yra komikai, tik paskui – žurnalistai. Jie nebijo pasijuokti iš politikų ir aiškiai matyti, kad jiems nelabai rūpi, kokios bus pasekmės. Kalbėdami apie JAV ar net visą pasaulį apėmusias problemas, jie nevengia subjektyvumo ir tiesioginio įvardijimo konkretybėmis, kas už tai atsakingas. Po 2016 m. prezidento rinkimų JAV, jie vienaip ar kitaip ėmė kovoti su Donaldo Trumpo politika, laikydami jį viena didžiausių JAV ištikusių katastrofų, ir savo laidose tai nuolat primena. Galima juos kaltinti subjektyvumu ar politiniu angažuotumu, tačiau negalima neigti, kad tai yra principinga laikysena stebint šalyje vykstančius procesus. Už tokią laikyseną jie Trumpo jau seniai yra pakrikštyti *fake news* kūrėjais, tačiau jiems tai veikiau komplimentas nei rūpestis.

Būtent šios savybės – drąsos bei žinojimo už ką ir prieš ką kovoji – dažniausiai ir pristinga Tapinui. Banaliai kalbant, jis yra dėmesį mėgstantis populistas. Bet kuri visuomenė visada turės savo autoritetus, *influencerius*, kuriuos mylės, o šie versis per galvą stengdamiesi neprarasti masių palaikymo. Atsižvelgiant į tai, kas neretai tampa visuomenės autoritetais, Tapinas toli gražu nėra prasčiausias variantas.

Todėl ir *Laisvės TV* atsiradimą aš vertinu teigiamai. Populizmas Tapinui niekaip netrukdo kurti turinio, kuris, lyginant su įprastomis lietuviškų televizijų prog-

ramomis, yra tikra atgaiva. Tai yra naujo pobūdžio laidos, kurios pasiekiamos kur kas patogiau, nei per įprastas televizijas. Tiesa, čia pat norisi pastebėti, kad sukurti turinį, kuris būtų geresnis už konkurentų Lietuvos televizijose, nėra taip sudėtinga – tereikia noro, šiek tiek proto ir jausti atsakomybę už rodomą turinį (t. y. neįsileisti antivalstybiškai nusiteikusių žurnalistų ar neretransliuoti Rusijoje kuriamos smegenų plovimui skirtos produkcijos). *Laisvės TV* komanda šiuo keliu žengia pakankamai sėkmingai, tai turi ir apčiuopiamų, valstybei naudingų pasekmių. Pavyzdžiui, po Miliūtės laidos „R.I.T.A." atliktų tyrimų bent kelis kartus buvo atkreiptas politinės valdžios dėmesys į neskaidrius procesus valstybės gyvenime, nuriedėjo ir kai kurios už tai atsakingos galvos.

Apie *Laisvės TV* populiarumą ir pozityvų vertinimą liudija ir kiti skaičiai: iki šiol *patreon.com* platformoje ją remia daugiau nei 4200 žmonių, kas mėnesį paaukojančių po beveik 16 000 dolerių. Kiek suprantu iš įvairių reklamų *Laisvės TV* laidose, didėja ir verslo, remiančio šį projektą, susidomėjimas. Paramos sulaukta net ir iš vyriausybės: neseniai Vidaus reikalų ministerija paskelbė, kad skirs 100 000 eurų skatindama visuomenės nepakantumą korupcijai (daugiausia – Miliūtės komandos žurnalistiniams tyrimams).

Todėl jeigu *Laisvės TV* projektą vertintume tiesiog kaip komercinį, šie faktai bylotų apie didžiulę jo sėkmę ir spartų augimą. Tačiau dėl aukščiau aprašytų televizijos ribų peržengimo, norisi pakalbėti ir apie kitą medalio pusę, ypač atsižvelgiant į tai, kad *Laisvės TV* tinklalapyje ji įvardijama kaip „žiūrovų išlaikoma *pilietinė* [išskirta mano, – *M. K.*] televizija". Būtent į pilietiškumą čia ir norisi atkreipti dėmesį.

Esminė problema, sakyčiau, vis dėlto apsisuka ir grįžta prie to paties televizijos įkūrėjo populizmo. Tapinas akivaizdžiai mėgina būti „silpnųjų gynėju". Nuo ko juos reikia ginti? Akivaizdu – nuo elito, sėdinčio Seime ar kitose valdžios įstaigose. Dažnai jis prabyla minios balsu, sako „mes", beda pirštu į Seimą ir sako: „jie" (konkretų pavyzdį aptarsiu vėliau). Tokiu būdu atotrūkis tarp visuomenės ir politikų dar labiau didinamas, o tai primena ne ką kita, kaip visų nesisteminių partijų Lietuvoje retoriką: ar tai būtų *Drąsos kelias*, ar Naglio Puteikio antikorupcinė koalicija, ar Ramūno Karbauskio „valstiečiai".

Kartu suvokdamas, kad turimam populiarumui palaikyti reikia turėti draugų, o dar svarbiau – neturėti nedraugų, Tapinas bijo pasirodyti šališkas. Tai iš dalies susiję ir su kita problema, kad *Laisvės TV* veikloje nuolat kovoja du jos įkūrėjo pradai: Tapinas-visuomenininkas ir Tapinas-žurnalistas. Jeigu visuomenininkas daugiau mažiau atvirai gali deklaruoti savo simpatijas ir antipatijas, tai žurnalistas to daryti negali, nes bus apkaltintas šališkumu.

Nors Tapinas (kartais) sugeba identifikuoti esmines problemas, tačiau dažniausiai vengia už jų įžvelgti esmines, sistemines priežastis. Todėl jo *najezdai* ant politikų dažniausiai būna trumpalaikiai ir sugėdinančio pobūdžio, aktualūs tik tol, kol gėdinti paskirus asmenis yra smagu. Pavyzdžiui, „Laikykitės ten" laidoje svečiavosi Viktoras Uspaskichas. Kodėl? Formaliai – nes gyvename demokratijoje, nes Uspaskichas vėl tapo Darbo partijos vedliu. Reali priežastis, ko gero, kita: nes faina, nes jaunimui juokinga, nes daug peržiūrų turėtų sugeneruoti. Be to, nuo „Juodosios buhalterijos" bylos jau daug laiko praėjo, spėta primiršti, žmonės nežiū-

Andrius Tapinas. Juliaus Kalinsko (*15min.lt*) nuotrauka

rės taip keistai, kaip, pavyzdžiui, pasikvietus Eligijų Masiulį. Kad ir kokia priežastis būtų, tačiau rezultatas tas pats – korumpuotas oligarchas atsiduria „pilietinės televizijos" eteryje net ne rinkimų kampanijos metu. Laimi Tapinas-populistas.

O Tapinui-visuomenininkui labai trūksta nuoseklumo. Bene vienintelis atvejis, kai jis pakankamai nuosekliai kovojo prieš kažką, buvo merdėjančios Darbo ir „Tvarkos ir teisingumo" partijos prieš 2016 m. rinkimus, tačiau dabar, kaip matome, šis interesas gerokai atslūgęs. Kai Seimą valdančios, iš esmės antidemokratiškai nusiteikusios partijos lyderis pas tą patį Tapiną tiesioginiame eteryje pažadėjo nesudaryti jokių koalicinių sutarčių su abiem aukščiau minėtomis partijomis ir šį pažadą sulaužė, Tapinas kovoti neišdrįso. Nes neapsimoka: principingai kovodamas su „valstiečiais" įsigysi daug nedraugų, o ir prarasi bet kokią galimybę būti vertinamas „objektyviai".

Nuo pat *Laisvės TV* atsiradimo jai buvo klijuojamos etiketės, esą tai konservatorių, liberalų, valstiečių ar kurios kitos politinės jėgos projektas. Tikiu, kad tai tėra sąmokslo teorijos, kuriomis siekiama racionalizuoti iš Tapino pusės lekiančias kritikos strėles, tačiau panašu, kad šis susaistymas Tapiną erzina – jis nori būti vienas, pats sau. Tiek feisbuke, tiek savo laidose

jis ironizuodamas nuolat jaučia pareigą pateikti faktus, tarsi įrodančius, kad *Laisvės TV* yra nepriklausoma ir su niekuo nesusijusi. Pavyzdžiui, Tapino š. m. rugpjūčio 7 d. feisbuko įraše, kuriuo užsipuolamas Artūras Zuokas, primenama, kad ne vien Zuoko liberalai, bet ir kiti liberalai buvo autoriaus kritikuojami: „Mano skaitytojai neleis sumeluoti – Vilniaus liberalai ir Šimašius konkrečiai prisikentėjo ir nuo *Laisvės TV*, ir nuo manęs asmeniškai. Ir taip bus toliau, nes matome galybę dalykų, kurių Vilniui stinga, galybę problemų, kur trūksta ryžto ir proveržio“. Panašiai jis rašė ir rugpjūčio 26 d., aptardamas *Laisvės pikniką*: „Žinoma, bus amžino baubimo, kas gi nupirko *Laisvės pikniką* – konservatoriai ar valstiečiai. Abiem atvejais pinigai būtų šiek tiek išmesti į balą, nes konservatoriai būtų sumokėję už Karbauskio simultaną ir Skvernelio apsisprendimą dėl rinkimų, ištartą tūkstantinei miniai, o valstiečiai būtų mokėję už pusantros valandos profesoriaus Vytauto Landsbergio benefisą“. Net nekalbėdamas apie tai, kad tokie argumentai objektyvumo niekaip neįrodo, akcentuosiu tik faktą, jog praėjus dvejiems metams nuo *Laisvės TV* įkūrimo, Tapinui vis dar svarbu nuolat įrodinėti savo nešališkumą ir ginčytis su pozicija, kurią jo vietoje protingiausia būtų tiesiog ignoruoti. Nes jis – visų draugas ir visų nedraugas vienu metu, o *najezdus* ant vienų reikia atskiesti atitinkama *najezdų* ant kitų doze.

Kokias pasekmes tas „nešališkumas“ ir pradų kova turi, pamėginsiu parodyti prisimindamas šių metų kovo mėnesį prie Seimo įvykusį protestą dėl Mindaugo Basčio likimo Seime. Dar iki paties protesto, vos paaiškėjus, kad jį organizuoti ėmėsi *Laisvės TV*, jau kilo nepasitenkinimas, esą tai tik dar viena Tapino viešųjų ryšių akcija. Pats faktas manęs neerzino, nes abejojau, ar kas nors kitas galėtų surengti didelį protestą prie Seimo: visuomenė šiuo klausimu pasitiki Tapinu ir žiūri būtent į jį. Nuvylė tik pats renginys, nes vėl nebuvo aišku, kas jį organizavo: Tapinas-visuomenininkas ar Tapinas-žurnalistas.

Protestas jau savo prigimtimi yra pykčio ir nepasitenkinimo išraiška. Būtent toks ten ir ėjau: piktas, norintis išsirėkti dėl antivalstybiškos konkrečių asmenų ar konkrečių politinių jėgų laikysenos, kuri leido Basčiui pasilikti Seime. Tikėjausi mitingo – tokio terleckiško ar net šustauskiško, su megafonais ir keiksmais. O mane pasitiko muzika, vienas kitą keičiantys atlikėjai, kažkokia pikniko atmosfera, keistą įspūdį palikęs koncerto-protesto vedėjas ir, geriausiu atveju, televizijos debatų laida, o ne protestas. Viskam sutrukdė dar vienas „nešališkumo“ momentas: balsavimas dėl Basčio buvo slaptas, todėl konkrečių pavardžių, reabilitavusių Seimo nario priesaiką sulaužiusį asmenį, mes kaip ir nežinome. Tačiau Gedimino prospekte susirinkusi minia atėjo palaikyti anaiptol ne Karbauskio sąmokslo teorijos, kad Bastį nuo atsakomybės paleido opozicija. Nepaisant to, Tapinas liko ištikimas savo „objektyvumui“ ir kompleksams. Po kelias dienas socialiniuose tinkluose sklandžiusių kalbų pagal Émilio Zola tradicijas „Mes kaltiname“, protestas prasidėjo nuo tirados, kad mūsų niekas nenupirko, nesvarbu, ką sako Karbauskis.

Toliau vyko visuomenės ir politikų supriešinimas, naudojant tas pačias retorikos priemones „mes“ *vs.* „jie“ ir apibendrinimus: „Kaip piliečiai mes šiandien sakom štai šitai institucijai [Seimui, – *M. K.*] taikiai, gražiai, su vėliavom, su Vyčiais: mes šiandien jus kaltinam. Mes kaltinam šitą Seimą, mes kaltinam visą Seimą. Seime yra daug protingų žmonių. Yra daug gerų žmonių. Bet tai, kur yra šita institucija, kurią mes patys išsirinkom, šiandien mums dėl jos yra gėda. [...] Abidvi pusės, ir pozicija, ir opozicija, stumdosi, mėtosi, vieni kitus kaltina. Kada paskutinį kartą abi pusės kalbėjo apie reformas, kurios yra reikalingos Lietuvai? Dėl kurių juos ir išrinkom? Kada girdėjot šituos dalykus?“, – rėžė Tapinas. Neatsispirta ir pagundai pašmaikštauti: nuo tribūnos nuskambėjo nauja „idėja Lietuvai“: Seimo narys – prestižinė profesija iki 2024 m. Suformuluoti reikalavimai, kurių pagrindinis (ir akivaizdžiai neįgyvendinamas, vėlgi dėl *konkrečių* politinių jėgų buvimo ir dydžio parlamente) – pirmalaikiai Seimo rinkimai.

Vėliau protestas erzino dar labiau: vedėjas vis tildydavo švilpiančią minią, ragindamas išklausyti ant scenos užlipusių valdančiųjų atstovų. Išskyrus apsijuokusį Viktorą Pranckietį, *konkretiems asmenims* protestas didesnio įspūdžio nepaliko. Geriausiai tai parodė Karbauskio laikysena – jis iš susirinkusios minios tiesiog tyčiojosi, o po protesto pareiškė, kad po dar pusantros valandos scenoje minia jį būtų palydėjusi plojimais. Vėlgi norėjosi principingos laikysenos ir tikrųjų kaltininkų identifikavimo – tądien nei Pranckietis, nei Karbauskis nenusipelnė būti išklausyti. Tačiau iškilo ta pati problema: jų nepakvietus, Karbauskis būtų paaiškinęs, kad minias čia sukvietė tik konservatoriai (ką jis vis tiek padarė), o tai Tapiną vis dėlto erzintų, nes kažkodėl jam rūpi, ką apie jį pasakys žmogus, net frakcijos kolegų laikomas melagiu.

Po protesto Tapinas Seimui įteikė reikalavimų sąrašą, tarp kurių atsidūrė ir pirmalaikiai rinkimai, ir apkalta Artūrui Skardžiui. Seimui, kaip ir buvo galima prognozuoti, rinkimų idėją atmetus, Tapinas vėl pasistengė būti nešališkas, todėl vėl atskiedė *najezdus* ant valdančiųjų ir feisbuke apkaltino konservatorius: „Gabrielius Landsbergis yra geriausias būdas, kaip įtikinti balsuoti prieš bet ką, ką jis sako. Jo sarkastiški atsakymai, pastebėjimai apie „žirafas“ ir kabinėjimasis prie žodžių yra tikrai geriausias būdas įtikinti oponentus. Tikrai tikrai“. Įrašas reziumuojamas dar viena generalizacija: „Bendrai paėmus – kokie jie beviltiški“.

Birželio mėnesį pajutome ir minėtą Tapino bei *Laisvės TV* nenuoseklumą: paaiškėjo, kad Seimo sprendimu

nebus apkaltos ir Skardžiui. Kur tada dingo kaltinimai, protestai ir pilietinė visuomenė? Kaip vėliau paaiškino Tapinas vienoje *Laisvės TV* laidų: karšta, vasara, niekam nerūpi, todėl niekas ir neis protestuoti.

Šiame tekste daugiausia stengtasi susitelkti į tą *Laisvės TV* veiklos dalį, kuri lieka už viso linksmo, televizinio, žurnalistinio fasado. Išorė yra graži: tiek *Laisvės TV*, tiek Tapino veiklą iš pirmo žvilgsnio sunku vertinti neigiamai. Tačiau peržengiamos įprastos medijos ribos neleidžia parašyti panegirikos, nes po fasadu, atrodo, atsiveria kur kas daugiau problemų.

Laisvės TV nėra vien televizija, o Tapinas nėra vien TV veidas – peržengdamas medijos ribas jis savotiškai tampa nauja opozicija valstybėje, kurios sveikoje visuomenėje neturėtų būti, nes opoziciją mes jau turime – ją įkūnija konkrečios frakcijos parlamente. Tokios opozicinės, „pilietinės“ televizijos, kurių turinys praktiškai yra išskirtinai politiškas, kaip minėta, primena Rusiją, o ne Lietuvą. Be to, esant tokiai situacijai kaip dabar, Tapinui iš tiesų nebūtų sunku paversti *Laisvės TV* dar vienu nesisteminiu judėjimu, dalyvaujančiu net rinkimuose į parlamentą. Klausimas tik, ar jis to norės, tačiau visos sąlygos tokiam žingsniui žengti yra: nuo masių palaikymo, daugybės draugų turėjimo ir stiprių nedraugų neturėjimo iki neutralizuojančios formos – pateikti dalyvavimą rinkimuose kaip dar vieną „bajerį“.

Po 2016 m. daug kas juokavo, ar tik Karbauskis nemėgins kurti savotiškos diktatūros. Šiandien, ko gero, antidemokratines „valstiečių“ lyderio ir jo ginklanešių nuostatas galime laikyti nebe nuojauta, o faktu. Kalbant to paties Tapino žodžiais, pasakytais *Laisvės piknike*, „Laikykitės ten“ filmavime: „Seime sėdi į vieno žmogaus burną žiūrintys *Gyvulių ūkio* kiaulėno Spiegliо atitikmenys, kuriems dėl vietinių partijėlių rietenų pastumti Lietuvos interesus yra taip pat lengva, kaip du pirštus [...]“. Suprantu, kad tai – metafora, tačiau jeigu tu identifikuoji dalį Lietuvos parlamentarų kaip *Gyvulių ūkio* personažus, galbūt jiems ne vieta renginyje pavadinimu *Laisvės piknikas*? Renginyje, kuriame kalbama apie pilietinės visuomenės kūrimą – visuomenės, su kuria dabartinė Seimo valdančioji dauguma neturi nieko bendra?

Tačiau šie dalyvauja noriai, nes Tapino propaguojamo formato renginiuose ar laidose paprasta pasirodyti gerai. Štai Karbauskis nuvažiavo, pažaidė šaškėmis, Saulius Skvernelis pakalbėjo su Jakilaičiu ir – *voilà* – tapo *Laisvės pikniko* dalimi ir tam tikra prasme legitimizavosi visuomenės akyse. O pavieniai Tapino *najezdai* jiems visiškai nerūpi, nes Tapino įtaka daugiausia siekia ne valdančiųjų, bet opozicijos elektoratą.

Iš Tapino norisi to, ką turi jo mėgstamo žanro kūrėjai JAV: kiaušų. Likus maždaug mėnesiui iki prezidento rinkimų 2016 m., Trumpas apsilankė laidoje pas vieną populiariausių *late-night talk show* žanro atstovų Jimmy Falloną. Nors šios laidos turinys dažniausiai nepolitiškas (ar bent gerokai mažiau politiškas nei Oliverio, Colberto ar Noah laidų), Trumpas visą laidą pasuko sau patogia linkme. Po laidos (ir ypač po rinkimų) Fallonas žiūrovų ir žurnalistų buvo užsipultas, esą šis interviu (ypač jo dalis, kai Fallonas žaismingai taršo Trumpui plaukus) padėjo „humanizuoti“ Trumpą ar net prisidėjo prie jo pergalės rinkimuose. Į panašią situaciją pateko ir kitas JAV komikas Dave'as Chappelle'as, po rinkimų pareiškęs, kad Trumpui linki sėkmės ir „suteiks jam šansą“, dėl ko vėliau prisipažino klydęs.

Nesakau, kad ši kritika buvo teisinga, tačiau ji atskleidžia, kad JAV iš tokių asmenų reikalaujama didesnės (politinės) atsakomybės – jie nėra vertinami vien kaip pramogų pasaulio atstovai, bet ir kaip nuomonės formuotojai, ir šią atsakomybę priima. Tuo tarpu Tapinas renkasi selektyviai: kai jis kviečia Uspaskichą į laidą, jis yra tiesiog smalsaujantis žurnalistas, o kai rėžia kalbą prie Seimo, jis yra visuomenės balsas. Iš *Laisvės TV* norisi to, ką daro Oliveris, Colbertas ir Noah – principingo laisvės, demokratijos, pilietinės visuomenės gynimo. Nemanau, kad Uspaskichas yra vertas „pilietinės televizijos“ eterio, nemanau, kad Karbauskis nusipelno šanso legitimizuotis *Laisvės piknike*. Nors *Laisvės TV* laidose tikrai daug *najezdų* ant „valstiečių“ (ar bendriau – valdančiųjų), ne ką mažiau jų tenka ir opozicijai. Palaikant *najezdų* pusiausvyrą, kuria remiasi Tapino objektyvumo paieškos, prieinama prie tokių išvadų,

Ramūnas Karbauskis *Laisvės piknike* žaidžia šaškėmis.
Mariaus Vizbaro (*15min.lt*) nuotrauka

kurias skelbia kiekviena nesisteminė partija: politika yra nešvarus žaidimas, politikais negalima pasitikėti arba, kaip apibendrintų kokia bobutė, – politikoje visi vagys. Arba kaip sakė pats Tapinas savo laidoje: „Į rinkimus tuoj pradėsime žiūrėti kaip tos piktos senmergės: išsirink, kas šį kartą tave apgaus, sudaužys širdį ir pabėgs su savo balsais“. Taip, tai „bajeris“, tačiau kiekvienas bajeris yra juokingas todėl, kad mes jį atpažįstame kaip iškreiptą tikrovės atspindį. O sudėjus

visus šiuos „bajerius“ į visumą, išeina labai nejaukus Lietuvos politinės tikrovės atspindys: *Laisvės TV* nepasitiki niekuo, išskyrus tokius eklektiškus ir pačių kuriamus vaizdinius kaip „Lietuva“, „demokratija“ ar „jaunoji karta“ (kas, beje, taip pat kuria priešpriešą: tarp šūdinos dabarties ir geros ateities, kurioje Lietuva bus „kitokia“).

Tiesą pasakius, sunkiai įsivaizduoju Tapiną nuosekliai kovojantį su valstiečiais, nes principingumas ir populizmas nedera tarpusavyje, nes visuomenininkas pralaimi žurnalistui ir minios numylėtiniui. *Laisvės TV* turimas statusas įgalina elgtis drąsiau nei įprastai žiniasklaidos priemonei, tačiau drąsa čia dažnai pasibaigia antraeilių klausimų, susijusių su Kęstučio Pūko ar Petro Gražulio seksualiniu gyvenimu, aptarimu. O tuo metu mes, kaip neseniai rašė pats Tapinas, skaičiuojame dienas, kai valdžiai korta eina taip, kaip niekada nėjo.

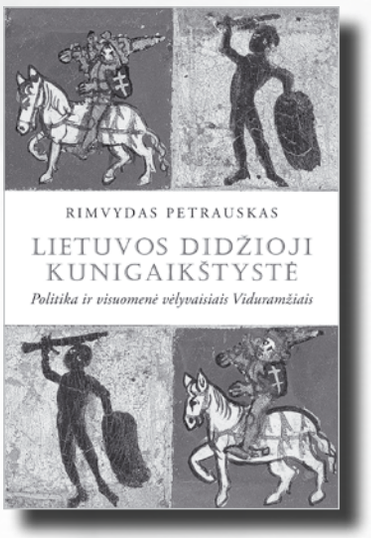

Rimvydas Petrauskas

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ

Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais

Ar valstiečiams įbaudžiavinimas reiškė laisvės praradimą, kiek Lietuvoje būta vakarietiškos riterių kultūros ir feodalizmo, ar tikrai Lietuvos valdovai ir Ordino riteriai buvo nesutaikomi priešai, o europiniai diduomenės titulai atsirado tik kaip užsienio dinastų galios ir lietuvių didikų tuštybės išraiška? Knyga yra teminis istorinių studijų rinkinys, kurio tekstai tęsia, plėtoja, nauja problematika papildo vienas kitą.

Rimvydas Petrauskas. Iš *Pratarmės*

Rimvydas Petrauskas yra vienas žymiausių Lietuvos medievistų, kaip tyrėjas ir viešas kalbėtojas gerai žinomas ir užsienyje. Jo tyrimų kokybę gausiai paliudija publikacijos Lietuvoje ir svetur. Šis platus, konceptualumu ir temine vienove išsiskiriantis studijų rinkinys neabejotinai suteiks naujų impulsų tolesniems tyrimams.

Prof. Mathias Niendorf, Greifsvaldo universitetas

Nepastebimai pačiam sau, o ir kitiems, Rimvydas Petrauskas tapo autoritetingiausiu Lietuvoje istoriku, nuo 2016 m. viešojoje ervėje imtas tituluoti ir istorinių bestselerių autoriumi. Lietuvoje, kur žmonės viską žino apie istoriją, tik pernelyg nesigilina, nors knygas ir perka. Tiems, kurie perka ir skaito, ši istorinių studijų rinktinė bus atradimas. Mat vidutinis nuotolis, o ne komentaro sprintas ar monografinis maratonas yra tikroji gero istoriko distancija: čia jis geriausiai atsiskleidžia iškeldamas klausimus, aptardamas esamą žinojimą, ir palengva jį praturdindamas, pagilindamas, padarydamas skaidresnį ir aiškesnių ribų. Tikrą dabartinį žinojimą apie tik praeityje tikra telikusią LDK.

Nerijus Šepetys, redaktorius

Rimvydas Petrauskas (g. 1972) – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius, dekanas. Daugiausia tyrinėja XIII–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę ir socialinę istoriją. Svarbiausios knygos: *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: Sudėtis – struktūra – valdžia* (2003), *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos* (2016).

ESTETIKA, POLITIKA, NORMALUMAS IR VILTIS

Kelionės po Ukrainą įspūdžiai

Eglė Juocevičiūtė

Rugpjūčio 9 d. Vilniaus Reformatų skvere vyko *Re-formatų festivalis*, skirtas atkreipti platesnės visuomenės dėmesį į specialistų kaip nekompetentingą vertinamą savivaldybės įmonės „Vilniaus planas“ parengtą skvero atnaujinimo projektą, į bendrą miesto viešųjų erdvių atnaujinimo tvarką ir galimybes suinteresuotoms bendruomenėms dalyvauti priimant sprendimus dėl viešųjų erdvių atnaujinimo. Dalyvavau atnaujinimo projekto autorės Jurgos Večerskytės-Šimeliūnės ekskursijoje, kur buvo plėtojama oficiali savivaldybės pozicija, kad šis skveras miestiečių nėra naudojamas, nes jo infrastruktūra nėra patogi, o dabartinį sovietmečiu įgyvendintą skvero architektūrinį projektą reikia vertinti kaip naikintiną barbarybę dėl vykdyto nepagarbaus elgesio su sklype buvusiomis Reformatų kapinėmis. Ir nepaaiškinama, kodėl ES struktūrinių fondų lėšomis remiamas projektas buvo beveik neviešintas ir nederintas su suinteresuotomis visuomenės grupėmis, kodėl nebuvo viešo konkurso atnaujinimo projektui, kaip „Eikos statyba“, šalia skvero vystanti gyvenamųjų namų projektus, laimėjo 2 mln. eurų vertės viešuosius pirkimus atnaujinti šią erdvę. Tiesiai po ekskursijos išvažiavau oro uostan skristi į Kijevą, kur prasidėjo mano beveik dviejų savaičių kelionė po Ukrainos sovietmečio paveldo ir nepatogios infrastruktūros labirintus.

2015 m. balandį Ukrainos parlamentas priėmė vadinamąjį Dekomunizacijos įstatymą, po kurio prasidėjo iki šiol vykstantis komunistinių paminklų ardymo ir vietovardžių bei gatvių pavadinimų keitimo procesas. Lenino ir kitų sovietinių herojų paminklai iš pradžių buvo aprengiami miesto futbolo komandos marškinėliais, vyšivankomis (siuvinėtais marškiniais), vėliau

Zaporožės Lenino paminklas su vyšivanka. Dmytro Solovjovo nuotrauka

išdažomi Ukrainos vėliavos spalvomis, tada pjaustomi ar daužomi gabalais ir iškeliaudavo ne visai aišku kur. Pastaruoju metu dekomunizacijos procesas ėmėsi reljefų, mozaikų ir freskų viešose erdvėse, nuosaikiausiu atveju nukalant arba uždažant tiesioginius sovietinius simbolius (penkiakampes žvaigždes, kūjį ir pjautuvą). Specialistai, artikuliuojantys siekį rasti būdą bent dalį šio paveldo išsaugoti jį perkėlus į reikalingą įkurti instituciją, pavyzdžiu mini Grūto parką ir Memento parką netoli Budapešto, tačiau kol kas nuimami objektai keliauja nežinomais keliais. Nuo 2015 m. kalbama apie Totalitarizmo muziejų, 2017 m. pavirtųsi Sovietinės monumentalios propagandos muziejumi, tačiau noras tokio muziejaus įsteigimui nenaudoti viešų finansų, o surinkti reikiamą sumą iš privačių rėmėjų, jo įsteigimą vis atitolina neribotam laikui.

Kol Kijeve ieškoma lėšų įsteigti materialiu sovietiniu paveldu besirūpinančią instituciją, Lvovo miestas įsteigė *Teroro teritoriją* – memorialinį totalitarinių režimų muziejų, kuris planuoja atidaryti ekspoziciją metų pabaigoje. Atvirą muziejaus direktoriaus konkursą 2017 m. laimėjusi Olha Hončar, rodydama man didžiulį pusiau aptvertą planuojamą demontuoti Sovietinės armijos pergalės paminklą, pasakojo apie Lvovo savivaldybės rengiamas diskusijas su suinteresuotomis grupėmis ir apie savo bandymus įtikinti atiduoti paminklą *Teroro teritorijai*. Sprendimas demontuoti ir pranešimas, kiek tai kainuos, buvo paskelbtas š. m. rugsėjo 7 d., nors kas bus daroma su paminklu po demontavimo, viešinama nebuvo.

Prieš pat man lipant į lėktuvą skristi į Kijevą, gavau kolegės airių kuratorės Niamh McDonnell, su kuria dirbu prie bendro projekto, skirto apmąstyti Žaliojo tilto skulptūrų nuėmimą, žinutę su nuoroda į straipsnį apie britų menininko Philo Collinso 2017 m. vasarą pristatytą projektą *Ceremonija* (angl. *Ceremony*): Mala Pereščepinos miestelyje Rytų Ukrainoje nuimtas Friedricho Engelso paminklas buvo pervežtas stovėti į Mančesterį, kur šis filosofas ir sociologas gyveno didelę savo gyvenimo dalį bei stebėjo nežmoniškas gamyklų darbininkų darbo ir gyvenimo sąlygas, o stebėjimus naudojo savo veikaluose. Paminklas Mančesteriui buvo padovanotas, tačiau popierių tvarkymas vis tiek užtruko aštuonis mėnesius, nors Ukrainos vėliavos spalvomis išdažytomis kojomis, į dvi dalis perpjautas paminklas mėtėsi žemės ūkio paskirties aikštelėje. Be paminklo kelionės iš Ukrainos į Mančesterį, aplankant Berlyną ir Engelso gimtinę Barmeną, svarbi projekto dalis buvo

Parodų ir kongresų centras *Ukrainos namai* Kijeve. Dmytro Solovjovo nuotrauka

Atminties siena Baikovo kapinėse Kijeve. Reljefo autoriai Volodymyras Melničenko ir Ada Ribačiuk. Dmytro Solovjovo nuotrauka

Fontano prie Vaikų ir jaunimo rūmų rekonstrukcijos darbai. Dmytro Solovjovo nuotrauka

filmas, tiriantis dabartines, po 2008 m. krizės priimtų taupymo priemonių veikiamas Mančesterio darbininkų darbo ir gyvenimo sąlygas. Nuėmus ideologinį sluoksnį, projektas turi mielą tvarumo, perdirbimo aspektą, kuris apverčia globalią tvarką aukštyn kojom – Europos Rytuose nebereikalingas gerovės elementas padovanojamas Vakarams. Grąžinus ideologinį sluoksnį, labai tiksliai pademonstruojama, kad objektas savaime ar net jo estetika ideologinio krūvio savyje neturi, jo vertinimas priklauso nuo vertinančiųjų patirčių. Lengvai pamodernintas socrealizmas ir veidas, Ukrainoje siejamas su didžiąją praėjusio amžiaus dalį trukusiu komunizmo eksperimentu ir Rusijos galios dominavimu, Mančesteryje skaitomas kaip smagi egzotika.

Intensyvaus, bet konstruktyvaus interpretacinio lauko pakeitimo pavyzdžiu Kijeve galima laikyti 1982 m. atidaryto Lenino muziejaus pavertimą kongresų ir parodų centru, 1992 m. gavusiu *Ukrainos namų* pavadinimą. Lenino muziejaus kolekcija iki šiol saugoma pastato rūsiuose, o lankytojams prieinamose salėse kurį laiką veikė Kijevo istorijos muziejaus ekspozicija. Maidano įvykių metu pastatas – taip, kaip ir priklausytų revoliucijos proponentui, – buvo tapęs viena iš protestuotojų būstinių, tad ir vienu iš pagrindinių fronto taškų. Įvykiams Kijeve nurimus, be kitų paskirčių, pastatas tapo Ukrainos krizės medijos centro spaudos konferencijų vieta. Kvapą gniaužiančios elegancijos pastatas metaforiniame lygyje sustiprino savo galią, bet kartu atsikratė senos ideologijos šleifo ir tapo naujosios ideologijos veidu.

Atskiras, mūsuose tikriausiai tik su Žirmūnų berniuko grįžimu lygintinas, tačiau nepalyginamai didesnio mastelio procesas pradėtas Kijevo Baikovo kapinėse, kurios modernistinės architektūros fanatikų turėtų būti pažįstamos dėl jose pastatyto išskirtinės architektūros krematoriumo. Krematoriumas buvo didesnio projekto, pavadinto *Atminties parkas*, dalis. XX a. septinto dešimtmečio antroje pusėje Kijeve nusprendus statyti (eksperimentinį) krematoriumą, visuomenėje kilo nepasitenkinimas dėl asociacijų su nacių vykdytais kūnų deginimais. Už projektą atsakingi dailininkai Volodimiras Melničenko ir Ada Ribačiuk pasiūlė sukurti patyriminę erdvę, paslepiant inžinerinį statinio pobūdį. Krematoriumo atsisveikinimo salių pastato architektūra buvo kuriama bandymų ir klaidų keliu, jam sukurta autorinė betoninio perdengimo konstrukcija. Tačiau pastato statyba nebuvo daugiausia iššūkių sukėlusi projekto dalis. Kolumbariumą suplanuota įrengti kal-

Fontanas Zaporožės daugiabučių namų kieme ir juo besirūpinanti Lidija Andrejevna. Dmytro Solovjovo nuotrauka

voto reljefo nuokalnėje, tad nuspręsta sutvirtinti greta esantį šlaitą. Taip atsirado betoninė sutvirtinimo siena, suteikusi 2000 kv. m. plotą reljefams, kuriuos dailininkai su keliais pagalbininkais savo rankomis konstravo iki 1982 m., kai prieš pat galutinį etapą Ukrainos SSR Kultūros ministerija nusprendė, kad jie neatitinka socrealizmo reikalavimų, ir nurodė visus 2000 kv. m. užbetonuoti.

Reljefuose pynėsi klasikinė, sovietinė ir Rusijos šiaurės tautų mitologija, sudėtingos ir dramatiškos alegorinių figūrų kompozicijos pasakojo apie gimimą, mirtį ir atgimimą, dailininkų sumanymu, reljefai turėjo suteikti terapinį poveikį einantiems atsisveikinimo salių link. Nuo 1991 m. nuolat keliamas klausimas apie galimybę reljefus atidengti, tačiau dėl sunkiai apskaičiuojamos darbų kainos viešasis finansavimas tam niekada neskirtas. 2018 m. Kijevo meno savaitės proga privataus mecenato dėka buvo atidengti keli kvadratiniai metrai reljefo, o dabar toliau ieškoma finansų atidengti visą reljefą. Klausydamasi menotyrininkų, aktyvistų, paties Melničenko pasakojimų apie šį projektą ir nerasdama atitikmens lietuviškame kontekste, mąsčiau apie povandeninių srovių galią. Apie Melničenko ir Ribačiuk daugiau nei dešimt metų turėtą ir staiga prarastą protekciją, apie milžiniškas jų laiko, pastangų ir kūrybiškumo investicijas, palaikytas nutylimomis valstybinėmis dotacijomis, apie, atrodo, kapitalizme neįmanomą kūrinį ir tuo labiau neįmanomą schizofreniška valstybinį vandalizmo aktą, apie logiškai mąstant dabartinėje Ukrainoje visiškai neįmanomą reljefo atidengimą ir aktyvizmo sėkmę sistemoje, kurioje pažintys ir asmeniniai pažadai daug svarbiau, nei įstatymai. Ir apie estetiką, tampančią politika.

Kitas šios poros projektas, taip pat išgyvenantis pilietinio pasipriešinimo valdžios institucijų neveiksnumui nulemtą atgimimą, – fontano prie Vaikų ir jaunimo (buv. Pionierių) rūmų mozaikos *Žvaigždės ir žvaigždynai*, įgyvendintos 1963–1965 m. Nepriklausomoje Ukrainoje ilgai stovėjęs nenaudojamas, fontanas po truputį buvo išnešiojamas gabalais, o šiais metais rūmų direktorės iniciatyva buvo nuspręsta jį renovuoti. Dėl prastos hidroizoliacijos fontano dugną reikėjo išlieti iš naujo, ir pasirinkta originalias mozaikas demontuoti, o dabar su Melničenko priežiūra yra lipdomos naujos, atkartojant senąsias. Tai suteikia projektui nostalgiškos imitacijos nuotaiką. Vis dėlto, žvilgsniui slankiojant tarp Rytų prabanga rėkiančių vis naujų aplink fontaną sparčiai kylančių daugiabučių ir prie fontano dirbančių statybininkų, susikaupusiais veidais klausančių 86 metų dailininko patarimų ir nurodymų, apima lengvas vilties jausmas.

Tuo tarpu paskutinės kelionės dienos, praleistos Zaporožėje, mane užvirto didžiausiu neįgyvendintos utopijos svoriu. Miestas įkurtas aplink savo metu (1932) didžiausią Sovietų Sąjungoje hidroelektrinę, pastatytą pasinaudojant Dniepro slenksčiais ir skirtą tiekti elektrą šalia esančioms didžiulėms aliuminio ir plieno gamykloms. Be abejo, posovietinėje vaizduotėje šis miestas asocijuojamas su čia pastatyta automobilių gamykla, beje, iki šiol nenutraukusia gamybos. Jame išskirtinę utopinės vizijos fenomenologinę patirtį siūlo tiek ikistalininis sovietinio funkcionalaus konstruktyvizmo socmiestelis, tiek, palyginus su Profsąjungų ar Geležinkeliečių rūmais, itališka elegancija alsuojantis geometrizuotas stalininis centras, su mozaikomis fasaduose, nurodančiomis, kurios gamyklos darbininkams pastatas skirtas, ar voliutomis įrėminta citata iš SSRS konstitucijos, kad kiekvienas pilietis turi teisę į darbą. Įėjus į šių namų kiemus, prabanga išblunka ir pamatai tikruosius, paprastuosius teisę į darbą turėjusių gamyklų darbininkų namus. Viename iš tų kiemų pavyko rasti gana gerai išsilaikiusį tipinio projekto fontaną, neveikiantį ir išdažytą Ukrainos vėliavos spalvomis. Pradėjus jį fotografuoti, mus kurį laiką stebėjusios ant suoliuko sėdinčios moterys nutarė pasidalinti prisiminimais iš laikų, kai kiemas buvo intensyviai naudojamas. Veikė fontanas, vaikų žaidimų aikštelė nestovėjo

Dalinai aptvertas ir ruošiamas demontuoti Sovietinės armijos pergalės paminklas Lvove. Paminklo skulptūrų autoriai Dmytro Krvavych, Emanuil Mysko ir Jaroslav Motyka. Eglės Juocevičiūtės nuotrauka

aplūžusi ir tuščia, o kiemo kampe būdavo ištempiamas ekranas kino seansams. Viena iš moterų išdidžiai prisipažino, kad kiekvieną pavasarį savo jėgomis fontaną valo nuo prikritusių lapų, nes „kitaip negali“.

Dabar pagrindinių gatvių pirmuose aukštuose pramaišiui įsikūrę tarpusavyje konkuruojantys lombardai ir lažybų punktai. O paskutinės kelionės dienos popietė, simboliškai, buvo skirta aplankyti skverą miesto centre, įrengtą XX a. septintame dešimtmetyje, jungiantį universalinę parduotuvę *Ukraina* ir cirko pastatą. Dvi savaitės prieš mano apsilankymą jame buvo iškirsti 566 medžiai, o po jį vaikštinėjant sekmadienio popietę, į sunkvežimius buvo kraunamos takų plytelės, kad sklypas būtų paruoštas naujo prekybos centro statyboms. Ši istorija prasidėjo 2006 m., kai buvo duotas leidimas skverui rekonstruoti (nes infrastruktūra nepritaikyta šiandienos poreikiams) ir požeminiam prekybos centrui statyti. Per dvylika metų projektavimo ir leidimų derinimo projekte skvero nebeliko, o prekybos centras tapo antžeminis. XX a. ketvirtame dešimtmetyje įkurtų gamyklų dabartiniai savininkai yra tiesiogiai atstovaujami arba patys dalyvauja miesto politikoje, o jų įmonės yra registruotos užsienyje ir ten moka pelno mokesčius. Bet čia nėra nei Engelso, nei Collinso, kurie stebėtų tų gamyklų darbuotojų gyvenimą. O žinios apie visą vasarą vykusius protestus dėl skvero panaikinimo, lengvas muštynes su darbininkais, policijos darbą vaikant protestuotojus neišėjo toliau vietinės spaudos, netapo dar viena Stambulo Gezio parko istorija.

Šiame kontekste prisiminusi Reformatų skvero atnaujinimą, tarsi nusiraminu, kad pas mus bent jau ne taip viskas brutalu, skveras lieka skveru ir galima turėti iliuzijų, kad atminties tikslumą ir įvairovę išsaugoti norintieji už šiuos interesus gali kovoti socialinių medijų ir žiniasklaidos priemonėse, o ne guldami priešais buldozerį. Vis dėlto šis skirtumas pradeda rodytis vis trapesnis, o subtilios manipuliacijos atrodo vis galingesnės.

Taigi ten viskas intensyviau, ambicingiau, brutaliau nei čia, jų masteliai sunkiai suvokiami. Ir tarsi mes visa tai praėjome 1991–1993 m., ir dabar išmintinga veido išraiška turėtume linksėti ir laukti, kol paklaus patarimo. Tačiau skulptūrų nuiminėjimas, nežinant, ką su jomis toliau daryti, ir viešų erdvių pritaikymas privatiems poreikiams buvo taip skaudžiai pažįstama. Kita vertus, viltys, dedamos tik į neslopstančią aktyvistų energiją ir privačius investuotojus, buvo neįprastos ir nejaukios. Bet kokiu atveju kelionė į Ukrainą buvo puikus būdas sukrėsti savo lietuviško „normalumo“ būseną ir permąstyti mūsiškius interpretacinius laukus.

GIMĘS KARTU SU *VIENYBE LIETUVNINKŲ*

Kleopo Jurgelionio 55-osioms mirties metinėms

Roma Bončkutė

Kalėdų Kaukė – poetas Kleopas Jurgelionis – savo dalykiškuose ir kurtuaziniuose angliškuose laiškuose Valerijai Tysliavienei rašo: *Which means that I was born when Vienybe was born, not when you were born*[1]. Nors ir gimęs kartu su laikraščiu *Wienibē Lietuwninku* (1886 m., nuo 1920 m. – *Vienybė*), Jurgelionis, būdamas impulsyvus, pilnas originalių idėjų, idealistas, paauglišk ai griežtai vertinęs kitus, negebėjęs vienybėje gyventi, dažnai keitė ir veiklas, ir draugus, taip apsunkindamas savo gyvenimą, bet mums palikęs daug ano meto ženklų. Jis buvo ne tik poetas, bet ir kritikas, vertėjas, radijo vaidinimų autorius, publicistas, redaktorius, advokatas. Jurgelioniui yra tekę vaidinti ir režisuoti, ir jis save laikė nemažai šiose srityse pasiekusiu[2]. Vis dėlto į kultūros ir literatūros istoriją Jurgelionis pirmiausia įrašytas kaip lietuvių poezijos reformatorius, modernistas[3], tad ir šiame straipsnyje kalba daugiau suksis apie kūrybą. Kūryba išauginama iš erotikos, politikos ir kasdienybės smulkmenų. 42 Jurgelionio laiškai (41 rašyti angliškai, 1 lietuviškai) Valerijai Tysliavienei, saugomi Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus archyve-bibliotekoje, iki šiol tyrėjams nežinomi, atspindi visus tris paminėtus dėmenis, praveria poeto kūrybinę laboratoriją. Be laiškų Tysliavienei bibliotekoje saugoma gana gausus, ypač fotografijų, laikraščio *Vienybė* archyvas[4], dešimtys Jurgelionio laiškų kitiems asmenims ir kitų asmenų jam, jo rankraščių, iš kurių dauguma iki šiol netirti.

Jurgelionis gimė 1886 m. sausio 17 d. Skapiškyje, kur jo tėvas Jonas (1854–1933) tuo metu buvo valsčiaus raštininkas, mokslus išėjęs toje pačioje Rumšiškių raštininkų mokykloje, kurioje mokėsi Antanas Baranauskas. Marija Jasiūnaitė-Jurgelionienė – švietėjo kunigo Jono Katelės mokinė, labai religinga, atsidavusi vaikams, užauginusi ir į mokslus išleidusi tris sūnus ir keturias dukras. Tėvas kilnojosi iš vietos į vietą taip ne tik uždirbdamas skalsesnės duonos šeimynai, bet ir vaikams parodydamas pavyzdį, kad po stovinčiu akmeniu vanduo neteka. Visi užaugę vaikai mėgo keliauti, ieškoti kur geriau, o būsimasis poetas trumpiau ar ilgiau gyveno Lietuvoje, Rusijoje, Prancūzijoje, Škotijoje, Lenkijoje ir JAV.

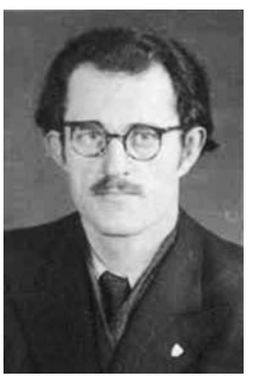

Kleopas Jurgelionis

Jurgelionių šeima namuose kalbėjo dviem kalbomis: lietuvių ir lenkų, na, o Peterburge (nuo 1896 m.) viešumoje – rusų. Apie anuometinę tapatybę Jurgelionis sakė: „Aš nebuvau nei pilnas lietuvis, nei lenkas, nei rusas, nors šių trijų genčių kalbos buvo mano kalbos, ir tik gal dėl Šv. Katerinos mokyklos įtakos man lenkų kalba buvo pasidarius šiek tiek artimesnė. Aš lenkiškai pradėjau rašyti eiles“[5].

Vis dėlto tame pat Peterburge, kur tuo metu gyveno ir studijavo bei dirbo daug lietuvių, Jurgelionis zakristijono, vargonininko ir chorvedžio Juozo Zaukos dėka tapo „geru lietuviu“, nes šis jaunuolį laiku supažindino su Kazimieru Būga, o pastarasis – su kun. Kazimieru Jauniumi[6]. Zauka ir Būga, pamatę, kad Jurgelionis turi gabumų aktorystei, nuvedė jį į „Savitarpiečių“ draugijos teatro būrelį. Jurgelionis atsimena, kad tuo metu Būga ir mokęs atsikratyti panemunėlio tarties, liepęs

[1] „Tai reiškia, kad aš gimiau, kai gimė *Vienybė*, o ne kai tu gimei“ (Kleopo Jurgelionio laiškas Valerijai Tysliavienei, 1959-07-[01], in: *KUB RSS*, f. 2. Šiame fonde esantiems Jurgelionio dokumentams signatūros kol kas nepriskirtos. Toliau laiškai Tysliavienei anglų kalba cituojami išversti į lietuvių kalbą tekste nurodant laiško datą.

[2] Plg. Kleofas Jurgelionis, „Iš mano atsiminimų. Teatras ir revoliucija“, in: *Vienybė*, 1959-06-26, p. 6; 07-03, p. 6; 07-17, p. 6, 9. Išlikęs autografas su redakcinėmis pataisomis saugomas *KUB RSS*, f. 2, iš viso 29 p.

[3] Plg. Rima Pociūtė, „Kleopas Jurgelionis amerikietiškojo modernizmo kontekste“, in: *Literatūra*, 2003, t. 45 (1), p. 24–34; Ramutis Karmalavičius, „Kleopas Jurgelionis“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 209; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 118–121; Vytautas Kubilius, „Nerealizuotų galimybių poetas“, in: Vytautas Kubilius, *XX a. lietuvių poetai*, Kaunas: Šviesa, 1980, p. 16–21; Antanas Vaičiulaitis, „Lietuvių poezija svetur“, in: *Lietuvių literatūra svetur, 1945–1967*, redagavo Kazys Bradūnas, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1968, p. 21–24.

[4] *Vienybės archyvas*: nuotraukos (virš 4200), negatyvai, telegramos, mašinraščiai, rankraščiai, įvairūs blankai, iškarpos, in: *KUB RSS*, f. 2.

[5] Kleofas Jurgelionis, *op. cit.*, 1959-06-26, p. 6.

[6] *Ibid.*, p. 6–7.

tarti lietuviškus žodžius „kažkokia suvalkiečių „kapsų“ tarme“[7]. 1904 m. Jurgelionis sėkmingai suvaidino Baroną spektaklyje *Šykštusis raitelis*[8]. Šis vaidmuo daugelį įtikino, kad jaunuoliui būtina mokytis Imperatoriškojoje teatro mokykloje. Bet 1905 m. politiniai įvykiai smalsųjį Jurgelionį įtraukė, ir jis savo patobulintą oratorystę išnaudojo agitacijoms už revoliuciją. Atsisakęs laikyti baigiamuosius egzaminus, jis 1907 m. atvyko į Lietuvą, važinėjo po didžiuosius miestus, ragino nuversti caro valdžią. Po garsaus mitingo Panevėžyje, kurį Jurgelionis pravedė kartu su Vincu Mickevičiumi-Kapsuku, poetas buvo suimtas ir uždarytas į Vilkaviškio kalėjimą. Vladui Požėlai suorganizavus pabėgimą, abu trumpai buvo apsistoję Marijampolėje pas Kazį Grinių. Mėtydami pėdsakus atsidūrė Vilniuje ir slėpėsi Antano Smetonos namuose, kur juodu globojo „jo neapsakomai maloni žmona“, o gerokai vėliau poetas atsiminė: „Taip buvau išsaugotas dviejų būsimųjų Lietuvos prezidentų: Griniaus ir Smetonos“[9]. Tačiau gyvenimo nublokštas į JAV nebepalaikė ryšių su geradėjais, o kai prireikė spręsti, kaip priimti į JAV 1941 m. atvykstantį Smetoną, Jurgelionis sakė, kad, „juridiškai Smetona nėra prezidentas ir jo priėmimas gali būti kaip privataus asmens“[10].

Iš Vilniaus 1907 m. Jurgelionis grįžo į Peterburgą, laikinai prisiglaudė pas brolius Biržiškas, nors sostinėje jis pažinojo daugelį kitų lietuvių: kun. Petrą Būčį, Andrių Dubinską, Joną Mačiulį-Maironį, Augustiną Voldemarą ir kt. Su Voldemaru ir Būga Jurgelionis buvo sudaręs amžiną triumviratą: visi prisiekė dirbti Lietuvai ir kuo geriausiai kiekvienas savo srityje[11]. Vėliau, kai Voldemaras „išdavė“ istoriją, Jurgelionis pavadino jį nevykusiu politiku[12]. Iš Peterburgo laikų Jurgelionis minėjo ir Česlovą Sasnauską, kuris vadovavo mokinių chorui. Bet sakė, kad jo balso rezonanso galimybes įvairiais balso pratimais padėjo atskleisti ne Sasnauskas, o „kapelionas Czajkowskis“[13].

Teodoro Rutkovskio komedijos *Audra giedroje* (režisierius Kleopas Jurgelionis) aktoriai. Pirmoje eilėje sėdi Benediktas Vaitekūnas, Nora Gugienė, J. Kemešys, antoje eilėje sėdi E. Mikažiūtė, J. Stasiūnas, Rutkauskas, P. Petravičiūtė, trečioje eilėje stovi Kleopas Jurgelionis, J. Gulbinienė, Liutkus (KUB RSS, f. 2)

1907 m. Jurgelionis, bėgdamas nuo policijos, su žmona Marija Bernotaityte-Jurgelioniene išvyko į Prancūziją, kur pusmetį glaudėsi pas seserį Eleną Jankauskienę. Škotijos anglies kasyklose dirbusiems lietuviams pasiūlius Jurgelioniui atvykti redaguoti laikraštį *Rankpelnis*, vienerius metus jie gyveno Bellshillyje, kur pramoko ir raidžių rinkėjo darbo. Škotijoje gimė sūnus Vladas. 1908 m. šeima atvyko į Lenkiją. Jurgelionis, įkvėptas Jauniaus ir Būgos, Krokuvos Jogailos universitete studijavo filologiją. Kalbininkas Janas Michałas Rozwadowskis gerai vertino jo lingvistinius gabumus, paskatino parašyti darbą apie savo tarmę. Studija *Panemunėlio tarmės fonetika*, išversta iš lenkų į lietuvių kalbą, 1911 m. buvo išspausdinta JAV. Tyrimą gerai įvertino Būga:

> Šis trumputis rašinys baisiai mane nudžiugino. Matau, kad Sveiko Krokuvoje ne varnos kaustyta, bet atsidėjus mokytasi. Labai malonu! Tasai rašinys man pirštu prikišamai parodė, kad Tavęs turima gana gera ausis ir nepaprastas pastabumas. Tos žinios apie priegaidę, kurias turėjai išvažiuodamas ažusienin, Sveikam visa-ko dar nedavė. Ką Sveikas sakai apie priegaidės ypatybes yra savarankio

[7] *Ibid.*, 1959-07-03, p. 6.

[8] Balys Sruoga, *Lietuvių teatras Peterburge*, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930, p. 36.

[9] Benys Babrauskas, „Kleopas Jurgelionis: nepažintas poetas, nesuprastas žmogus“, in: *Aidai*, 1956, Nr. 2, p. 55.

[10] Juozas Skirius, „Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2010, 2*, p. 84.

[11] Plačiau žr. Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja: Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 223.

[12] Plačiau žr. *Ibid.*, p. 223.

[13] Kleofas Jurgelionis, *op. cit.*, 1959-06-26, p. 6.

darbo pasekmė. J. Rozwadowskis vargu bau galėjo patį įvesti į liet. priegaidės gelmes.

Fonetikos aprašymu aš labai patenkintas. [...] Sveikas esi gana pastabus fonetikas. Reiktų Sveikam ir tolesnei dirbti ta pačia pakraipa.[14]

Toks įvertinimas leido Jurgelioniui save laikyti kalbininku ir vėliau kritikuoti Petrą Joniką: „Kalbos srityje šiandien aš neturiu sau lygaus. Didesnis už mane buvo Kun. Kaz. Jaunius ir gal Adomas Jakštas. [...] Prieš mane visi Jablonskio mokiniai, Jakšto nuomone, buvo niekis. [...] Tarp „dypukų“ šiandien tik Jonikis viešpatauja su visu savo nemokslu kalbų srityje“[15]. Vis dėlto Jurgelionis netapo diplomuotu kalbininku, nes stokodamas pinigų, bičiulio Karolio Vairo-Račkausko kviečiamas, laikinai palikęs žmoną ir sūnų Krokuvoje, 1909 m. išvyko į JAV.

1910–1916 m. periodą pagal išleistų knygelių skaičių galima pavadinti derlingiausiu poeto gyvenime. Atvykęs į JAV, Skrantone jis susipažino su Jonu Šliūpu ir dirbo laikraščio *Laisvoji mintis* spaustuvėje. Laikraštyje (1911), o po to ir atskira knygute (1911, Čikagoje) buvo atspausdinta *Panemunėlio tarmės fonetika* ir nemažai jo straipsnių. *Laisvosios minties* spaustuvėje dar buvo išspausdinta *Kun. Vienožinskis ir jo dainos* (1911). Po pusmečio Jurgelionis Antano Olšausko (1863–1942) buvo pakviestas redaguoti *Lietuvos* ir trijų tomų visuotinės enciklopedijos. 1911 m. jis išleido knygeles *Deklamatorius: Deklamavimui eilių ir monologų rinkinys: su išguldymu „Kaip reikia deklamuoti ir žaisti“* ir *Deklamacija ir sceniškoji mimika*. Klaipėdos universiteto Kazio Pemkaus fonde yra saugoma Jurgelionio ranka rašytų apie 1040 minėtos enciklopedijos puslapių ir dviejų puslapių jo Jurgio Šaulio vardu surašytas rankraštis, kuriame įsipareigojama, kad „iš savo pusės, pagal savo geriausio išmanymo parašysiu Antano Olšausko leidžiamai Encyklopediiai pagal man nurodomą proporciių straipsnius „Politiškoji ekonomia“, „Finansai“ ir visus kitus, šiandien mokslo šakom prigulinčius; tariamuosius straipsnius, aiškiai skaitytinai surašęs, atsiųsiu ne vėliaus dvidešimts penktos gegužės mėnesio dienos tūkstantis devini šimtai tryliktųjų (1913) metų“[16]. Toliau tekste išdėstytas leidėjo įsipareigojimas, kad už laiku atiduotus tekstus bus sumokėta už „kiekvienus du žodžiu po vieną kapeiką „Rosiios piningais““. Nors, reikia priminti, kad Šaulys 1910 m. gyveno Šveicarijoje, o ne Rusijoje.

1913 m. Olšauskui enciklopedijos projekto atsisakius, Jurgelionis kun. Antano Kaupo prašėsi rinkėju į leidinio *Draugas* redakciją, bet pastarasis, įvertinęs savo amžių, užleido redaktoriaus vietą. Po pusmečio mirus Kaupui, Jurgelionis 1914 m. perėjo redaguoti *Jaunąją Lietuvą*, bet, leidėjui bankrutavus, liko be darbo ir be išleisto, beveik jau parašyto anglų–lietuvių ir lietuvių–anglų kalbų žodyno. Jis toliau intensyviai mokėsi anglų kalbos versdamas įvairių autorių kūrybą, o brandžiausias tekstas – Williamo Shakespeare'o *Makbetas* – 1915 m.

Valerija Tysliavienė (pirma iš kairės) su nenustatytais asmenimis (KUB RSS, f. 2)

buvo išleistas Čikagoje. 1916 m. pasirodė pirmoji spausdinta jo poezijos knyga *Glūdi liūdi*.

Didžiojo karo metais jis rinko aukas lietuviams remti; pas jį kurį laiką gyveno Julija Žymantienė-Žemaitė. 1919–1923 m. buvo laikraščio *Naujienos* vadybininkas, tuo metu išleista jo sudaryta *Mįslių knyga*, kur buvo sudėta virš 1000 lietuviškų mįslių ir sudarytojo pastabų. Jis tikėjosi, kad už šį darbą gaus filosofijos daktaro laipsnį. Kurį laiką dirbo valstybinėje tarnyboje ir, siekdamas įgyti teisininko diplomą, studijavo universitete, kurį 1919 m. baigė. „Su draugais advokatais vieną kitą kartą nuvykęs pažiūrėti arklių lenktynių, metėsi į tą sritį: išstudijavo arklio anatomiją ir netrukus parašė šito žanro veikalą, sakytume, arklių lenktynių spėjimo vadovėlį“[17]. Tačiau iš poeto teisininku netapo, advokato darbą vadino apgavikų profesija.

1930–1940 m. rengė radijo vaidinimų ciklą *Makalų šeimyna*[18], saviveikliniame teatre statė spektaklius. 1938–1940 m. Niujorke redagavo Susivienijimo Lietuvių Amerikoje (SLA) laikraštį *Tėvynė*. Tačiau pradėjęs leidinį ir SLA sukti Mahatma Gandžio idėjų link, su visomis reformomis buvo pašalintas iš redaktorių. Beveik 20 metų gyveno apleistas ir vienišas.

[14] Kazimiero Būgos laiškas Kleopui Jurgelioniui, 1911-04-09 (22), in: *KUB RSS*, f. 2.

[15] Kleofas Jurgelionis, „Kalba lietuviškai... Vienybės redaktoriui arba jo vietininkui“, in: *KUB RSS*, f. 2, p. 3.

[16] [Kleopas Jurgelionis], *Męs žemiaus pasirašiusieji...*, in: *KUB RSS*, f. 2, p. 2.

[17] Benys Babrauskas, *op. cit.*, p. 57.

[18] „*Makalai* susidėjo iš apie 200 scenų. Kiekvienos scenos vaidinimas radijuje truko apie 12–14 minučių. [...] Gaila, kad rankraštis metams bėgant išsiblaškė“ (Kleopo Jurgelionio paaiškinimas, in: *KUB RSS*, f. 2, p. 1).

Pirmojo Jurgelionio kūrybos rinkinio *Glūdi liūdi* Lietuvoje parengėja Aurelija Rabačiauskaitė atkreipė dėmesį, kad „1959–1960 m. poetas vėl atkunta“[19].

Jurgelionis buvo maironiškojo temperamento ir jausmingumo, o jo eilėraščių dedikacijos[20] liudija, kaip įsimylėjimai buvo glaudžiai susiję su poetiniu produktyvumu ir erotinių bei meilės motyvų pagausėjimu. Jurgelionis savo polinkio žavėtis gražiomis moterimis neslėpė, Benediktui Babrauskui yra sakęs, kad jo eilių moto galėtų būti XII a. prancūzų trubadūro ketureilis:

Mano dūšią – mano Dievui,
Mano širdį paskiriu ponioms,
Mano gyvastį karaliui,
Garbę – sau pačiam.[21]

Silpnybę moterims jis pastebėdavo ir kituose. Štai savo straipsnyje „Prisiminimai apie Dėdę Šerną“ plačiai papasakojęs Juozo Adomaičio-Šerno gyvenimą ir veiklą, įvertinęs nuopelnus lietuvių publicistikai, mokslo populiarinimui, pabaigoje pridėjo: „Ar Šernas buvo tikrai mylėjęs kurią moterį, ir jeigu mylėjo – tai kurią, tatai lieka paslaptim. Bet jis buvo glamonėjęs ne vieną, ir gal tik tie gana reti pasiglamonėjimai su moterimis buvo jam kaip jaukūs žiburėliai jo ištrėmimo tamsoj“[22].

Valerija Vaivadaitė-Tysliavienė (1914–1984) buvo gimusi Filadelfijoje, bet po Pirmojo pasaulinio karo nuvežta į Lietuvą ir, prabuvusi čia 10 metų, pramoko lietuviškai. 1927 m., grįžusi į Ameriką, baigė Frankfordo mokyklą, bankininkystės koledžą, Filadelfijos konservatoriją, kur įgijo koncertų vadybininkės žinių. Nuo 1935 m. studijavo Greenwich House muzikos mokykloje ir pradėjo dirbti *Vienybės* redakcijoje[23]. 1938 m. ištekėjusi už Juozo Tysliavos (1902–1961), išėjo iš redakcijos ir trumpai dirbo Jurgelionio, kuris tuomet Niujorke redagavo *Tėvynę*, sekretore[24]. Vyrui 1940 m. paėmus redaguoti *Vienybę*, ji grįžo. Ji redagavo moterų skiltį, atliko administratorės pareigas, labai domėjosi techniniais leidybos dalykais, net baigė linotipininkės kursus. 1950 m. įsijungė į WCB koncertų agentūrą, pradėjo vadybininkės karjerą[25]. 1954 m. buvo pakviesta dirbti į NBC (*National Broadcasting Company*) simfoninio orkestro administraciją, kai orkestrui vadovavo Arturo Toscanini. Jos ryšių ir vadybinio profesionalumo dėka buvo organizuoti lietuvių koncertai Carnegie Hall ir kitose koncertų salėse. Koncertai buvo reklamuojami *Vienybėje*, apie juos buvo rašomi straipsniai.

Tysliavienės ir Jurgelionio ryšys (1938–1940) 1959 m. atsinaujino Valerijos iniciatyva, nes poetas rašė: „Taip daugelį metų laukiau tokio tavo laiško, ypač brangaus laiško. Bet metai ėjo be jokio žodelio iš tavęs“ (1959-04-11). Jai tuo metu reikėjo patyrusio redaktoriaus ir leidėjo patarimų. Mat 1958 m. Tysliava buvo išrinktas Lietuvių rašytojų draugijos (LRD) pirmininku, ir šios pareigos reikalavo nemažai laiko, o Tysliavienė jau nuo 1956 m., kai redaktorius rimtai sirgo, neoficialiai buvo perėmusi daugiau laikraščio leidimo darbų. Didelė JAV lietuviškų laikraščių pasiūla ir konkurencija vertė Tysliavienę ieškoti geriausių sprendimų, todėl su patarimais kreipėsi į Jurgelionį, nes šis rašė: „Man tu esi tobula deivė. Ir, žinoma, tai reiškia, kad deivė gali rasti kelią iš aklavietės, jei tik ji to norėtų“ (1958-11-01); „Norėčiau žinoti jūsų redakcijos politiką ir kaip jūs įveiksite savo galingus konkurentus. Leisk man žinoti, kaip galėčiau tau patarti jūsų *Vienybės* rengimui ir platinimui“ (1959-05-29).

Ši draugystė su gražia moterimi į septintą dešimtį įkopusiam poetui padovanojo ne tik daug vilčių, bet ir aktyvesnį gyvenimą bei įkvėpimą. Yra išlikę du ankstyvesnių metų Jurgelionio laiškai Tysliavienei. 1949 m. sausio 18 d. laiške jis dėkoja, kad ji prisiminė jį ir parašė. Šiame laiške Jurgelionis rašo kaip ligotas ir senas žmogus, sakosi, kad lietuvių problemas jau matė iš mirusio žmogaus taško. Kaip rodo kitas, 1954 m. liepos 18 d. rašytas laiškas, Tysliavienė, 1949 m. pradžioje laiškeliu aplankiusi bičiulį, penkmečiui jį pamiršo. 1954 m. Jurgelionio keturių puslapių laiškas, kaip rodo braižas – virpančia ranka, yra jausmingas, švelniai priekaištaujantis („Aš galiu tik klausti: brangioji, kodėl, kodėl tu mane žudai, taip skausmingai ir taip dažnai?“), atviras („Tavo prisirišimas prie manęs buvo didelis, jaudinantis, nuoširdus. Ir aš vertinau kiekvieną tavo dalelę – kūno ir sielos...“) ir prašantis („Aš vieno tavęs tik prašiau: prašau, prašau, mano angele, Vale, parašyk man!!!“). Pabaigoje jis prideda, kad norėtų *Vienybėje* atspausdinti jai dedikuotą eilėraštį, jei ji sutinka, tegu parašo vieną žodį „Taip“. Ar Tysliavienė ištarė „Taip“, nežinia, bet, pervertus 1954 m. *Vienybės* numerius, matyti, kad nei tais metais, nei 1955 m. Jurgelionio poezija čia spausdinta nebuvo. Tačiau gali būti, kad Tysliavienei pavyko įkvėpti poetą, nes jis ėmė rūpintis savo rinktinės leidimu. Jonas Aistis 1955 m. rugsėjo 7 d. rašo Benediktui Babrauskui, kad 1954 m. jis gavo laišką iš Jurgelionio su pasiūlymu parašyti įvadą jo poezijos rinktinei[26].

[19] Kleopas Jurgelionis, *Glūdi liūdi*, paruošė Aurelija Rabačiauskaitė, Vilnius: Vaga, 1971, p. 15.

[20] Pvz., Jurgelionis yra eiles dedikavęs Valerijai, Salomei, Elenytei, Plei J.T., Ksaverai („Ksaverai“, in: *Aidai*, 1957, Nr. 6, p. 272).

[21] Benys Babrauskas, *op. cit.*, p. 54.

[22] [Kleopas Jurgelionis], „Prisiminimai apie Dėdę Šerną“, in: *KUB RSS*, f. 2, p. 14; prierašas Kazio Pemkaus ranka: „Naujienos 1954 vas[aris]“.

[23] *Jungtinių Amerikos valstijų lietuviai: Biografijų žinynas*, grupės vadovė Vilija Kneitienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 385.

[24] Vytautas Širvydas, „Vienybe buvo... Vienybe bus!“, in: *Vienybė*, 1961-12-08, p. 4.

[25] Daugiau žr. Danutė Petrauskaitė, *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos valstijose 1870–1990: Tautinės tapatybės kontūrai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

[26] Jono Aisčio laiškas Benediktui Babrauskui, 1955-09-07, in: Jonas Aistis, *Laiškai, 1929–1973*, sudarė Vytautas Kubilius, parengė Vanda Šatkuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 311–312.

Po 1954 m. vėl būta keturių metų tylos, nes trečiasis laiškas Jurgelionio datuotas 1958 m. lapkričio 1 d. Pagaliau Tysliavienė 1959 m. pavasarį suprato, kaip pasinaudoti Jurgelionio dėmesiu, nes per 1959 m. Jurgelionis parašė jai 35 laiškus, kurių motyvas – *Vienybės* leidybiniai reikalai ir mylimosios adoracija. Tysliavienė neapsiriko tikėdamasi iš Jurgelionio pagalbos. Štai jis savo septintajame trijų puslapių laiške (1959-04-11) papunkčiui surašė sritis, kuriose galįs teikti *Vienybei* kvalifikuotą pagalbą. Pirmiausia jis pažymėjo, kad laikraščiui daug galės padėti kalbos dalykuose, atmesdamas „dypukų“ iškraipomą lietuvių kalbą. Toliau jis sako, kad galėtų apžvelgti naujausią lietuvių literatūrą bei naujienas iš „pavergtosios Lietuvos“, nes, rašo jis, „aš turiu keletą korespondentų bolševikų Lietuvoje, įskaitant Babickaitę, Račkauską (buvęs redaktorius *Vienybės*) ir mano brolis Antanas“. Taip pat nurodė, kad norėtų, jog kartais jo poezija, „kuri dabar yra pripažįstama *Aidų*, geriausio katalikų žurnalo, redaguojamo mano draugo Vaičiulaičio“ būtų spausdinama. Jis sako, kad galėtų padėti organizuoti laikraščio prenumeratą, kas savaitę jai atsiųsdamas po 100 Čikagos lietuvių adresų. Kitame laiške (1959-04-12) poetas vis dar viltingas ir įsiteikiantis, sako, kad laikraštį gali išgelbėti nuo žūties tik Tysliava ir Valerija. Tačiau gana greitai laiškuose atsiveria tikrasis Jurgelionis – valdingas, trokštantis greito rezultato, įkyrus... Pamatęs, kad jo nesiklausoma, keičia retoriką ir rašo, kad Tysliava, nesiimdamas reformų, praras savo gerą vardą. 1959 m. balandžio 15 d. laiške jis pateikia daug patarimų, kaip Tysliavai suderinti dvi aukštas pareigas: redaktoriaus ir LRD pirmininko. Šia prasme Jurgelionio laiškai Tysliavoms itin svarbūs norint suprasti, kaip nepastebimai *Vienybė*, Jurgelioniui patariant, darėsi LRD organu.

Trumpai pastebėtina, kad yra išlikę 7 Jurgelionio lietuviški laiškai Tysliavai, iš kurių paaiškėja, jog šis ir pats prašęs Jurgelionui Valerijai padėti. Jurgelionis pažadėjo, bet kiek pasibrangindamas: „Padėčiau daugiau, bet esu apsiėmęs-pasižadėjęs parašyti savo autobiografiją, ypač apie mano „jaunas dienas“ Petrograde savo broliui D-rui Antanui Jurgelioniui, kurs dabar gyvena Vilniuje“. 1959 m. balandžio 21 d. laiške Jurgelionis rašo Tysliavai, kad dėl judviejų ankstesnių ryšių atstatymo „mes turime atiduoti Kreditą Valei. Ji yra tavo geriausia žmona. Ji buvo mano geriausia sekretorė, sandarbininkė ir mano šalininkė kovose Susivienijime [SLA]. Vyras, jeigu jis išsigali, gali buti laimingas tik jeigu jis gali turėti gerą žmoną ir gerą sekretorę – arba vienoj ypatoj arba dvejose“[27].

Jurgelionio laiškai ir yra įdomūs dėl juose atspindėto dramatizmo. Iš pradžių jis viliasi susigrąžinęs mūzą, galėsiąs ne tik susirašinėti, bet retkarčiais ir susitikti, jai tarpininkaujant vėl dirbti mėgstamą darbą, tvarkyti *Vienybės* leidimą, skelbti savo kūrybą, publicistiką, kritiką, pagerinti finansinę padėtį, turėti įtakos visuomenėje. Kad poetas buvo rimtai įklimpęs svajonėse, rodytų 1959 m. birželio 3 d. laiškas, kurį pradėdamas net perspėja, kad šis nėra dalykinis, ir toliau rašo, kad kasdien apie ją galvoja. Dėkoja už *Vienybės* 70-ajam jubiliejui skirtą 1956 m. gruodžio 26 d. numerį, kuriame rado jos brangų veidą: „Ir aš svajoju. Ir pakartoju šias eilutes iš vieno savo eilėraščio: Atsimeni? Atsimeni? /

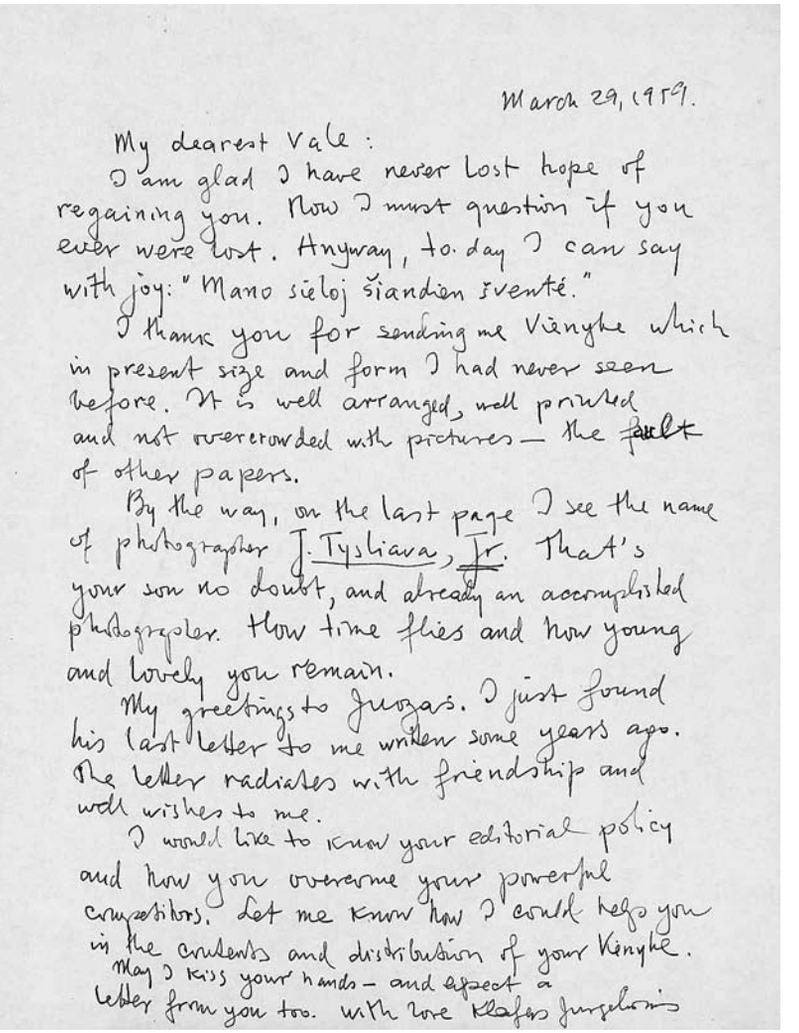

March 29, 1959.

My dearest Vale:

I am glad I have never lost hope of regaining you. Now I must question if you ever were lost. Anyway, to-day I can say with joy: "Mano siela šiandien sventė."

I thank you for sending me Vienybe which in present size and form I had never seen before. It is well arranged, well printed and not overcrowded with pictures — the fault of other papers.

By the way, on the last page I see the name of photographer J. Tysliava, Jr. That's your son no doubt, and already an accomplished photographer. How time flies and how young and lovely you remain.

My greetings to Juozas. I just found his last letter to me written some years ago. The letter radiates with friendship and well wishes to me.

I would like to know your editorial policy and how you overcome your powerful competitors. Let me know how I could help you in the contents and distribution of your Vienybe.

May I kiss your hands – and expect a letter from you too. With love Klajus Jurgelionis

Kleopo Jurgelionio 1959 m. kovo 29 d. laiškas Valerijai Tysliavienei (KUB RSS, f. 2)

[27] Kleopo Jurgelionio laiškai Juozui Tysliavai, in: *KUB RSS*, f. 2, p. 18.

Tai buvo taip seniai, / O rodos, kad tik vakar! / Taip, laukimas tavo pasirodymo buvo ilgas. Bet dabar tu grįžai pas mane – ir visa tai svarbu – ir aš tave laikysiu savo rankose. [...] Tu esi mano deivė ir, keista, aš nežinojau, kad mano deivė gali atrodyti tokia graži“.

1959 m. jis parašo ir paskelbia *Vienybėje* naujų eilėraščių[28] bei straipsnių[29]. Eilėraštyje „Meilės puokštės“ lyrinis „aš“ ištaria:

Tiesa, meilė irgi žydi ir nuvysta,
Bet tikroji, su šaknim giliau širdy,
Nors nuvysta, vėl atgyja,
Ir atgijus žydi dar gražiau.[30]

Aptariami laiškai ir eilėraščių rankraščiai leidžia atkurti publikuotų tekstų istoriją. Štai ciklų „Jaunos dienos“ ir „Kuri manęs pasiges...“ rankraščiai rodo, kad redaguojant buvo pakeista struktūra, pavadinimai, nuimtos dedikacijos, neišlaikytas originalo eilutės ilgis. Rankraštyje pora eilėraščių buvo paskirti Valerijai, vienas – Salomei, kitas – Elenytei. Publikuojant šie atskiri eilėraščiai buvo paskelbti kaip ciklo „Kuri manęs pasiges...“ tekstai. Eilėraštis „(Valei) Meilužei“ buvo paskelbtas kaip ciklo eilėraštis – 1; „Elenytei“ – 2; „(Valei) Retai“ – 3; „Salomei“ – 4. Tiesa, Jurgelionis, siųsdamas eilėraščius (1959-04-12), leido dedikacijas nuimti. Jurgelionio noras viename pluošte skelbti ankstesnei mūzai Salomėjai dedikuotą eilėraštį atskleidžia jo režisūrinius pomėgius. Jis laiške lyg tarp kitko papasakoja, kad Salomėją (Staniulytė-Čerienė-Mulks, 1899–1970) jis sutiko gerokai anksčiau prieš Tysliavienę, prieš kokius 25 metus, kai ji tapo daktaro Čerio[31] našle ir prašė jo, kad jis išverstų į lietuvių kalbą mėgstamą mirusio vyro Omaro Chajamo (apie 1034–1123) rubajatą, kurį iškaltų antkapyje. Aistis, apsiėmęs parašyti įvadą Jurgelionio poezijos rinkiniui, 1955 m. laiške poetui rašo, kad vertimų reikia atsisakyti, išskyrus Omaro Chajamo[32]. Ateityje rengiant rubajatų vertimus spaudai, reikėtų panaudoti vertėjo paaiškinimą „Preliudija“, kuriame atspindėta vertimo istorija, nurodytas angliško teksto šaltinis ir kt.[33]

Jurgelionis, perskaitęs laikraštyje paskelbtus eilėraščius, nepriekaištavo (1959-04-20) dėl pakeistos struktūros, dėl suardytos eilutės „atstatymo“, bet nurodė korektūros klaidas. Tačiau ta proga 1959 m. rašydamas (be datos) laišką Tysliavai, sako: „Gerai, kad išbraukei moterų vardus, nors iki šiol man rodės kad kiekviena moteris kokią nors ypatingą eilutę mano eilėse padiktavo“.

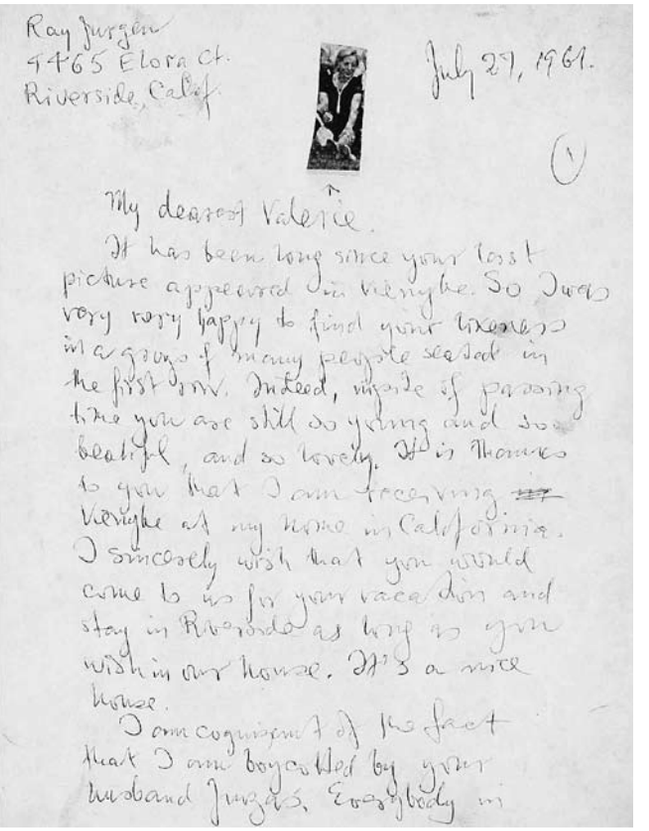
Ray Jurgen
4465 Elora ct.
Riverside, Calif.

July 29, 1961.

(1)

My dearest Valerie.

It has been long since your last picture appeared in Keneyhe. So I was very very happy to find your likeness in a group of many people seated in the first row. Indeed, inspite of passing time you are still so young and so beautiful, and so lovely. It is thanks to you that I am receiving Keneyhe at my home in California. I sincerely wish that you would come to us for your vacation and stay in Riverside as long as you wish in our house. It's a nice house.

I am cognizant of the fact that I am boycotted by your husband Jurgis. Everybody in

Kleopo Jurgelionio 1961 m. liepos 29 d. laiškas Valerijai Tysliavienei (KUB RSS, f. 2)

Kaip jau buvo minėta, Jurgelionis per Tysliavienės ryšius mėgino pagerinti savo finansinę padėtį. Jis Tysliavai rašo, kad jo žmona Henrieta kaip mokytoja „uždirba 9000, bet 2000 nueina mokesčiams“, tad jų pajamos, nuo to laiko, „kaip arklių bėgtinės tapo suvaržytos“, yra menkos ir „aš kol kas neradau būdo kaip tas pajamas padauginti“. Tysliavienei 1959 m. balandžio 8 d. laiške rašo, kad dėl skyrybų besibylinėjančiai Ievai Paulekiūtei-Rockefeller ji, kaip senų laikų draugė,

[28] Kleofas Jurgelionis, „Jaunos dienos“; „Kuri manęs pasiges“, in: *Vienybė*, 1959-04-17, p. 5; Lietuviškai atkūrė Kleofas Jurgelionis, „Iš Hsing Ših Heng Jen (Rašyto senąja kinų kalba)“, in: *Vienybė*, 1959-05-01, p. 6; „Babilono moterų rauda: dievaitį Tammuzą laidojant“; „Pastabos apie raudą“, in: *Vienybė*, 1959-06-05, p. 5; „Meilės puokštės“, in: *Vienybė*, 1959-06-19, p. 7.

[29] Kleofas Jurgelionis, „Kunigą A. Miluką atsiminus“, in: *Vienybė*, 1959-05-08, p. 6; „Kleofas Jurgelionis apie militarizmą“, in: *Vienybė*, 1959-05-15, p. 4; „Kas buvo ta Pranaičių Julė“, in: *Vienybė*, 1959-05-22, p. 6; Kleofas Jurgelionis, „Skaitytina dr. Margerio knyga „Amerikos lietuviai““, in: *Vienybė*, 1959-06-12, p. 9.

[30] Kleofas Jurgelionis, „Meilės puokštės“, in: *Vienybė*, 1959-06-19, p. 7.

[31] Kada mirė C. K. Cherry (K. Čerys), nėra žinoma; plg. Milda Budrys, *Amerikos lietuviai gydytojai / Lithuanian American Physicians (1884–1984)*, Chicago: Published by the Lithuanian Research and Studies Center, Lithuanian Museum of Medicine, 1992, p. 168. Yra žinoma, kad Salomėja Čerienė po vyro mirties grįžo į Europą ir 1930–1940 m. dirbo Lietuvoje, Londone. 1927–1929 m. Čikagoje, kur gyveno poetas, ji vadovavo vaikų chorui. Vadinasi, Jurgelionis su Salomėja susitiko prieš 1930 m.; plg. *Jungtinių Amerikos valstijų lietuviai: Biografijų žinynas*, p. 199; J. V., „Salomėja Staniulytė-Čerienė-Mulks“, in: *Vienybė*, 1959-04-24, p. 8.

[32] Jono Aisčio laiškas Kleopui Jurgelioniui, 1955-09-09, in: Jonas Aistis, *Laiškai, 1929–1973*, p. 313.

[33] [Kleopas Jurgelionis], „Preliudija“, in: *KUB RSS*, f. 2, p. 4.

turėtų padėti surasti gerą advokatą lietuvį. Jurgelionis moko, kad ji savo senų laikų turtingai draugei turi paaiškinti, koks Jurgelionis geras advokatas, laimėjęs garsių skyrybų bylų. Bet bandymas advokatauti nepavyko.

1961 m. spalio 12 d. Jurgelionis, perskaitęs *Vienybėje* Tysliavienės pasirašytą straipsnį, įvertino jos lietuvių kalbos žinias, nors jos išlikę laiškai, pavyzdžiui, koncerto organizaciniais klausimais Jeronimui Kačinskui, liudija, kad ji lietuviškai rašė prastai, pavyzdžiui:

> Siam koncertui bus pasamdytas pilnas simfoninis orkestras, kuri sudarys New Yorko Philadelphijos nariai. Numatytos dvi repeticijos po 3 valandas. Kadangi, kaip zinote, pirmaeiliu muziku samdymas nepaprastai brangiai iseina, vargiai bus galima daugiau repeticiju tureti. Kaip jau esu maciusi is kitu koncertu, nei Toscanini, nei Metropolis, net ir tuo atveju, kai visiskai nauji kuriniai statomi, neturi daugiau, kaip viena ar dvi repeticijas.[34]

Jurgelionis pamatęs, kad mūza valdo gimtąją kalbą, rašo, pavyzdžiui, taip:

> Miela brangi Valerija:
>
> Kad į mano angliškai rašytus Tau laiškus neatrašai, tai man topterėjo galvon, kad gal į lietuviškai rašytą laišką atsakysi lietuviškai – ypač po to kaip davei pavyzdį, kad gali taip gražiai rašyti lietuviškai. Valio, Vale.

Tačiau ir į lietuviškai rašytą laišką Tysliavienė neskubėjo atsakyti. Iš viso 1961 m. yra 6 Jurgelionio laiškai – du susiję su Omaro Chajamo rubajatų vertimo publikacija *Vienybėje*, vienas – lietuviškas, anksčiau pacituotas, ir lapkričio 6 d. (*sic!*) – užuojauta dėl Tysliavos mirties[35], kiti du – dalykiški.

Greitomis pervertus Kleopo Jurgelionio laiškus Valerijai Tysliavienei ir kitą tyrėjų neeksploatuotą medžiagą, matyti, kad ne tik Jurgelionio gyvenimo ir kūrybos, bet ir išeivijos istorijos ir kultūros tyrėjams Kazio Pemkaus surinktas archyvas yra lobis – istorija ten žydi.

[34] Valerijos Tysliavienės laiškas Jeronimui Kačinskui, 1952-07-21, in: *KUB RSS*, Išeivijos muzikai, f. 6.

[35] Išeivijos ir Lietuvos žinynai nurodo Juozo Tysliavos mirties datą lapkričio 11 d.

VĖL GALĖTŲ IŠMUŠTI HERBERTO VALANDA

Andrzejų Franaszeką kalbina Sabina Kubekė

2018-ieji Lenkijoje paskelbti Zbigniewo Herberto (1924–1998) metais. Nors ten Herberto kūryba savo svarba prilyginama Czesławo Miłoszo palikimui, Lietuvoje apie Herbertą dar žinome nedaug, iki šiol į lietuvių kalbą turime išverstą vos vieną Herberto poezijos rinktinę (*Dvejojanti Nikė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001). XX a. septintame dešimtmetyje kartu su Witoldu Gombrowicziumi Herbertas buvo minimas kaip realus kandidatas gauti Nobelio literatūros premiją. Net ir jos negavęs, jis Lenkijoje yra laikomas vienu svarbiausių visų laikų lenkų poetų. Šiais metais balandžio mėnesį Lenkijoje pasirodė dvitomė kelių tūkstančių puslapių Herberto biografija (Andrzej Franaszek, *Herbert. Biografia*, t. 1: *Niepokój*, t. 2: *Pan Cogito*, Kraków: Wydawnictwo Znak, 2018). Anot leidyklos *Znak*, tai laukiamiausia metų knyga. Su šios monumentalios biografijos autoriumi Andrzejumi Franaszeku kalbėjomės pačiomis pirmosiomis knygos pasirodymo dienomis Varšuvoje (2018 04 21). Lietuvos skaitytojams Franaszekas jau pažįstamas kaip itin išsamios Miłoszo biografijos autorius (*Miłoszas. Biografija*, iš lenkų kalbos vertė Vytas Dekšnys, Vilnius: Apostrofa, 2015).

Kaip į Herbertą žiūrima dabar, praėjus 20 metų po jo mirties Varšuvoje? Ar jo palikimo vertinimas skiriasi tarp skirtingų kartų?

Žinoma. Manau, kad žiūrint iš Lenkijos visuomenės perspektyvos, reikšmingiausias Herberto gyvenimo periodas buvo XX a. aštuntas ir devintas dešimtmečiai. 1974 m., kai buvo išleista jo poezijos rinktinė *Ponas Cogito* (lenk. *Pan Cogito*), jis laikytas svarbiausiu šalies poetu. Lenkams iš įvairių intelektualų grupių ir tiems, kurie laikėsi antikomunistinių pažiūrų (pavyzdžiui, Adamas Michnikas, Barbara Toruńczyk), Herbertas aštuntame dešimtmetyje buvo poetas iš didžiosios raidės. Be to, itin populiarus Herberto eilėraštis „Pono Cogito žinia“ (lenk. „Przesłanie Pana Cogito“) buvo tarsi visos kartos himnas. Savaime suprantama, kalbame apie tuos, kurie skaitė poeziją ir kuriems ji buvo svarbi, – tai nėra itin gausios visuomenės grupės.

Kitas galbūt net dar svarbesnis periodas buvo devinto dešimtmečio pirmoji pusė, kai Lenkijoje buvo paskelbta karinė padėtis, ir keleri metai po jos. Tada, 1983 m., išėjo dar vienas Herberto poezijos rinkinys – *Pranešimas iš apgulto Miesto* (lenk. *Raport z oblężonego Miasta*). Iš pradžių jis buvo išleistas Prancūzijoje, lenkų emigracijos kultūros ir politikos mėnraštyje *Kultūra* (lenk. *Kultura*), tačiau labai greitai rinkinys buvo perspausdintas lenkų pogrindyje. Tuo metu Lenkijoje vyko literatūriniai skaitymai, kurių metu buvo skaitoma daugiau ar mažiau opozicijai priklausančių rašytojų kūryba. Tokie susitikimai vykdavo bažnyčiose, į kurias kartais ateidavo net ne šimtai, o tūkstančiai klausytojų. Žinau vieną istoriją, kai į Herberto kūrybos skaitymą Krokuvos bažnyčioje maždaug 1985 m. susirinko apie tris tūkstančius žmonių. Perpildytoje bažnyčioje buvo skaitomi Herberto eilėraščiai „Pono Cogito žinia“ ir „Skonio galia“ (lenk. „Potęga smaku“). Savaime suprantama, tuo metu Herbertas skaitytojams buvo kažkas daugiau nei tik poetas. Ir nors aš negaliu visiškai tiksliai to įvertinti, tačiau manau, kad nepaisant Miłoszo 1980 m. gautos Nobelio literatūros premijos, greičiausiai devintą dešimtmetį Lenkijoje Herbertas buvo svarbesnis poetas. Jo kūryba buvo populiaresnė, be to, sakyčiau, jog Herbertas buvo poetas, daugiau kalbantis apie moralę ir etiką, kai Miłoszui svarbesni buvo metafiziniai klausimai. Manau, kad šiuo laikotarpiu Herberto poezija pasiekė aukščiausią įtakos Lenkijoje tašką. Ir tie, kurie yra kiek vyresni nei aš, sakykime, penkiasdešimtmečiai, puikiai prisimena tuos laikus.

Tačiau dešimtame dešimtmetyje situacija pasikeitė. Sakyčiau, kad tuomet Herbertas buvo atmestas jaunosios kartos poetų, tokių kaip Marcinas Świetlickis ar Jacekas Podsiadło, kuriems tada buvo apie trisdešimt metų. Tai įvyko dėl to, kad moralus Herberto kūrybos pobūdis, jos politiniai niuansai ir viskas, kas buvo svarbu devintame dešimtmetyje, po 1989 m. jauniesiems poetams tapo savotiškai nebepatogu. Prisiminkime ankstesnę epochą, pripildytą politinių klausimų, įdėtas pastangas dėl demokratijos, dėl laisvės. O po to atėjo dešimtas dešimtmetis, susikūrė daugiau ar mažiau normali demokratinė valstybė, nepriklausoma ekonomika. Neabejotinai poezija pakrypo į asmeniškesnes temas, individualias perspektyvas. Tad Herberto kūrybos kal-

bėjimo būdas, skirtas aptarti didžiuliams istoriniams klausimams, patriotizmui, jau buvo sunkiai pakeliamas jauniems žmonėms po 1989 m.

Man nėra lengva pasakyti, ką dabar Lenkijoje apie Herberto poeziją mano jauni žmonės. Vis dėlto žinau, kad Zbigniewo Herberto fondo sukurtas feisbuko puslapis *Mr. Cogito* turi daug jaunų sekėjų iš mokyklų, taip pat studentų. Nežinau jų susidomėjimo Herbertu motyvų. Tačiau galima sakyti, kad Herberto poezija moko nepriklausomo mąstymo, kuris priešinasi konformistinėms praktikoms. Viename interviu Herbertas sakė, kad visuomet turėtume plaukti prieš srovę, ne pasroviui. Galvoju, kad tiems, kuriems dabar yra apie dvidešimt metų, svarbi tapatybės dalis yra būtent nepriklausyti miniai.

Iš to, ką pasakėte, atrodo, kad su politinių režimų kaita 1990 m. poezija taip pat pakito ir, rodos, tapo amatu. Galbūt tai viena iš priežasčių, kodėl dabar jaunus žmones traukia Herberto kūryba. Šių laikų kontekste ji stebina savo moraline galia ir mokėjimu giliau atskleisti pasaulio sanklodas. Kitais žodžiais tariant, Herberto poezija yra daugiau nei gero amatininko darbo rezultatas.

Visiškai sutinku. Tiesą sakant, aš visuomet buvau nusistatęs prieš poezijos, kaip žodžių žaismės, apibrėžimą, kuris kalba apie naujų metaforų ir naujos kalbos paiešką. Tikiu, kad poezija turėtų dorotis su didesnio masto užduotimis. Mes negyvename, kaip pasakytų Francis Fukuyama, istorijos pabaigos laikais. Visiškai priešingai, istorija dabar yra itin ryški ir gyvybinga. Šiek tiek nutoldamas nuo Herberto temos, galiu pasakyti, kad itin stipriai jaučiu, jog, deja, daugelis tarpukario problemų, aptartų Miłoszo *Gimtojoje Europoje*, t. y. antisemitizmas, ksenofobija, nacionalizmas, yra aktualios ir dabar. Jos nėra praeities šmėklos, tai dabarties realybė. Šiuo požiūriu galima sakyti, kad poezija, kuri kalba apie pamatinį pasaulio supratimą, taip pat apie dalykus, susijusius su politika, tokius kaip etika, yra kažkas, kas dabar galėtų būti skaitoma ir reikalinga. Tokiu atveju ir vėl galėtų išmušti Herberto valanda.

Žymioje eilėraščio citatoje Miłoszas klausia: „Kas gi yra poezija, kuri neišgano nei tautų, nei žmonių?“ Atrodo, kad Herbertas, kaip ir Miłoszas, tęsė lenkišką tradiciją, kurioje poetai visuomenėje atliko didesnį nei tik poetų vaidmenį.

Herbertas save laikė Miłoszo mokiniu. Būdamas devyniolikos jis skaitė Miłoszą Lvove karo metu pogrindinėje mokykloje. Tuo metu Herbertas susipažino su pirmaisiais Miłoszo poezijos rinkiniais, išleistais ketvirtame dešimtmetyje. O iškart po Antrojo pasaulinio karo, kai Miłoszas išleido eilėraščių rinkinį *Išsigelbėjimas* (lenk. *Ocalenia*), Herbertas tapo itin atsidavusiu jo skaitytoju. Svarbu pasakyti, jog Herbertas atvirai pripažino, kad šios knygos jam tapo savotiška poezijos pamoka; kad jo paties poezija daugiau ar mažiau skleidėsi Miłoszo įtakoje ir Miłoszo supratime, kas yra poezija. Dar daugiau, Herbertas ir Miłoszas apie dešimt metų tarp 1958 ir 1968 m. buvo artimi draugai. Jie susirašinėjo ir palietė daugybę temų, tačiau vienas iš svarbiausių klausimų visuomet buvo pati poezija.

Abu sutiko, kad poezija turėtų rašyti, galvoti ir kal-

Andrzej Franaszek. Viliaus Kubeko nuotrauka

bėti daugiau nei tik apie asmeninį liūdesį ir nepasitenkinimą. Septintame dešimtmetyje poetai iš Vakarų šalių (Jungtinės Karalystės, JAV) savo kūryboje bandė išreikšti save ir įvairias savo skausmingas patirtis. Todėl tokie poetai buvo ir sužavėti, ir priblokšti to fakto, kad tuo pačiu metu Vidurio ir Rytų Europos poetai iš Lenkijos (pavyzdžiui, Tadeuszas Różewiczius), Vengrijos (Sándoras Weöresas) ar Čekoslovakijos (Miroslavas Holubas) sugebėjo rašyti eilėraščius (ne straipsnius ar kažką kita, bet būtent eilėraščius) apie istoriją, filosofiją, sociologiją, religiją ir politiką.

Būtent septinto dešimtmečio viduryje Herbertas pradėjo savo didžiulę karjerą Vakaruose. Pirmiausia, ir visų svarbiausia, Vakarų Vokietijoje, kur jis buvo labai verčiamas ir spausdinamas, taip pat Jungtinėje Karalystėje, JAV. Pavyzdžiui, 1968 m. Herbertas buvo pakviestas į poezijos festivalį *Stoney Brook*, netoli Niujorko. Į tą patį festivalį galiausiai buvo pakviestas ir Miłoszas, tačiau reikia pažymėti, kad tuomet festivalio rengėjams Miłoszas buvo suprantamas tik kaip žmo-

gus, verčiantis Herberto kūrybą. Tokia situacija buvo itin kebli, ypač Miłoszui, tačiau taip pat ir Herbertui. Galima manyti, kad tai buvo viena jų nesutarimų priežasčių, ne tik politiniai klausimai. Bet kokiu atveju, net tada, kai dešimtame dešimtmetyje Herbertas apkaltino Miłoszą patriotizmo stoka, tautinės tapatybės trūkumu (kas, beje, buvo labai neteisinga), net tada Herbertas pripažino, kad lenkų poezijoje po Antrojo pasaulinio karo Miłoszas yra kertinė figūra. Taigi nors kai kuriais klausimais, pavyzdžiui, politiniais, tarp Herberto ir Miłoszo žiojėjo praraja, poezija juos jungė kaip tiltas.

Kaip matome, Herbertas ir Miłoszas turi ilgą asmeninių santykių istoriją. 2008 m. JAV jūs skaitėte paskaitą „Czesławo Miłoszo ir Zbigniewo Herberto draugystė: susižavėjimas, nusivylimas ir kartėlis“. Nuo to laiko jau praėjo dešimt metų, per kuriuos parašėte ir Miłoszo, ir Herberto biografijas. Ar sužinojote kažką naujo apie jų santykius?

Dabar galiu geriau juos suprasti. Žinoma, turiu tam tikras ribas ir negaliu nuolat keisti savo požiūrio. Pagrindinis skirtumas tarp Miłoszo ir Herberto slypi jų patriotizmo sąvokos supratime. Miłoszo perspektyva buvo asmens, nutolusio nuo lenkiškos mitologijos centro, nutolusio nuo tipinių lenkiškų pažiūrų. Jis negalėjo pakęsti tokios lenkiškos mitologijos, kuri lenkus suprato kaip šventuosius, nuolat atsiduriančius istorijos aukos vaidmenyje. Pavyzdžiui, mes, lenkai, dažnai nekalbame apie savo požiūrį į lietuvius, ukrainiečius, žydus tarpukariu. Grubiai tariant, tokioje mitologijoje esame nekalti, esame blogio ar net velnio, ateinančio iš išorės ir ypač iš Rytų, aukos. Miłoszas visiškai nesutiko su tokiu požiūriu. Priešingai, jis nekentė tokio lenkiško mąstymo ir apie tai rašė. Dėl to Miłoszas daug kartų buvo atmestas ir nemėgstamas daugelio lenkų, galvojančių taip, kaip populiariame priežodyje, kad blogas tas paukštis, kuris teršia savo lizdą. Miłoszas drauge su Gombrowicziumi manė, kad kalbant apie Lenkijos istoriją, pagrindinė rašytojo prievolė yra ne sukurti gražų paveikslą apie save pačius ir save idealizuoti, bet nurodyti ir kalbėti apie ne tokius garbingus epizodus. Yra tokia žymi lenkų rašytojo Stefano Żeromskio citata iš tarpukario, kur sakoma, kad rašytojas turi veikti taip, kad mūsų žaizdos ir skausmai negalėtų išgyti iki galo; rašytojas turi nuolat jas krapštinėti. Galima sakyti, kad tokio požiūrio laikėsi Miłoszas, Gombrowiczius, Jerzy Giedroycas.

Žinoma, aš neteigiu, kad Herbertas buvo toks rašytojas, kuris nuolat idealizuotai rašė apie mūsų tautą, kaip, tarkime, Henrykas Sienkiewiczius ar pan. Vis dėlto buvo tam tikra linija, kurios Herbertas niekada neperžengė. Pavyzdžiui, Miłoszas daug kalbėjo ir rašė apie 1944 m. Varšuvos sukilimą, kuris, jo nuomone, buvo klaida, nesėkmė – tam tikras romantiškas lenkiškas likimas, kai pradedama kovoti be svarstymų, ar įmanoma laimėti, o tuomet mirštama (kas yra gražu, tačiau ir labai naivu, labai neišmintinga). Tačiau Herbertas absoliučiai nesutiko su tokia kritika. Jam Varšuvos sukilimas buvo tragedija, kurios metu buvo pralieta tiek daug kraujo, kad jis tapo šventu dalyku, todėl nieko

Zbigniew Herbert

prieš jį nebuvo galima pasakyti. Šiuo klausimu Herbertas buvo kone pamišęs.

Konfliktas tarp Miłoszo ir Herberto, prasidėjęs 1968 m. Kalifornijoje (apie kurį galite detaliai paskaityti lietuviškai išleistoje Miłoszo biografijoje), greičiausiai ir įsižiebė tada, kai Miłoszas pasakė kažką kritiško apie pogrindinę Lenkijos armiją, lenkiškas tradicijas ir Varšuvos sukilimą. Herbertas negalėjo šiuo klausimu net diskutuoti. Jam tokios Miłoszo mintys buvo kažkas panašaus į išdavystę. Herbertas buvo stipriai emociškai susijęs su šia Lenkijos istorijos dalimi ir jos romantiškais epizodais.

Į Miłoszą ir Herbertą galima žiūrėti kaip į dvi figūras, atstovaujančias dviem skirtingiems požiūriams į Lenkijos istoriją ir į šių dienų aktualijas. Jie abu vis dar svarbūs. Todėl galima teigti, kad rašymas apie Miłoszą ir Herbertą – tai ne tik rašymas apie praeities laiškus iš septinto ir aštunto dešimtmečio. Deja, tiesa ta, kad jie kalba ir apie šių dienų aktualijas, tai, kas svarbu ir gyva dabar Lenkijoje, kuri labai pasikeitė per paskutinius kelerius metus.

Kodėl Herbertas nebuvo patenkintas Lenkija po 1989 m.?

Komunizmas Lenkijoje pasibaigė ne revoliucija, o Apskritojo stalo derybomis. Ir daug žmonių, kurie prieš tai buvo komunistai ar priklausė valdančiajam sluoksniui, saugumui, po 1989 m. tapo tiesiog laisvi, įvyko ne tiek ir daug teismų. Toks taikus laisvės atgavimo procesas buvo, žinoma, geriau nei atviros kovos gatvėse. Nesakysiu, kad Herbertas tam tikra prasme norėjo kautynių ir šaudymų, žinoma, ne. Tačiau jam buvo itin svetimas toks mąstymas, kad nebereikia prisiminti istorijos, reikia tik žiūrėti ir judėti į priekį. Herbertas visuomet daug rašė apie neužmiršimą, buvimą ištikimu, prisiminimą žmonių, kurie mirė kaip karo ar komunizmo aukos. Todėl jis buvo itin nusivylęs tuo, kad žmonės, atsakingi už komunistinę santvarką Lenkijoje, buvo tiesiog laisvi, kad buvo pasiektas kompromisas. Tai nebuvo romantiška, tai nebuvo „herbertiška“.

Turint tai omenyje, ar būtų teisinga teigti, kad Herbertui egzistavo grynasis gėris ir grynasis blogis? Laikantis tokio požiūrio, ir žmonės gali priklausyti tik vienai ar kitai pusei, be galimybės pasikeisti, galimybės, kurią tam tikra prasme reprezentavo Miłoszas.

Visiškai sutinku. Sakyčiau, kad yra du požiūriai į gyvenimą. Yra žmonės, kurie nuolat galvoja, kaip pasiekti kompromisą, kaip dalyvauti diskusijoje. Kitiems toks problemų sprendimo būdas yra tiesiog išdavystė. Jiems egzistuoja labai aiški riba tarp, kaip jūs sakėte, blogio ir gėrio, juodo ir balto, neteisingo ir teisingo. Bet turime prisiminti, kad devintame ir dešimtame dešimtmetyje Herbertas labai sirgo. Jis buvo nusivylęs politine situacija, tačiau taip pat ir savo gyvenimu bei daugybe ligų. Paskutinį praėjusio amžiaus dešimtmetį Herbertas buvo prikaustytas prie savo lovos bute Varšuvoje. Jis greičiausiai buvo taip pat šiek tiek įsižeidęs, kad jo taip gerai neprisimena kaip praeitą dešimtmetį. Dešimtame dešimtmetyje žmonės itin skaitė Miłoszą, jis buvo labai populiarus ir produktyvus. Sirgdamas Herbertas daug metų net negalėjo rašyti ir jautė, kad prarandamos esminės vertybės. Jis save matė kaip Don Kichotą, kuris miršta kovodamas dėl kažko ypač svarbaus. Tačiau kartu Herbertas kankinosi, nes negalėjo pamiršti tų, kurie jį išdavė, ir jis apie tai nuolat prisimindavo – tai buvo labai skausminga.

Man pasirodė įdomu, kad komunistiniu laikotarpiu Herbertas taip dažnai keliavo į užsienį, kad ten, ko gero, praleido daugiau laiko nei pačioje Lenkijoje. Tačiau jis visuomet grįždavo ir sąmoningai niekada nepasirinko gyventi emigracijoje.

Kai galvojame apie Herbertą kaip asmenį, itin glaudžiai susijusį su tautos likimu, tikimės, kad jis buvo čia, Lenkijoje, per svarbius jos istorijos momentus, tokius kaip 1968 m. kovo ir 1970 m. gruodžio protestai, 1980 m. rugpjūtis, *Solidarumo* pradžia ir t. t. Tačiau tiesa ta, kad daugeliu atvejų Herbertas buvo užsienyje. Herberto kūryba buvo gausiai leidžiama Vokietijoje, tad vokiečių leidėjai jį dažnai kvietė į skaitymus ir susitikimus Hamburge, Liubeke, Berlyne ir kitur. Keliskart Herbertas buvo apdovanotas tarptautiniais Austrijos, Vokietijos literatūriniais prizais, jis turėjo galimybių apsigyventi Paryžiuje ar Berlyne.

Vienas iš svarbiausių Herberto eilėraščių yra „Pranešimas iš apgulto Miesto“. Jis laikomas tarsi Lenkijos istorija, nusakyta trumpa eilėraščio forma. Tai iš dalies tiesa, tačiau kartu tai itin romantiškas poezijos supratimas. Įdomu tai, kad šis Herberto eilėraštis buvo pradėtas rašyti Berlyne ir greičiausiai Berlyno siena tapo savotišku eilėraščio įkvėpimu. Savaime suprantama, eilėraštis yra apie Lenkiją. Ir nesakau, kad tas faktas, jog eilėraštis pradėtas rašyti Berlyne, sumenkina jo vertę, tačiau galime šią istoriją laikyti simboline.

Herbertas 1968 m. nenorėjo likti emigracijoje Paryžiuje, kaip tai, pavyzdžiui, padarė Sławomiras Mrożekas. Tokiam neigiamam sprendimui buvo ne viena priežastis, situacija buvo sudėtinga. Lenkiškuose literatūros vadovėliuose galite atrasti Herberto aprašymų, kuriuose jis apibūdinamas kaip kovotojas prieš komunizmą, kaip nepriklausomo gyvenimo pavyzdys komunizmo laikotarpiu, kaip ištisos kartos moralinis autoritetas ir t. t. Iš dalies tai yra tiesa. Tačiau bendras vaizdas yra kur kas sudėtingesnis.

Gal galite paaiškinti, kodėl Herbertui komunistinis režimas leido taip dažnai vykti į užsienį?

Ilgą laiką šis režimas nelaikė Herberto pavojingu ir atvirai priešiškai nusiteikusiu. Opozicijos rašytoju jį galime laikyti nuo aštunto dešimtmečio pradžios. Pirmą kartą į užsienį Herbertas išvyko 1958 m. ir, tik jam grįžus iš JAV aštunto dešimtmečio pradžioje, jis atvirai įsitraukė į kovą su režimu (žinoma, ne gatvės barikadose) bei prisijungė prie Antonio Słonimskio, Adamo Michniko ir kitų. Tuo metu Herbertas pasirašė protesto laišką dėl Lenkijos Konstitucijos pakeitimo ir apie penkerius metus buvo cenzūros uždraustas. Bet dėl tam tikrų priežasčių, kurių aš negaliu iki galo suprasti, vyriausybė vėl leido jam keliauti. Be to, žmonės iš saugumo tarnybų tada puikiai žinojo, kad Herbertas sirgo psichine liga – jis turėjo bipolinį sutrikimą. Tad Herbertui greičiausiai niekada nebūtų pavykę tapti lyderiu tarp lenkų emigrantų.

Taigi Herbertas vėl išvyko iš Lenkijos apie 1975 m. ir sugrįžo 1981 m., kai jau buvo prasidėjęs *Solidarumo* judėjimas. Po to sekė dar vienas išvykimas į Paryžių 1986 m. ir sugrįžimas 1991 m. Taigi nuolatinė gyvena-

mosios vietos kaita. Tačiau nemanau, kad tai lėmė politinės priežastys, greičiau Herbertui tai buvo būtinybė. Jau daug kartų esu sakęs, tačiau pakartosiu: Herbertas buvo katė, ne šuo. Jam nepatiko būti per arti, būti itin prisirišusiu prie kažko – daikto ar žmogaus: vienos moters, vienos vietos, vieno savo apibūdinimo. Herbertui buvo sudėtinga priklausyti kažkokiai grupei, jis visuomet bandė atrasti savo kelią.

Ar tai viena iš priežasčių, kodėl pirmą Herberto biografijos tomą pavadinote Nerimas *(lenk.* Niepokój*)? Kodėl antrasis tomas pavadintas* Ponas Cogito*?*

Pavadinimas *Ponas Cogito* kaip ir aiškus. Herberto eilėraščių herojaus Pono Cogito išradimas – tai Herberto šedevras, leidęs jam ne tik užsitarnauti labai gerą poziciją Europos poezijos istorijoje, tačiau ir suteikęs unikalią galimybę išreikšti savo mintis bei emocijas. Herbertui buvo labai svarbu išvengti atvirų prisipažinimų, jis verčiau rinkosi būti pusiau matomu, besislepiančiu už savo poetinio veikėjo.

O *Nerimas*? Manau, kad tai puikus žodis nusakyti daugybei Herberto biografijos bruožų, daugybei jo dvasios stygų. Nors jo poezija dažniausiai labai aiški, skaidri, stebinančiai „sveika“ (nemažai Vakarų poetų, kaip Al Alvarezas, pastebėjo ir žavėjosi šia savybe), Herberto privatus gyvenimas buvo komplikuotas, jį persekiojo ne vienas demonas. Bandžiau aprašyti bent dalį jų.

Iš to, ką jau pasakėte apie Herbertą, atrodytų, kad tiems, kuriems Herbertas yra herojus, ši biografija nebus itin lengvai skaitoma. Kita vertus, visuomet pavojinga sukurti altorių bet kuriam rašytojui. Ar jums asmeniškai, rašant Herberto biografiją, buvo sunku išlikti nešališkam?

Tiesą pasakius, tai nebuvo lengva, ypač todėl, kad itin žaviuosi jo eilėraščiais, tačiau turiu problemų su tam tikrais Herberto asmenybės bruožais. Tačiau biografo užduotis yra stengtis būti kiek įmanoma objektyviam. Ir prie to pridėti žiupsnį empatijos, galbūt net meilės. Neturėtume teisti savo herojų, verčiau stenkimės juos suprasti.

NEPAŽINTAS ARTIMAS

Antono Hanseno Tammsaares *Tiesos ir teisingumo* vertimus pasitinkant

Agnė Bernotaitė

Iš ne vieno – ir esto, ir estofilo – esu girdėjusi frazę: „Perskaičius Tammsaarę, atsiveria supratimas, kas ta Estija“. Ši frazė, ko gero, nusako ne tik rašytojo Antono Hanseno Tammsaares (1878–1940) kūrybos esmę, bet ir paties autoriaus išskirtinę vietą estų literatūroje. Apžvelgdami XX a. estų literatūrą, sunkiai rastume kitą tokį autorių, kurio įvairiažanrė kūryba būtų taip gausiai aptarta kritikų ir suteikusi tiek daug įkvėpimo amžininkų ir vėlesniųjų kartų menininkų kūrybai, tiek daug cituota, dekonstruota ar ironizuota. Ypač žymus jo penkių tomų romanas *Tiesa ir teisingumas*, parašytas bei publikuotas tarpukariu (1926–1933) ir netrukus pripažintas Estijos miniatiūra. Romanas 1935 m. išėjo latviškai, tačiau, nors lietuvių ir estų rašytojų sąjungos bendra(darbia)-vo, tuo laiku į lietuvių kalbą kūrinys liko neišverstas. Proga kalbėti apie Tammsaares didįjį darbą atsirado dabar, kai iš estų kalbos Danutė Sirijos Giraitė išvertė tris iš penkių romano tomų: pirmąjį 2009 m. išleido *Vaga*, o beveik po dešimtmečio – 2017 m. – dar dviejų tomų leidyba pasirūpino *Krantų* redakcija.

Anton Hansen Tammsaare

Tiesa ir teisingumas realistine maniera pasakoja kelių vienos šeimos kartų istoriją, nutikusią nuo knygos pasirodymo nedaug nutolusiame laike, kurio realijos taip pat dar gerai atmenamos (carinės imperijos okupacija, rusifikavimo politika, estų tautinio atbudimo pradžia, 1904–1905 m. Rusijos ir Japonijos karas, 1905 m. revoliucija Rusijoje, socializmo išplitimas, estų laisvėjimas ir valstybės susikūrimas). Kartu tai ir Bildungs romanas: pirma sekantis tėvo Andreso įsikūrimą nesvetingoje žemėje, vėliau – jo vidurinėlio, kaimo vaiko Indreko kelią į miestą, mokslus ir savarankišką gyvenimą, asmenybės raidą ir krizes. Pasakojimas prasideda į Vargameję, nuošalią pelkėtą vietovę, atsikrausčius naujakuriams Andresui ir Krėtei Pasams. Per pirmuosius skyrius ima ryškėti veikėjų tarpusavio santykių dinamika: kaimynų naujakurio Kalno Andreso ir senbuvio Slėnio Pearaus konfliktai ir pastangos „teismui išaiškinti teisybę, kuria grindžiamas teisingumas“, Krėtės pesimizmas ir nuostata viską kęsti nesiskundžiant, aplink – mitrūs galiūnai, girtuoklėliai ir minkštastuburiai, o vienintelis galvotas žmogus kaime tik vienas, ir tas – nuošaly (Vilkynės Titas, Indreko krikštatėvis). Neskubriai aprašoma, kaip gausėjanti šeima stengiasi sukultūrinti vis naują plotelį ir darbas virte verda, o vėliau – kaip ūgtelėję vaikai palieka Vargameję: dukros užauga ir nuteka, sūnūs atplėšiami kariuomenės arba nesutarimų, o vidurinėlis Indrekas išleidžiamas į mokslus Tartu. Reikia pastebėti, kad skaityti gerokai įdomiau pasidaro įpusėjus antrąjį tomą ar persiritus į trečiąjį. Pasakojimui vaduojantis iš pastoralinio sąstingio, intensyvėja ir Indreko savirefleksija, sudėtingėja samprotavimai, kurie Indrekui sukelia didžių abejonių.

SĄLYČIO TAŠKAI SU LIETUVIŲ LITERATŪRA

Ar Sirijos Giraitės vertimo į lietuvių kalbą pasirodymą vis dėlto galime laikyti pirmąja Lietuvos skaitytojų pažintimi su *Tiesa ir teisingumu*? Ir taip, ir ne. Dar sovietinės okupacijos metais pirmo tomo vertimas iš antrinės rusų kalbos buvo patikėtas Juozui Baltušiui (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963). Galima spėti, kad anuomet argumentuota jo ir Tammsaares kūrybos tematiniu panašumu. Tačiau tokia prielaida būtų teisinga tik iš dalies, nes žvelgiant plačiau estų rašytojo kūryboje vaizduojama ne tik valstiečių buitis ir godos: joje taip pat gausu miesto gyvenimo realijų, o tarp personažų – ir Baltijos vokiečiai (romanas *Mylėjau vokietaitę* (*Ma armastasin sakslast*, 1933)), ir fatališka moteris (pjesė *Judita* (*Juudit,* 1921)), ir Dievo Žemėn pasiųstas Velnias (romanas *Naujasis Vanapaganas* (*Põrgupõhja uus vanapagan*, 1939)). Tad tokį neatitikimą veikiausiai galima paaiškinti nesusisiekiančiais estų ir lietuvių literatūros kanonais, o vertėjo

pasirinkimą – laikmečiu ir Baltušio vieta sovietmečio lietuvių literatūros lauke.

Lygindami tematiškai, Vargamejės epą galėtume gretinti net su Kristijono Donelaičio *Metais*: abiejuose kūriniuose vaizduojamas valstiečių ir ponų gyvenimas ir ginčai, skiriama daug dėmesio sezoniniams darbams, analizuojama ir švelniai pašiepiama nuodėmėn linkusi žmogaus prigimtis bei įvairios ydos:

> Po valandėlės šeimininkė atvėrė duris pažiūrėti, ką veikia šeimininkas. Pearus ėjo prie šulinio. Priėjęs ėmė segiotis kelnių sagas. Čia moteriškė suprato, kad vyras bus sumanęs kokį naują pokštą, norėdamas priversti ją paklusti. Taip ir buvo: Pearus nuleidęs kelnes atsisėdo ant šulinio rentinio, tartum ketindamas tenai atlikti savo gamtinius reikalus.
>
> – Jėzuli susimilk! – šūktelėjo šeimininkė ir tekina pasileido prie šulinio. Sudėjusi rankas ji puolė ant kelių priešais sėdintį vyrą ir sriūbaudama meldė: – Mielasis vyre, brangusis šeimininke, daryk ką panorėjęs, bet tik ne tai, nederk šulinio, kurgi mes vandens semsimės. Stokis nuo šulinio. Ana ir kiemionys žiūri. (t. I, p. 31)

Atsivertus pirmąjį *Tiesos ir teisingumo* tomą, į akis krenta nekasdienių, retų, skambių, senoviškų žodžių, tarmybių ir patarlių, priežodžių gausa (*kanabėkas*, *laukų dovis*, *lakalas*, *urduliai*, *kepersnoti*, *rokundų turėti*, *kibti į kuodą*) – vertėja pasistengė preciziškai ir kuo vaizdžiau perteikti ir peizažą, ir kaimo darbus bei padargus, ir anuometinę kalbėseną. Tuo romanas primena Žemaitės, Vaižganto, Vinco Krėvės ir Mariaus Katiliškio prozą, o taikliomis pavardėmis – Vinco Kudirkos satyras. Pavyzdžiui, kone analogiškai Kudirkos Kruglodurovo pavardei sudaryta menko ir slidaus jaunikaičio, kadaise atkilusio į Tartu iš Gruzijos, o dabar – caro policininko, Otstavelio pavardė (suplakta iš gruzinų Viduramžių poeto Rustavelio pavardės ir kur kas mažiau garbingo rusų kalbos žodžių lizdo *отставать*, *отставить*, *отставник*), bei kitos transkribuotos, bet neišverstos pavardės: studento, dendžio Kukučio (knygoje – Vainukegaus), lėto, smulkmeniško ir užmaršaus „dievotumo“ mokytojo Piktalksnio (Vihalepo), mokytojo Kopfšnaiderio ar nuolat progos atsigaivinti ieškančio Slopaševo:

> Tačiau ponui Maurui nepatiko toks aukštas minčių polėkis, jis užsiminė apie alkoholį. Į tai Slopaševas atsakė išmintingai:
>
> – Jeigu mokytojas geria, bėda ne per didžiausia; mokinys turi būti blaivas, nes mokytis sunkiau nei mokyti. Mokyti galima ir tada, kai pats nesigaudai, o mokydamasis būtinai turi viską suprasti, kitaip neįmanoma... (t. II, p. 190)

O ir pagrindinių veikėjų šeimos pavardė – Pasas, Pasai – neatsitiktinė: *paas* estiškai reiškia klintakmenį, vietinę uolieną. Taigi jie – vietiniai, šios reikšmės įrašomi kraštovaizdin, nežymūs it uola kažikur po kojomis, tvarūs, nepaslankūs.

Tammsaares *Tiesą ir teisingumą* galima lyginti ir su Ievos Simonaitytės kūryba, ypač *Aukštųjų Šimonių likimu*. Nors Tammsaares penkiatomis apima kur kas trumpesnį laikotarpį (keturis dešimtmečius) nei Simonaitytės (200 metų), abiejų romanai iš esmės yra šeimos sagos, pasakojančios ir apie politines permai-

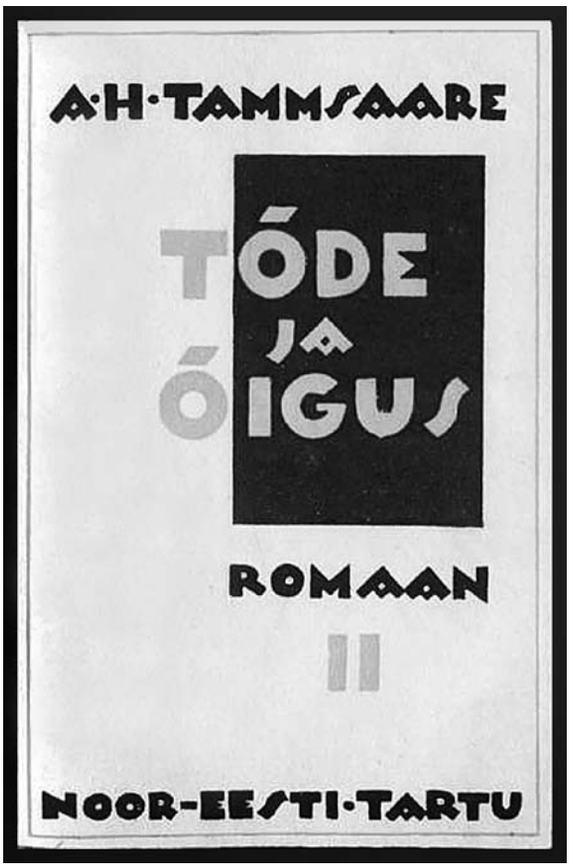

Tiesos ir teisingumo antrojo tomo viršelis. 1929

nas, kelis kartus pasikeitusią valdžią. Apskritai XX a. pirmos pusės lietuvių proza artima šiam romanui ir dėl psichologizavimo, ir dėl siužetų, ir, žinoma, dėl atpažįstamo laikotarpio ženklų ir temų, o istorinių įvykių vaizdavimo požiūriu *Tiesai ir teisingumui*, ypač trečiam tomui, kuriame aprašomi 1905 m. Rusijos revoliucijos atgarsiai Estijoje, bene artimiausias tekstas – Julijono Lindės-Dobilo *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rusijos revoliucijos mete* (1912).

Nuo istorinio laikotarpio tematikos nenutolsta ir tautinės savivokos formavimo aspektas. Neseniai *Naujajame Židinyje-Aiduose* Laura Laurušaitė, aptardama praėjusių amžių įtaką latvių savimonei ir savivertei, teigė,

kad „[d]ažnai prasimuša stereotipas – mes, pagrandukai, ir jie, Vakarų pasaulio protingieji ir galingieji. Toks susimenkinimo mentalitetas buvo formuojamas iš dalies sąmoningai“[1]. Tammsaares romane taip pat skiriama dėmesio (dažnai – ironiško) aktyviai ir tiesiogiai kitataučių formuojamai estų, kaip mažiau vertingos, žemesnės tautos, savivokai, ypač antrame tome. Dažnai nuskamba mokyklos direktoriaus pono Mauraus liaupsės carui ir Rusijai, rusų tautai kaip aukštesnei. Rusų kalba dėstoma mokykloje, klasėje ant spintos – Aleksandro Puškino biustas, mokytojo Slopaševo iniciatyva švenčiamas jo gimtadienis, o įvairiausiomis progomis cituojami abu su Fiodoru Dostojevskiu – rusiška, slaviška kultūra smelkte smelkiasi. Tiesa, pastebėtinas ir naujas požiūris: pavyzdžiui, ponas Maurus estus kitų tautų atžvilgiu jau pozicionuoja kaip geresnius – už latvius jie esą tikrai vertesni, sumanesni.

TIESA IR TIESOS

Tačiau susitelkus vien į temą, vien į paviršių, liktų neaptarta tai, kas *Tiesą ir teisingumą* kilsteli virš kitų realistinių istorinių kūrinių, būdingų jaunoms literatūrinėms tradicijoms, – taigi idėjiniai *Tiesos ir teisingumo* pamatai. Idėjų skolintasi iš Dostojevskio, Carlo Gustavo Jungo, Charleso Darwino, polemizuota su Karlu Marxu, laisviau ar kruopščiau (nelygu, kieno) cituotas Šventasis Raštas, dar dažniau – Puškinas; jos išryškėja personažams ginčijantis ir ilgais aistringais monologais dėstant savo poziciją. Tiesa, tokiems debatams nesvetimi paradoksai, kurie siužeto vingius sekantį skaitytoją gali nemenkai nuvarginti.

Kodėl ir kokiame kontekste kiekvienoje knygoje minima *tiesa* ir *teisingumas*? Pirmajame tome – Andreso ir Pearaus ginčuose, kurie iš paežerės ir pelkės netrunka persikelti į teismo salę. Nors Andresas uoliai skaito Šventraštį ir dar uoliau lenkia nugarą, teismas vis nuolaidžiauja Pearui. Pastarojo sėkmė teismuose ir neaiški gėrybių (atsirandančių nė nedirbant, tarsi aitvarams sunešus) kilmė Andresui kelia ne vien įtarimą, bet ir abejonių dėl Dievo valios teisingumo. Antrajame tome *tiesa* ir *teisingumas, teisėta* ir *legalu* linksniuojama mokyklos direktoriaus Mauraus kalbose, išties sofistiškuose išvedžiojimuose, kurie skamba labai įtikinamai, tik smarkiai prasilenkia net su jo paties veiksmais. Ponas Maurus *tiesos* ir *teisingumo* sąvokoms dažnai pritaiko biblinį kontekstą, tiesa, pastarąjį neretai iškreipdamas, pateikdamas taip, kaip palankiau susiklosčiusioje situacijoje. Sekant jo mąstymu, tiesa yra viena – to, kuris ją skelbiąs. Mauraus spekuliacijos Dievo vardu ir tikėjimo klausimais paveikia Indreką – jis suabejoja Dievo buvimu, įnirtingai imasi jį neigti. Kitas nepralenkiamas sofistas yra Indreko bendramokslis Tigapū, išties talentingas žemiškiems reikalams, puikiai moka pasinaudoti naiviu Indreku, kaskart priskiedžia vis vingresnių nesąmonių, spendžia sąlygas ir šantažuoja, kol išpeša savo. Dar apie tiesą ir teisingumą postringauja mokytojai rusas Slopaševas ir lenkas Voitinskis, kurie girstelėję įgauna nepaprasto įkvėpimo šnekėtis apie kone visus pasaulio fenomenus.

Trečiame tome *tiesos* ir *teisingumo* sąvokas uzurpuoja naujosios ideologijos: iš Rusijos atvilnijus revoliuci-

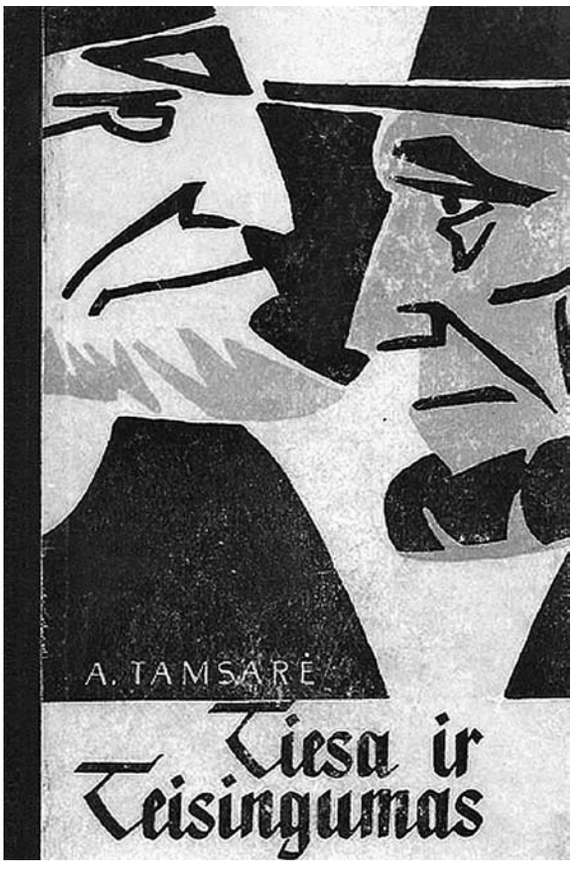

Tiesos ir teisingumo pirmojo tomo vertimo į lietuvių kalbą viršelis. 1963

jai, gausu ginčų dėl būsimos santvarkos, kuriamas jos idealus projektas, ir šie žodžiai nenustoja skambėję. Šioje dalyje atsiranda nauja teisinė sąvoka – *kalėjimas*. Minėdami į jį patekusius, žmonės juos atjaučia, solidarizuojasi, o ne mano *teisėtai* jo nusipelnius (nusipelnė tik aristokratija ir pasiturintieji). Dramatiškai *tiesos* ir *teisingumo* reikšmes papildo Indreko svarstymai revoliucijos įkarščiui apmalšus ir išryškėjus nuostoliams:

> Ak taip, tuomet jis dar tikėjo tuo, kas kilnu ir gražu, kas didinga ir idealu, tikėjo, kad galima aukotis ir nešti kryžių vardan geresnės žmonijos ateities.

[1] Laura Laurušaitė, „XX amžiaus latvių istorijos kardiograma“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2018, Nr. 1, p. 51.

> Tačiau jo tikėjimas pavirto visai ne tuo, kuo vylėsi, ir todėl dabar vičvienas sėdi čia ant žemutinio žardų skersinio, gerai nenutuokdamas, ką daryti toliau. Matyt, kiti tiki ir viliasi ne taip, kaip jis, todėl jie eina pirmyn, nelieka kažkur sėdėti ir svarstyti. Jų tikėjimas šventina jų veiksmus, paverčia juos teisiais ir teisingais, kitaip nebūtų galima suprasti tų gaisų, nei artimų, nei tolesnių, pakilusių į dangų jau praėjusią naktį ir pakilsiančių šiandien. (t. III, p. 202)

Kiekvienoje dalyje *tiesos*, *teisingumo*, *teisėtumo*, *teisės* konceptai labiausiai išryškėja kritinėmis akimirkomis, kai priimant sprendimą jaučiama, kad jis turės pasekmių. Personažai veikia pagal arba prieš savo moralinius įsitikinimus, tačiau net ir pastaruoju atveju sąžinės nutildyti neįmanoma („O gal šiame pasaulyje nieko negalima atitaisyti? Tik gėris gali virsti blogiu, o atvirkščiai – ne? Todėl, ko gero, žmonės nuo senų senovės ieškojo pagalbos atpirkime, atnašavimuose?“, t. III, p. 212). Radikalus moralinių normų nepaisymas – savivalė, išdavystė, prievarta – baigiasi tragiškai. Tačiau tokie įvykiai vaizduojami su gilia psichologine įžvalga, todėl romanas nepasižymi primityviomis dichotomijomis ar didaktika. Trečio tomo pabaigoje parodomas nepaprastas *teisingo* sprendimo svoris, prislegiąs Indreko pečius – motina maldauja eutanazijos.

KANONO KLAUSIMU: ĮSILIETI, PRIKLAUSYTI, PAVEIKTI

Tammsaares kūryba, jam dar gyvam esant, sulaukė pripažinimo ir skaitytojų simpatijų, taip pat įskėlė ir nemenką polemiką (ypač antras tomas – dėl pono Mauraus personažo), tačiau ilgam užtikrino vietą estų literatūros kanone: bene kiekvienas estų rašytojas turi savo santykį su jo kūryba, o intertekstualiuose eksperimentuose dažnai pasitaiko Tammsaares citatų ar subtilesnių nuorodų į *Tiesą ir teisingumą*. Skolinamasi veikėjus, polemizuojama su romano idėjomis, mėgdžiojamas ar pašiepiamas sudėtingas ir vietomis klampus stilius (lyginamas su Senuoju Testamentu), senoviška kalba.

Šiuolaikinėje estų literatūroje tokie žaidimai taip pat dar neišsikvėpę. Vienas įdomesnių pavyzdžių – prozininko, dramaturgo ir kultūros veikėjo Andraus Kivirähko pjesė *Dvasių valanda Koidulos gatvėj* (*Vaimude tund Koidula tänavas*, 2017). Pjesėje susitinka keletas estų klasikų, tarp jų – Tammsaare, prozininkas ir literatūros kritikas Matis Untas (1944–2005) ir XIX a. estų tautinio atgimimo (tiksliau – atbudimo, est. *Ärkamisaeg*) laikų poetė klasikė Lydia Koidula (1843–1886). Kivirähko pjesės intertekstualumas išryškėja jau pavadinime, pasiskolintame iš Unto pjesės *Dvasių valanda Jannsen gatvėje* (*Vaimude tund Jannseni tänaval*, 1984), kurioje veikia Koidula (Jannsen pavardę gavusi iš tėvo, aktyvaus tautinio atgimimo dalyvio ir Estijos himno autoriaus) ir suomių-estų rašytoja Aino Kallas (1878–1956); šią pjesę Untas ir sukūrė įkvėptas Kallas parašytos Koidulos biografijos (1915). Aiškindama šią estišką poetų ir poečių-tėvų seką, jaučiu kylant lietuvių skaitytojų pasimetimą – pavardės veikiausiai vos girdėtos. Tačiau tai, kad konkrečios literatūrinės tradicijos ilgą laiką nesusisiekdavo, nebūtinai panaikina jų dialogo ar net suartėjimo, apykaitos galimybę.

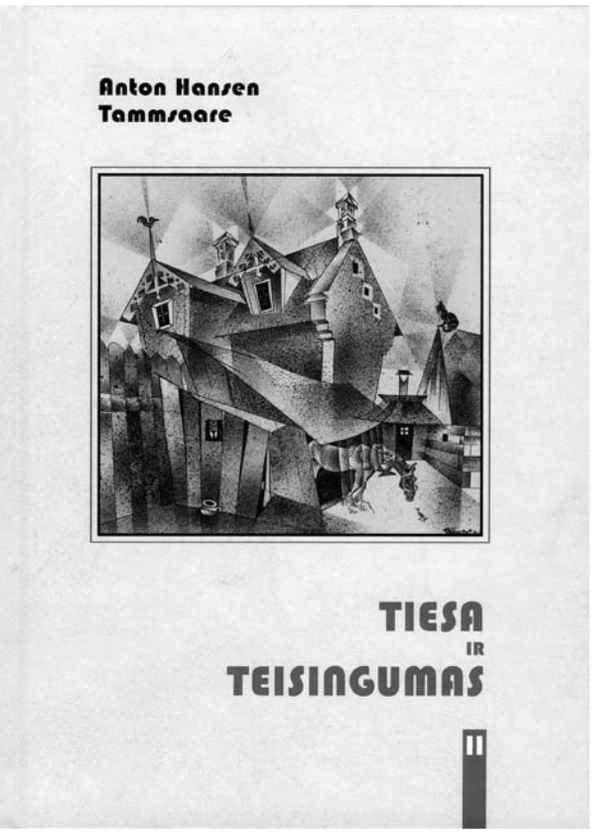

Tiesos ir teisingumo antrojo tomo vertimo į lietuvių kalbą viršelis. 2017

BAUDELAIRE'AS – TAMMSAAREI

Mažesnieji pasakojimai – kertiniai atskirų kanonų kūriniai – gali suartėti per didžiuosius pasakojimus. Paprasčiau tariant, šis Tammsaares romanas kiek lengviau atsiveria įsiskaičiusiam į Senąjį Testamentą nei tam, kurio kanone pastarasis tekstas nefunkcionuoja. Kitas kelias, žinoma, gali būti pasaulinė literatūra, Vakarų literatūros kanonas. Estų literatūrologas Jaanas Unduskas literatūros kritikos rinktinėje *Apie estų rašytojų pasaulėžiūrą* primena, kad *Tiesos ir teisingumo* pirmojo tomo pirmasis leidimas turėjo epigrafą – Charles'o Baudelaire'o citatą („Tas nedidelis liūdesys,

ta vaikiška žaismė, neaprėpiamai išdidinta ypatingo jautrumo, vėliau, jam suaugus, net pačiam nesuvokiant tampa meno kūrimo pagrindu“) iš *Dirbtinio rojaus* (*Les Paradis artificieles*, 1860), kuriame rašė apie opiumo ir hašišo poveikį kūrybos procesui ir kitus pojūčius, sekdamas Thomaso de Quincey'io *Anglų opiomano išpažintimi* (*Confessions of an English Opium-Eater*, 1821)[2]. Vėlesniuose leidimuose šis epigrafas kažkodėl išnyko, lietuviškame vertime jo taip pat nė ženklo. Undusko pastaba rekonstruoja dingusį *Tiesos ir teisingumo* pirmojo tomo pirmojo leidimo epigrafą, kuris papildo esminio estų kultūros teksto asociacijų lauką ir atveria ne tiek galimą Tammsaares ir Baudelaire'o kūrybos ryšį, kiek kitokį kontekstą Tammsaares romanui skaityti, ir naujai įtraukia jį į pasaulinį kanoną, kuriam tekstas buvo priskirtas dėl pasakojimo pažintinės vertės, istorinių ir psichologinių niuansų. Tačiau ši sąsaja su Baudelaire'u, XIX a. Prancūzija, bohema, narkotikais ir svaiguliu – kas, kad paties Tammsaares nubrėžta, – yra tokia netikėta, kad nenuostabu, jog kyla klausimas, kodėl vis dėlto epigrafu pasirinkta būtent ši Baudelaire'o mintis. Ir kaip ji dera su Tammsaares tekstu?

Įsiskaičius į *Tiesą ir teisingumą*, atrodo, kad čia labiausiai svaigina triūsas dėl kažkokios idėjos, kovos kvaitulys, savotiška karštinė. Ir kiekvienoje dalyje ta idėja – vis nauja. Literatūrologas Reinas Veidemannas pateikia tokį faktą: 1934 m., taigi – jau išėjus paskutiniam romano tomui, į Niujorką siųstame laiške Tammsaare rašo apie penkiatomį, literatui Andresui Pranspilliui aiškindamas viso sumanymo esmę: esą pirmajame tome siekė pavaizduoti žmogaus kovą su žeme, antrajame – su Dievu, trečiajame – su visuomene, ketvirtajame – žmogaus kovą su pačiu savimi ir savo likimu ir penktajame – susitaikymą (rezignaciją), o iš esmės visu romanu – žmonijos vystymąsi, žmonijos raidos istoriją[3].

Taigi Tammsaare buvo plačiai užsimojęs. O perskaičius (nors ir) tris romano tomus, nesunku įsitikinti, kad jis monumentalų sumanymą įgyvendino – įspūdį neabejotinai patvirtina ir kalbinis, ir naratyvinis, ir loginis teksto lygmenys. Vis kitokią žmogaus kovą vaizduojant, jo ir aplinkos įsitikinimų apykaitą ir koliziją atskleidžia būrys veikėjų, kuriems būdinga savita retorika, minčių dėstymo maniera ir argumentavimo logika, o sulig kiekviena romano dalimi kinta sintaksė ir leksika (iš pradžių pamažu, vėliau – pastebimai mažėja archaizmų, gausėja kanceliarinės kalbos, vėliau – technikos terminų, pakinta metaforų ir palyginimų pobūdis, atsiranda daugiau abstrakčių sąvokų ir nesuskaičiuojamų jų aiškinimų). Galima tarti, kad Baudelaire'o citatą rekonstravus – grąžinus į vietą, į būsimų romano leidimų epigrafą – netgi Andreso replika sūnui, dažnai pateikiama kaip penkiatomio moto, įgautų naujų reikšmių: „Plušk, negailėk jėgų, tuomet ateis ir meilė“.

[2] Jaan Undusk, „Tammsaare, Baudelaire ja de Quincey. ‚Tõe ja Õiguse' esimese osa motost“, in: *Eesti kirjanike ilmavaatest*, Tartu: Ilmamaa, 2016, p. 514–526.

[3] Rein Veidemann, „Maa enne ja pärast Tammsaaret“, in: *Postimees*, 2017-04-15, in: https://kultuur.postimees.ee/4076953/maast-enne-ja-parast-tammsaaret.

MANO TĖVIŠKĖ – NE MĖLYNO NEMUNO VINGIS

Julius Sasnauskas

Įsispitrinęs tyrinėju kompiuteryje aukciono siūlomą nuotrauką. Tai kadras iš Romualdo Požerskio Vilniaus senamiesčio vaizdų. Skrybėlėtas vyriškis, turbūt jau pagyvenęs, nugara į objektyvą žirglioja žemyn šaligatviu, pasiramsčiuodamas lazdele. Jis neišstatęs savęs pietinei saulei, mėgstantis šešėlį. Ir pats panašus į jį. Perspektyvoje, tiesiu taikymu – išstypusi Šv. Jono bažnyčios varpinė. Lyg švyturys. Ar koks biblinis Libano kedras. Vyriškio povyza, nunarinta galva, juodas kostiumas ir baltų marškinių juostelė ant sprando galėtų reikšti sekmadienio mišias. Bet juk ne, prie fotografijos nurodyti 1977-ieji; mišios ir visa kita dar tolokai.

Bažnytiniai dalykai šiuokart tik tarp kitko. Tyrinėju nuotraukoje gatvės grindinį, šaligatvio plyteles, lietvamzdžius, ažūrines metalines langines, klasicistinį namo portalą, kurį tuoj pralenks skrybėlėtasis žmogus, perskilusią laiptų pakopą prie buvusio paradinio įėjimo. Gatve leidžiasi automobilis, jis vos kyštelėjęs savo nosį į kadrą, meta dar vieną šešėlį. Žmonių aplinkui nėra, tik tolumoje, virš dešiniojo vyriškio peties, ta pačia kryptimi – varpinės link – juda kelios figūros. Kai padidini atvaizdą, matosi vaikas, įsikibęs į moters ranką.

Dabar turbūt reikia tikslesnių koordinačių. Esame ties paskutiniuoju Dominikonų gatvės namu. *Na rogu*, kaip sakytų prieškariniai miesto gyventojai. Tada, kai fotografuota, gatvė vadinosi Juozo Garelio vardu. Niekada nesidomėjau, kas jis toks ir ką bendra turi su šiuo miestu. Greičiausiai nieko, kaip ir Gorkis ar keturi komunarai. Anksčiau, prie carų, išvarius dominikonus, gatvę buvo pakrikštiję Apreiškimo garbei – Blagovieščianskaja. Priderinta prie greta buvusios cerkvės, perdirbtos iš katalikų bažnyčios, titulo. Čia susikerta dar trys gatvės – Universiteto, Šv. Jono ir Gaono. Vienas svarbiųjų Vilniaus maršrutų, senasis kelias į Trakus. Iš vienos pilies į kitą. Kitados gatve plaukdavo Dievo Kūno procesijos, žygiavo savos ir svetimos kariuomenės, žlegėjo tankai. Jau nuo kažin kadai šis Senamiesčio fragmentas traukė dailininkų ir fotografų žvilgsnius. Per Pirmąjį pasaulinį karą ant atvirukų su šios sankryžos vaizdu kaizerio kareivėliai cheminiais pieštukais rašė savo mylimosioms Vokietijoje, kad jie dar gyvi ir jas karštai tebemyli. Ko daugiau reikia iš karo. Vilnius jiems buvo geras miestas, ramus. Alučio ir smagių dainų pertraukėlė po Rytų fronto.

Jeigu aukcionas įpirštų tą nuotrauką ir gaučiau cheminį pieštuką, kam ir ką ant jos norėčiau brūkštelėti? Marcelijus Martinaitis per vieną Knygų mugę ilgiausiai porino, kad miestiečių karta, palyginus su tais, kurie nuo žagrės, neturi nei tėviškės, nei šaknų, nei tapatybės. Buvo apmaudu, bet pratylėjau. „Turiu“, – praneščiau jam dabar trumpai. Štai čia, *na rogu* Dominikańskiej. Namas, pažymėtas penkioliktu numeriu. Butas irgi buvo toks pat. Garelio 15–15. Man skamba kaip eilėraščio eilutė. Ar koks burtažodis, atidarantis, jei nori, pačią Dievo karalystę. Esu ten taip, kad neišlupsi. Juo toliau, juo labiau. Baigta. Gal ne kaip Mergelės Marijos gimtinė Nazarete, kad būtų angelų lakdinama, bet vis tiek Garelio 15–15 juda man iš paskos, persikelia. Tėviškė, šaknys, tapatybė, pradžios mokyklos, likimo kontūrai – viskas iš ano namo ir suodino kiemo.

Tai niekis, kad ši tėviškė be Nemuno vingio, be gintarinių krantų ar mėlynos šilo juostos. Plynėje po langais, atsiradusioje išgriovus Senamiesčio kvartalą, formavosi skveras, dabartinis „prancūzparkis“. Baisiai gaila dingusių pastatų, ten stovėjo ir Stuokos-Gucevičiaus būstas, įgytas per vyskupo Masalskio malonę, ir mūsiškio namo apvalaus bokštelio dvynys. Bet jeigu ne ta sovietinė properša, nebūtų vaikystėje už langa visu savo gražumu švytėjęs Šv. Jono bokštas. Susimylėjome, susigiminiavome per daug metų.

Dar rašyčiau dabar meilius linkėjimus tiems, kurie buvo kartu Garelio gatvėje. Ankštoje, tamsioje laiptinėje aukštyn žemyn mediniais laiptais bildėdavo ir tarškėdavo dvi pametinukės seserys, Zoska ir Tereska, mūsų kaimynės. Buvo ir vyresnioji sesuo, rimtesnė. Apie brolį kieme plito gandai, kad neišeinąs iš kalėjimo. Vien nuo jo vardo – Jurka – vaikams buvo baugu. Nors kai sykį susidūrėme koridoriuje, jis neatrodė koks galvažudys. Kresnas, santūrus blondinas. Šeima kalbėjo lenkiškai. Tyli, nuolatos nusikamavusi motina. Tėvas smarkiai raišavo. Dar buvo senelė ir paralyžiaus susuktas dėdė Janas. Jie niekada nesikviesdavo nieko į svečius. Tur-

būt pagerdavo. Ar meldėsi, vaikščiojo į bažnyčią, nežinau, nebuvo įdomu. Su Zoska ir Tereska kontaktas nesimezgė. Buvo paišinos, apskurusios, amžinai alkanos. Bet vis tiek jos pralėkdavo laiptais pilnos kažkokio nebylaus kitoniškumo, net grožio.

Kitos dvi, paprastesnės, mano amžiaus seserys iš lenkiškos šeimos gyveno kiemo gale. Liuska ir Aldonka. Su ta šeima antrąkart tapome kaimynais Šeškinėje, kai reikėjo kraustytis iš Garelio gatvės dėl kapitalinio remonto. Liuska, šviesiaplaukė gražuolė, suaugusi prašapo su vyru kažin kur Rusijoje, palikusi seneliams savo dukterį. Netyčia tapau jos krikšto tėvu. Mokėsi kartu su mano dukterėčia. Aldonka tragiškai žuvo, iškrito pro daugiaaukščio langą.

Totorius berniukas Tachiras, kurį prisimenu iš pirmojo aukšto, buvo meniškas sutvėrimas ir vengė kiemo padaužų. Visai nesupratau jo kalbos. Pagrieždavo kaimynams smuiku. Paskui į jų butą atkėlė kirgizų šeimą, du vyresnius bernus, kurie vaidino *frajerius* ir mėgo vaikščioti į šokius Jaunimo sodo „sarajuje“ ar čia pat ryšininkų klube. Turėjome šauktis jų tėvo pagalbos, kai reikėjo nugalabyti triušių porelę, gerą pusmetį augintą sandėliuke, saviškę. Artėjo žiema, šalčiai, ko nepadarysi. Niekada nemėgau triušienos.

Virš mūsų, trečiajame aukšte, gyveno inteligentiška žydų šeima, taip pat vėliau atsidūrusi Šeškinėje. Augino mergaitę ir berniuką, kurie atrodė kiaurai paskendę moksluose. Tėvas dirbo filharmonijoje ir kasdien tempdavo laiptais milžinišką violončelę. Dar buvo jo senutė motina, ir jis vis paaimanuodavo kaimynams, jog nežinosiąs, kaip gyventi, kai ji numirs. Jų šeimos laukė dideli išbandymai. Antra žydų šeima buvo įsikūrusi priešais. Jų mažas įkyrus šunėkas stovėdavo ant palangės ir be paliovos skalydavo. Nekenčiau to padaro ir linkėjau jam nulėkti stačia galva iš trečiojo aukšto. Vieną dieną vargšas šuo tikrai dėjosi ant asfalto, bet per stebuklą liko gyvas ir netrukus vėl užstaugė pro langą.

Skrybėlėtasis vyras iš anos nuotraukos ką tik praėjo duris, už kurių su šeima gyveno Kazikas, lenkiukas, vienas iš kiemo draugų. Esu apie jį rašęs. Stovi akyse su išaugtu palaikiu palteliu, nekalto avinėlio veidu. Traukia už liežuvio vėl prisiminti, kaip pirmąkart pasigėrėme dabartiniame prezidentūros sode, švęsdami Tarptautinę moters dieną. Bet tiek to, gal vėlesniems laikams. Visas kiemas tąkart aidėjo nuo Kaziko motinos riksmo, kai jos apsilpusį sūnų ir mane ant rogučių parvilko namo mūsų pokylio vadovas Laimis.

Jis buvo didžiausias, svarbiausias kiemo draugas, nors vyresnis šešeriais metais. Su mama, senele, broliu ir patėviu, vadintu dėde, jis gyveno kiemo gilumoje, tamsiame, drėgname bute su antruoju įėjimu iš Gaono gatvės pusės. Prieš karą, matyt, ten būta kokios krautuvėlės ar dirbtuvės. Tiesiai iš kambario patekdavai į rūsį. Ten smagiai tūnodavome keturiese ar penkiese. Kažkas paima gitarą, ir visi suklūsta, surimtėja:

O kiek daug neaiškių ir keistų paslapčių
Šiam pasauly – kaipgi jas suvokt?
Juk mažam žmogui nieks neuždraus
Klausinėt, svajoti ir pačiam galvot.

Pasakyk man, mamyt, o kodėl, o kodėl
Į mokyklą aš alkanas einu?
Pasakyk man, tėvel, o kodėl, o kodėl
Mūs mansardoje kasdien šalu?

Nežinomas Lenkijos fotografas. Vilnius. 1939. Nuotraukos iš Juliaus Sasnausko kolekcijos

Mažas esi ir suprasti nieko negali,
Mažas esi ir pakeisti nieko negali.

O kodėl, o kodėl reikia mirt,
Nors neteko dar beveik gyvent?
Klausia žvilgsnis sūnaus nebylus,
O tėvai tegalėjo tiek ir teištart:

Mažas esi ir suprasti nieko negali,
Mažas esi ir pakeisti nieko negali.

Nežinau, kodėl ištisai prisimenu tą dainelę, turbūt populiarią anuo metu. Girdėjau tik kartą ar du. Laimio mama viena išlaikė šeimą, patėvis sirgo džiova. Ji sunkiai dirbo gamykloje ir skųsdavosi uždirbanti tik „nulaižytą kapeikėlę“. Turėjo giminių Dusetose, gal jie kiek padėdavo. Laimis su broliu anksti pradėjo patys uždarbiauti, nešiojo paštą. Vieną naktį, išvežiojant telegramas, kažkur Žirmūnuose įvyko avarija. Laimis atsidūrė ligoninėje, o brolis žuvo. Nesulaukęs nė dvidešimties.

Laimis labai mėgo knygas, rinko pašto ženklus, senovines monetas. Vesdavosi mane į „prancūzparkį“, prie senojo pašto griuvėsių, ir garsiai skaitydavo Petro Tarasenkos padavimus apie paslėptus lobius. Svajojome, kad kartu atrasime Vilniuje Napoleono auksą ir gyvensime kaip ponai. Pirmosios pamokos apie vadinamus „tuos dalykus“ irgi atėjo iš jo tamsiame kiemo kampe. Paskui keliai išsiskyrė. Jis tarnavo kariuomenėje, vedė, augino du sūnus. Po keliolikos metų susitikdavome Šeškinės laiptinėje. Įjunko į alkoholį, vis girdėjosi jo duslus kosulys iš gretimo balkono. Buvau dar klierikas, kai lydėjau jį į Žvėryno kapines, greta Valduko, ano per avariją žuvusio brolio. Gerai žinau tą vietą Geležinio vilko gatvėje, kur išgirdau, kad Laimis mirė.

Socializacija, kaip ir tautų draugystė, Garelio gatvės kieme buvo neišvengiamybė. Visi apie visus viską žinojo. Informacijos biurui vadovavo pani Olia, kiemsargė profesionalė nuo lenkmečio laikų. Jos butas buvo strategiškai patogioje vietoje, tuoj pat už tarpuvartės. Pani Olia kiauras dienas praleisdavo parimusi prie lango. Mokėjo pastebėti mažiausias smulkmenas. Jei gauni siuntinį iš Amerikos, nuo jos nenuslėpsi net naktį, kažin kokiu būdu ji susekdavo ir viešai paskelbdavo: „Pazcka przesz Czerwony krzyż“. Atpažindavo civiliškai apsirengusius saugumiečius, atvykusius daryti kratos, ir rodydavo kaimynams keturis sukryžiuotus pirštus, atseit – kalėjimo grotas, linksėdama galva į mūsų butą antrame aukšte. Auksinis žmogus bet kokiai žvalgybai.

Nežinomas Lenkijos fotografas. Vilnius. 1939

Surinkta informacija kiemo moterys keisdavosi laukdamos šiukšlių mašinos. Dukart per dieną Garelio gatve leisdavosi dvokiantis sunkvežimis, sustodamas prie tarpuvarčių ir surinkdamas buitines ir komunalines atliekas. Sunkvežimio grafikas buvo žinomas, vairuotojas dar papypsėdavo kiekvienoje stotelėje, o pani Olia suspigdavo: „Musor! Musor!“ Bet vis tiek moteriškės su savo šiukšlių kibirais ateidavo anksčiau, kad aptartų kiemo naujienas ir pasidalintų naudingais patarimais.

Atstu nuo visų tų dalykų, socializacijos ir tautų draugystės, laikėsi tik Apolonija, akiniuota pirmojo aukšto viengungė. Vienintelis jos gyvenimo džiugesys ir paguoda buvo muzikos plokštelės. Turbūt prapirkdavo visą sekretorės atlyginimą. Kartais, atidariusi langą, užliedavo kiemą simfonijų garsais iš savo kolekcijos. Nekentė rusiškai kalbančių kaimynių, visas jas garsiai vadino „katiušomis“ ir sveikindavosi tik su lietuviais. Apolonijai nepasisekė – už sienos gyveno jauna

moteris, mėgusi naktines linksmybes. Iš kitos pusės buvo kiemo išvietė su visa išlikusia prieškario įranga bei interjeru. Reikėjo uždaryti ir saugoti kaip istorinį paminklą, bet iš trisdešimties kiemo butų gal tik keli, labiau pasiturinčių šeimų, buvo įsirengę tualetus namie. Viešoji išvietė klaikiai dvokė, antikvariniai vamzdžiai kimšdavosi, žiemą ten pasidarydavo čiuožykla. Esu nekart drėbęsis patamsyje. Bet išmokau nesipiktinti viešaisiais tualetais, visi jie bet kokiu atveju bus geresni už tą, kuris teko vaikystėje.

Pirmasis pralieto kraujo paveikslas – irgi iš ten. Kiemo gale gyveno rusų šeima, turėjusi motociklą su lopšiu. Paprastai ten pūpsodavo apkūni šeimininko sutuoktinė, užsimaukšlinusi juokingą šalmą. O kartą lopšyje pamatėme surištą kiaulę. Ją skerdė ir svilino čia pat ant asfalto, pasikreikę šiaudų. Mama neišleido manęs iš namų. Kiaurai per metro storumo sienas ėjo baisus žviegimas. Kai po kurio laiko panašiai buvo atgabenta avelė, jos egzekucija praėjo tylomis. Tik mačiau paskui per asfaltą nusidriekusį juodą kraujo latakėlį.

Kai viskas tik būtuoju ir būtuoju laiku, pasidaro nuobodu, ar ne? Įtari vaikystės sentimentus, nostalgiją, nenorą ar nemokėjimą priimti to, kas čia ir dabar. Lyg iš ano (irgi tarybinio!) anekdoto: kurgi ryšys su dabartimi, kurgi ryšys su gamyba?

Ryšys su gamyba galėtų būti tas, kad senasis Garelio gatvės kiemas po kapitalinio remonto nugrimzdo nebūtin. Gyventojai pabiro: kas po kitus Vilniaus rajonus ar užsienį, kas po kapines. Apolonija neatlaikė kaimynų lėbavimo, viešojo tualeto smarvės ir savo likimo negandų. Girdėjau, kad pasidabinusi plisuotu sijonėliu ji ateidavo prie Lenino paminklo, pasitaisydavo garbanas, grakščiai nusilenkdavo ir už tris rublius siūlydavo praeiviams padainuoti. Žinoma, ją nedelsiant sučiupdavo ir veždavo, kur reikia. Pasimirė psichiatrijos ligoninėje ar pensionate. Visai netyčia po daugelio metų sutikau bendrą pažįstamą ir išgirdau jos, pokario pamestinukės, gyvenimo istoriją. Jei kas išprotėja ir miršta dėl nelaimingos meilės, tai tikrai Apolonija iš Garelio gatvės.

Įsibėgėjusi gamyba vietoj juodo asfalto išgrindė kiemą trinkelėmis, nugriovė kelias medines galerijas, sunaikino istorinį tualetą, bendrą vandenvietę. Neliko nė sandėliukų kiemo gale, kur laikydavome malkas ir anglis, vaikiškas rogutes, dviratį, šiaip visokį šlamštą. Aptemus protui, kartą esu ten kažką nelegalaus spausdinęs rašomąja mašinėle. Kad po penkių minučių neprisistatė vyrai iš KGB, yra stebuklas. Sandėliuke jie darbavosi vėliau, išlindo paišini kaip peklos kamščiai, bet laimingi, nes po anglių krūva rado antitarybinės literatūros.

Kada pakylu dabar visai kitais laiptais į senąjį butą, virtusį Tamošaičių galerija, turiu gerai pasukti galvą, kad atpažinčiau mūsų kambarius. Atstatyti užmūryti židiniai, atkurta amfiladinė kambarių sistema, atidengta sienų tapyba. Gal Tamošaičiai bus atradę mudviem su Laimiu pažadėtą Napoleono auksą? Vieną kartą, ką tik grįžus iš Sibiro, pasitaikė proga patekti į 15 butą dar prieš baigiantis kapitaliniam remontui. Jau nebuvo grindų, krosnių, dvivėrių prieškario laikų durų, žiojėjo langų kiaurymės. Bet susiradau savo vaikystės kampą, tamsiai raudoną sieną su bronziniais pamarginimais, o ant jos – savo ranka giliai įrėžtus pirmųjų įsimylėjimų liudijimus. Buvau kvailas, nežinojau, kad gadinu po tinku slypinčią polichromiją.

Pani Olios, buvusios *concierge*, buto į kairę nuo vartų apskritai nebeliko, kaip ir pačios kiemsargio profesijos.

Nežinomas Lenkijos fotografas. Vilnius. 1939

Pirmame aukšte atidengtos gotikinės ankstesnio pastato arkos. Dabar jos tapo erdvia pastoge šiukšlių konteineriams ar tuščiai tarai, mat Kaziko bute įsikūręs pretenzingas restoranas, laikantis save apylinkės pažiba. Vaikų vietą kieme užėmė automobiliai.

Dabartis tokia. Ačiū Dievui, kiemas dažniausiai neužrakintas, kai eini pro šalį, jis kvieste kviečia užsukti ir pamankštinti atmintį. Štai sutemus stoviniuoju ten po ką tik pasibaigusių pamaldų Gailestingumo šventovėje kitapus gatvės, pešu antrą cigaretę, svajoju. Pro vartus panašiu tikslu suguža šventovės chorelis su savo vadovu, garsiai aptarinėja pamaldas. „Kaip tau Sasnausko pamokslas?“ – žvaliai pučia dūmą jaunųjų choristų bosas. „Nieko nesupratau, ką jis ten kalbėjo“, – kikena vyrukas, pamaldžiu tonu traukęs per mišias psalmę. Merginos nuo komentarų susilaiko. Lendu gilyn į tamsą, po pani Olios arkada. Gerai, kad nepažino, būtų pasijutę nepatogiai, ėmę teisintis. Dar geriau, kad nieko nesuprato. Imtų ir kiltų mintis keisti savo repertuarą, pašlytų žvali nuotaika, užrūstintų šventovės rektorių.

Dauguma vaikų, kuriuos savaitgaliais krikštiju Bernardinų bažnyčioje, yra gimę šiame mieste. Nebūtinai tai reiškia karštus jausmus Vilniui nuo pat gimimo. Bet tėviškė yra tėviškė – ji turi galią nejučiomis įsiskverbti, užimti tavo širdies plotelį, skirtą kraštovaizdžiui ar geografijai. Tai netgi ne patriotizmo atmaina, o kažin kas slaptingiau, intensyviau. Miesto tėviškėje tave iš visų pusių, iš viršaus ir apačios tirštai supa daugybės žmonių vardai ir istorijos, paveikslai, žodžiai, kvapai. Gali tai vadinti vaiduokliais, bet jie draugiški, svetingi, trokštą bendrauti ir dalintis. Retkarčiais jie tau patiki kokią nors miesto paslaptį, užsako stebuklą, smarkiai prajuokina ar pravirkdo, kad užvaldytų galingas bendrumo jausmas, o užsikūrusi atmintis ir vaizduotė padarytų tave svetimų istorijų dalyviu, saugotoju, brangintoju. Miestas laikosi savo vaiduokliais, jie neišvaromi, neišnaikinami, nes be jų atsirastum dykumoje ar beviltiškoje naujų statybų aikštelėje, tikrai ne tėviškėje.

Vilnius – nedidelis miestas. Bet jam iš dangaus drėbtelta tiek, kad apsvaigsti ir niekaip nuo jo neišsiblaivai. Ne tik apie grožį ar istoriją kalba. Veikiau apie galią būti namais. Paklibinti šv. Pauliaus mintį, jog išliekančio miesto neturime.

KAMUFLIAŽINIS SKAITALAS

Nojus Kiznis

Lyg pagal filmo scenarijų, kaip iš kibiro pila lietus. Automobilis su manimi ir dar trimis žalmargiais skustagalviais, kurių uniformas ties žastais puošia trispalvės, lekia iki gyvo kaulo įgrisusiu maršrutu Kaunas–Klaipėda. Čia nepadeda ir ausinės. Ramų Jimo Morrisono balsą nustelbia žemi dažniai ir rusiško popso rimai.

Šauktinių kalbos paprastos. Po savaitgalio į dalinį grįžtantys kariai vieni kitiems pasakoja apie išgertus kokteilius, nuotykius su merginomis, rekordiškai didelius ir rekordiškai pigius kebabus ar apie kartu su šeima praleistą laiką. Temos visada tos pačios.

Savanoriška tarnyba kariuomenėje mane supažindino su gniuždančiu rutinos grožiu. Vėl sekmadienis, vėl kelionė į dragūnus, vėl pro praleidžiamąjį punktą, kur retkarčiais tavęs laukia raudonomis beretėmis pasidabinę karo policijos pareigūnai. Savo žvitriomis akimis jie vėl gaudo praeinančių šauktinių mimikas ir tikisi pričiupti kokį išgėrusį ar prasikaltusį. Vis būtų įvykis. Juk ir jiems reikia gelbėtis nuo rutinos.

Praėjus *face-control'ą* ir pateikus išleidimo iš dalinio teritorijos lapelį, vėl grįžti į kuopą, kurią jau norom nenorom pradedi vadinti savo namais. Vėl tie patys veidai, pasiilgti ar įkyrėję žmonės, tavo spintelė ir beraukšlės lovos su kūgiu suformuotomis pagalvėmis, kurios styro tarsi cukrinės dekoracijos ant torto. Susitvarkai, trumpai aptari svieto naujienas ir ruošiesi dieną vainikuojančiam vėliavos nuleidimui.

„Vėliavą gerbt, vėliavą nuleist", – įsakmus bataliono budėtojo balsas galutinai pabudina, išplėšia iš atsivežto namų jaukumo ir artimųjų juoko į realybę. Tu vėl karys, vienas, nors ir tarp žmonių, vėl stovi vėliavos sargyboje. Jos nuleidimas yra apgaubtas magija ir sakralumu. Nesvarbu, kur būtum mintyse iškeliavęs, kokios būtum nuotaikos, pervargęs nuo pratybų poligone ar nesuvaldantis juoko, – bataliono aikštėje išrikiuotų karių žvilgsniai į trispalvę primena dėl ko, už ką ir kam tuos devynis mėnesius gyvenimo skiri.

AUKA

Man tarnyba – auka. Ne valdžiai, ne taikai, o pirmiausia – savo šeimai, draugei, kaimynams, bendruomenei ir pagaliau sau. Auka, kurią sąmoningai prisiėmiau kaip būdą pačiam atsakyti už savo valstybę. Auka, kuri išlaisvina, leidžia tapti trapios laisvės sargu. Laisvės, kurią gynė lietuvių savanoriai nepriklausomybės kovose, pokario partizanai ir pogrindininkai sovietmečiu, jų įkvėpti Sąjūdžio laikų žmonės ir dabar – mes, kiekvienas pagal savo supratimą ir galimybes.

Nenorėjau – nors galėjau – būti eilinis jaunuolis, geriantis *latte* hipsteriškose senamiesčio kavinėse, kai tuo metu kažkoks runkelis iš kaimo su viena krautuve tašk-

Tarnybos metu. 2018. Autoriaus nuotrauka

osi purvynuose už tai, kad aš būčiau saugus. Norėjau prisidėti, patirti tai, ko niekur kitur nepatirčiau, įrodyti sau, kad galiu prisidėti, ir griauti stereotipą, kad kariuomenė – bukagalviams perauklėti skirta vieta. Vietoje eilinio jaunuolio, tapau jaunesniuoju eiliniu Kizniu.

BUITIS

Prieš ateidamas tarnauti, turėjau susiformavęs kariuomenės vaizdinį. Prisižiūrėjęs Stanley Kubricko *Full metal jacket* ir prisiklausęs senelio pasakojimų apie tarnybą sovietinėje armijoje, eidamas pro Klaipėdos dragūnų bataliono vartus galvojau: „Sveiki atvykę į pragarą". Dėl paties rėkimo rėkiantys seržantai, neįveikiamos bausmės, košės, tušonkės, prastos gyvenimo sąlygos ir jokio supratingumo ar užuojautos iš aukščiau – buvau tam pasiruošęs, nors ir su baime.

Vis dėlto klydau. Kariuomenė, priešingai mano nusiteikimui, pertapė mano susikurtą paveikslą. Beveik niekas ant tavęs nerėks, jei tu elgsiesi, kaip priklauso. „Kaip jūs su mumis, taip mes atgal“, – sakė vienas vadų. Reikia paminėti, ši taisyklė negaliojo Bazinio kario kurso (pirmieji trys tarnybos mėnesiai) metu, kai buvo privalu tokiam įvairiam visuomenės kontingentui paaiškinti, kur jie pakliuvo. „Nenusivalei batų? Prigulk ant 50“ (kitaip tariant, padaryk 50 atsispaudimų). Jei kuopoje skraido „katinai“ (dulkės), tai „20 minučių laimės“ (intensyvus sportas) arba „muilo šventė“ (išpiltas muiluoto vandens kibiras kuopoje) bus sprendimo būdas.

Išskyrus šį nesmagų adaptacinį periodą, kariuomenėje su žmogiškumu neprasilenkiama. Prieš kiekvieną aktyvią fizinę veiklą instruktoriai teiraujasi, ar visi sveiki ir gali dalyvauti. Pratybų metu taip pat. Niekas nereikalaus eiti dešimt kilometrų su žygio ekipuote ir ginklu, jei nutrintos pėdos. Sveikas protas visuomet šalia.

Apsirikau ir dėl maisto bei gyvenimo sąlygų. Picos, lazanijos, burgeriai, kepsniai ir apkepai, kasdien skirtingos sriubos. Kariuomenėje maitina geriau nei namie. Maistas kokybiškas ir jo užtenka. Patalynė ir rankšluosčiai keičiami, karšto vandens dušuose yra. Galėtum pagalvoti, kad esi viešbutyje, bet vis neateinančios kambarinės leidžia suprasti, kur iš tikrųjų gyveni. Taigi verkšlenti dėl sušutusių grikių ir ledinio vandens dušo netenka.

PRATYBŲ VARGAI

Pratybų metu tenka kaip reikiant išlankstyti galimybių ir sulankstyti komforto ribas. Šaltis, miego trūkumas, fizinis išsekimas yra žodžiai, be kurių neapsieisi kalbant apie „miškus“.

Prisimenu kaip šiandien: sunkvežimiui sustojus proskynoje, išlipa mūsų skyrius. Nieko nelaukę judame gilyn į mišką, kur praktikuojamės žiedinę gynybą. Žinojimas, kad priešas gali būti bet kur, kad tai nebe pratybos batalione, kur priešas buvo tik menamas, kuria rimtumo atmosferą. Kol stebime savo šaudymo sektorius, vadas nustatinėja mūsų buvimo vietą ir planuoja maršrutą – rengsime pasalą. „Psss“, – išgirdau. Pajudame. Tankiu eglynu, primenančiu kelią į Narniją, sniege viena po kitos žingsniuoja pėdos.

Po gero pusvalandžio pasiekiame galutinę susitelkimo vietą. Čia paliksime žygio ekipuotės kuprines. Pasiėmę būtiniausius daiktus, einame į užduoties rajoną. Ten, išsidėstę palei kelią, sugulame ant sniego. Praėjo valanda, antra jau irgi skaičiuoja paskutines minutes. Kojos spėjo pavirsti medinėmis kaladėmis. Rankų pirštai juda kaip sulėtintame filme. Priešo nematyti. Nors pradiniame įsakyme buvo minėta, kad lauksime dvi valandas, planai pasikeičia. Vadas praneša, kad būsime dar porą valandų. Moralinis nusiteikimas krenta.

Šalčiui geliant visą kūną, mintyse iškyla šilti vaizdai: saulėtos vasaros dienos, karštas paplūdimio smėlis ir trumpos rankovės. Sukandi dantis ir ignoruoji kūno pojūčius. Pagaliau, laikrodžio rodyklei apsukus ne vieną ratą, išganingas „psss“ pranešė: „Priešas pakeitė planuotą maršrutą ir jo nesulauksim. Traukiamės“.

Kol grįžome iki savo kuprinių, visiškai sutemo. Skyriaus vadas radijo ryšiu iškvietė transportą. Greitu žingsniu pajudėjome į sutartą vietą. Žygio ekipuotės

Tarnybos metu. 2018. Autoriaus nuotrauka

kuprinė stipriai spaudžia mano silpną nugarą. Pagaliau. Ant kelio sušmėžuoja sunkvežimio siluetas. Išsiaiškinę, kad tai savos pajėgos, pasikrauname daiktus, sulipame ir važiuojame pastate įsitvirtinusio savo būrio link. Nuotaika jau geresnė, tuoj valgysime sausą davinį, katiliukuose virsimės arbatą, o ir miegosime ne po atviru dangumi, bet apleistame pastate.

Kai privažiavome prie nakvynės objekto (dviaukščio pastato su administraciniais priestatais – buvusio kolūkio), mus pasitiko patruliai. Pasišviesdami raudonos šviesos filtrais, palydėjo į antrą aukštą, kur įsikūręs likęs būrys. Nepaisant pagerėjusios savijautos ir poilsio regimybės, vos spėję pavalgyti, gavome įsakymą laikytis garso ir šviesos maskuotės bei pradėti patruliavimą. Viena budėjimo pamaina, kurių man teko trys, truko valandą. Turėjau patruliuoti nuo dvidešimt antros, o po vidurnakčio – nuo pirmos ir ketvirtos valandos. Nors bandyti miegoti beprasmiška, vis tiek priguliau pailsinti akis.

Miegmaišyje visada šalta. Jame sukišti kerzai, drabužiai, amunicinis diržas ir šaltį traukiantis ginklas taipogi neteikia komforto. Šiaip ne taip surandu patogią pozą ir – o stebukle! – užsnūstu.

Prabundu drebėdamas, kojos sustingusios. Norisi kuo mažiau judėti. Sukaupęs ryžtą, apsirengiu ir pakeičiu ankstesnę pamainą, ir taip – tris kartus. Reikia pridurti, kad patruliuodamas, ypač naktį, anksčiau ar vėliau pradedi matyti priešus ten, kur jų nėra. Atrodo, kažkas krebžda, prabėga ar šnabždasi. Be nuovargio ir šalčio, atsiranda dar ir baimė.

Taip slenka naktis, kol išaušta kiek šiltesnis rytas. Dabar visi ruošiasi, priešas turėtų pulti. Kariai savo pozicijose. Aš antrame aukšte su FN-SCAR'o optika stebiu pastato apylinkes. Jie tuoj pasirodys. Ir tikrai, iš eglynėlio, už gerų 700 metrų, laužyta vora išjudėjo priešo pajėgos. Šalia manęs karys užtaiso lengvąjį kulkosvaidį. Prasideda...

Tai yra pėstininkų gyvenimas. Purvinas, varginantis, bet kaip atlygį teikiantis patirtį, kurios niekur kitur neišgyvensi. Pagaliau čia juk karas, nors ir žaislinis.

APVILTI LŪKESČIAI

Nepabūgau pratybų negandų, tačiau didelį iššūkį kelia ir labiausiai vargina tai, kam apmąstymuose skyriau mažiausiai laiko. Tai kartu tarnavę žmonės.

Po pirmų dienų kareivinėse supratau, kad iki tol gyvenau šiltnamio sąlygomis. Mano įprastą pasaulį, kuriame iškilusius ginčus ar dilemas buvau linkęs spręsti diskusija ir argumentais, užtemdė garsiau rėkiančio ir krūtinę labiau išpučiančio šešėlis. Pasaulį, kur suklydus tau patardavo, pakeitė pasaulis, kur esi iškart smerkiamas, o dar ir pasiunčiamas visomis įmanomomis ir neįmanomomis kryptimis.

Tarnybos metu. 2018. Autoriaus nuotrauka

Smalsų, romantinio jaunatviško užsidegimo pasaulį pakeitė gimtojo kaimo laukų horizontu apsiribojęs mąstymas. Galiausiai pasaulį, kuriame galioja įprastas elementarus mandagumas ir etiketas (kalbu apie fundamentalius žodelius „ačiū“, „atsiprašau“ ir „dėkui“), pakeitė grubus žvilgsnis, garsus bezdėjimas ir raugėjimas.

Būčiau neteisus sakydamas, kad visi dundukai. Buvo žmonių, su kuriais turėjau apie ką šnekėti, ir šnekėjausi. Vis dėlto nuolat susilaukdavau replikų: „A jūs girti, a ką, kad čia apie politiką šnekat, kalbėkit apie bobas, mašinas, beleką, bet ne šitą šūdą“. Kitąkart aiškinantis Šiaurės Korėjos santvarkos ypatybes, kažkas iš kampo pareiškė, kad jis esąs „lietuvis, gyvena Lietuvoj ir jokios Korėjos jam neįdomios“.

Pasitaikydavo, kad pats įsiveldavau į pokalbį su pašnekovu, ne visai tinkamu diskusijai. Tuomet nuoširdžiai bandai paaiškinti, kad, tarkim, valstybę laikyti šunaujų gauja yra neprotinga ar kad Lietuvoje gyventi nėra taip jau blogai. Vis dėlto kad ir kiek stengtumeisi, pokalbis dažniausiai baigiasi nesusipratimu: į tave smigs kiauras žvilgsnis arba, dar geriau, pritrūkus argumentų ir optimizmo, tave kaip nors *ad hominem* iškoneveiks.

Vienąkart bandžiau apginti daugumos žeminamą vaikinuką, kuriam, švelniai tariant, nelabai sekėsi vykdyti jam skirtas užduotis. Sakytum, kad būtų protingiau tam kariui paaiškinti, ką jis blogai daro, ir parodyti, kaip reiktų elgtis, o ne pasmerkti jį be teisės pasitaisyti. Bet po panašių pastabų ir pats velnių gauni, ir dar

Tarnybos metu. 2018. Autoriaus nuotrauka

lieki premjero Andriaus Kubiliaus vietoje – lyg viską ir teisingai darei, bet, atrodo, visi savo pyktį kažkodėl išlieja būtent ant tavęs.

Ir taip diena iš dienos, savaitė po savaitės. Visi dalykai sukrenta į krūvą, ir tada tave užplūsta pyktis – ant visų ir ant nieko. Kartu persmelkia suvokimas, kokia ironiška tavo situacija. Užsirašai, džiaugiesi savo apsisprendimu, o atėjęs supranti, kad patekai ne visai ten. Situacijų komedijoje panašiai turbūt jaučiasi vokiečių kalbos besimokantis studentas, kuris supainiojęs kabinetus pakliūva į italų kalbos kursus, todėl į jo „Guten Tag!“ visi atsako „Scusi?“ Suprasdamas savo padėties absurdiškumą, vaikštai iš kampo į kampą, kartais iš savęs juokiesi, kartais nerimo apsunkusiomis akimis žiūri pro langą, kaip koks Casparo Davido Friedricho paveikslo *Der Wanderer über dem Nebelmeer* herojus. Ramiai skaityti taip pat negali, nes visur kas nors zuja (kariuomenėje vienintelė vieta, kur būni vienas, yra tualetas).

NĖRA TO BLOGO

Britai sako, kiekvienas lietaus debesis turi sidabrinį pamušalą. Ir aš niekad nesigailėjau, kad esu čia. Gyvendamas aplinkoje, kur sudėtinga ginti savo idėjas argumentais, išmokau (praktiškai), kad su kvailais žmonėmis diskutuoti neverta. Internautai šiuo klausimu sako: „Nesiginčyk su kvailiais, jie tave nutemps į savo lygį ir nugalės patirtimi“. Šitas žinojimas veda prie kantrybės ir abejingumo durniams ugdymo. Susidūręs su panašiais, nebeskiriu laiko ir pastangų pateikti argumentuotą nuomonę, o nusišypsau ar apsimetu dvigubai didesniu kvailiu nei mano pašnekovas.

Ir vis dėlto, jei jau diskutuoji su žmogumi, grindžiančiu savo nuomonę viskuo, išskyrus argumentus, tuo pat metu miklini savo protą, ieškodamas pašnekovo loginių klaidų. Trumpai tariant, nors tarnyba tikrai nėra vienas malonumas, tačiau formuojantis asmenybei, emociniam intelektui ir kritiniam protui ši devynių mėnesių patirtis tikrai reikšminga. Kariuomenėje atradau save, supratau, ko iš tikrųjų noriu ir kokie yra mano prioritetai. Jau nekalbu apie įgūdžius ir savybes, kurių dar pats nesuvokiau ir kurios man atsiskleis ateityje.

Kariuomenėje įsitikinau, kad esu kultūros žmogus. Gyvendamas vienodai pilkose kareivinėse su vienodai kirptais ir vienodai žaliais žmogeliukais, troškau civilizacijos stebuklų – jei ne barokinių bažnyčių ar Kauno modernizmo, impresionistinių diptikų ar renesansinės tapybos, tai bent elementaraus pašnekesio apie idėjas, pasaulį ir jį keičiančius įvykius.

Kariuomenėje supratau, kad savo galimybių ribas žmogus nusistato pats. Labai norėdamas kiekvienas gali nugalėti save. Atrodys, kad nebeturi jėgų, nebegali, tau velniškai skauda ar tiesiog nebenori. Ir vis dėlto kažką savyje įveiki ir padarai užduotį iki galo. Lėtai ar greitai, lengvai ar sunkiai, su šypsena ar skausmo išraiška, bet padarai. Ir tai suvokiau dėvėdamas uniformą.

Kariuomenėje, nepaisant didelės pilkos masės, sutikau įdomių žmonių, su kuriais, tikiu, palaikysime santykius dar ilgai. Žmonių iš skirtingų Lietuvos kampelių, Lietuvos rusų, žemaičių ir lietuvninkų. Kiekvienas iš jų – su unikaliomis patirtimis ir požiūriu į valstybę. Pašnekesiai su jais, it dar viena akis ant kaktos, atvėrė man visai kitokias perspektyvas į tuos pačius dalykus. Kas yra Lietuva? Kas yra lietuvis? Panašius klausimus buvau priverstas sau iškelti ir atsakyti iš naujo.

Kariuomenėje patyriau tai, kam nepasiryžčiau savo noru. O jūs sausį ar maudėtės jūroje? Ar miegojote žiemą savaitę po atviru dangumi, žiūrėdami kaip krenta

žvaigždės ir ramiai linguoja pušų viršūnės? Pagaliau kariuomenėje išmokau to, ko čia ir ateinama – kariauti. Moku naudotis ginklu, taikytis ir šauti. Išmokau taktikos, išmokau išgyventi ir gyventi oro sąlygomis, kai net meškos nedrįsta eiti laukan. Iki profesionalaus kario man dar toli toli. Tačiau jei išauštų ta baisi diena, kai išvystume mūsų valstybės sienas kertančius orkus, sugebėčiau padaryti milijoną kartų daugiau nei gebėjau prieš tarnybą. Ir dėl to džiaugiuosi.

TAŠKAI ANT „I“

Tarnyba – rimtas iššūkis. Tam reikia pasiryžimo ir ištvermės. Buvo visko: ir ypač slegiančių akimirkų, ir palaimą teikiančio džiugesio. Sunku, nes jauti, kad esi ne savo vietoj, kad patekai į pasaulį, kur tavo įžvalgos ir žinios praranda prasmę, kad dabar tu pasaulyje, kur esi vertinamas ne pagal protą ar idėjas, o fizinę jėgą ir smūgio stiprumą.

Jautiesi vienišas ir šiek tiek neišnaudotas. Visuotinė tarnyba ir tarnybos galimybių išplėtimas, liaujantis visus tarnaujančius aklai mesti į pėstininkų dalinius, išspręstų šią problemą. Sunku ir dėl to, kad nesi laisvas. It savotiškas baudžiauninkas, kai turi beatodairiškai vykdyti paliepimus, kad ir kokie kvaili ar nelogiški jie būtų. Suvaržymus jauti ir už dalinio ribų, kai visur turi nešiotis išleidimo lapelį, kuriame parašyta, kad šeimininkas (Lietuvos kariuomenė) leido grįžti namo. Suvoki, kad tos laisvės atsisakei savanoriškai, bet tas nuolatinis pavadėlis anksčiau ar vėliau pradeda pasąmoningai veikti ir erzinti.

Bet išugdytos savybės ir įgytos pamokos, nepakartojama patirtis, asmenybės branda ir gyvenimiška išmintis nusveria visas negandas, vargus ir skausmus bei priveda prie išvados, kad kariuomenė visokeriopai ugdo.

Dabar vėl važiuoju. Šįkart ne namo, o į pratybas. Gerklę gniaužia cigarečių ir UNIMOG'o išmetamų dujų mišinys. Oras drėgnas, iš migla aptraukto dangaus pasipila šlapdriba. Susispaudę lyg šprotai skardinėje ir žvilgsnius įsmeigę į tolį, sėdime mes – Lietuvos kariai. „Dar viena savaitė miškuose“, – pagalvoju.

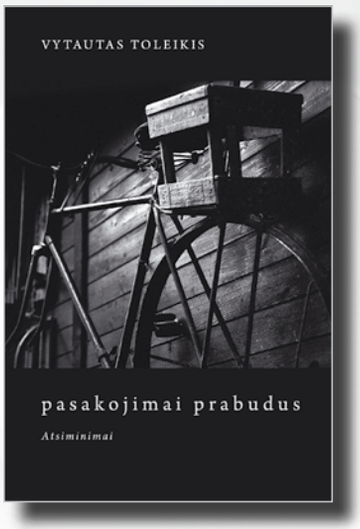

Vytautas Toleikis

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

PASAKOJIMAI PRABUDUS

Atsiminimai

Tai neįprastai drąsūs, atviri, liūdni ir juokingi, gyvi ir skaidrūs atsiminimai apie gyvenimą XX a. septinto ir aštunto dešimtmečio tarybų Lietuvoje. Jų autorius grįžta į vaikystę ir jaunystę gimtuosiuose Barvuose (Šilutės rajone). Net išvykęs gyventi į Vilnių, jis sapnuodavo tik gimtąsias vietas, todėl knygoje, lyg prabudęs iš prisiminimų sapno, autorius saviironiškai, sąžiningai ir kone etnografiškai detaliai aprašo to meto kasdienybę, artimuosius ir vietinius gyventojus, buitį, situacijas, galimybes ir pasirinkimus provincijos žmogui. O po kasdienybės paviršiumi atsiveria lietuviškojo identiteto formavimasis istoriškai unikaliu laiku kultūriškai unikalioje erdvėje – buvusiame Klaipėdos krašte, apie kurio gyventojų patirtį sovietmečiu iki šiol žinoma dar labai mažai. Šio regiono likimas knygoje užčiuopiamas per išnykusios vokiškosios kultūros palikimą ir vokiškąją tapatybę tebesaugančius gyventojus.

Vytautas Toleikis (g. 1960) – mokytojas, kultūrininkas, eseistas, visuomenininkas. Jis yra inicijavęs ir vykdęs daugybę kultūros ir švietimo projektų, skirtų čigonų, žydų ir kitų tautinių mažumų kultūrų atminčiai puoselėti, įvairiomis kultūros temomis nuolat publikuoja straipsnius ir esė.

KELIAS Į KAPINES

Thomas Mann

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius

Kelias į kapines visą laiką ėjo palei plentą, visą laiką jo pašonėje, kol pasiekė savo tikslą, būtent kapines. Kitoje kelio pusėje iš pradžių stovėjo žmonių būstai, nauji, iš dalies dar tebestatomi priemiesčio namai; o tada prasidėjo laukai.

Kalbant apie plentą, apsodintą medžiais, gumbuotais solidaus amžiaus bukais, tai jis buvo pusiau grįstas akmenimis, pusiau – ne. O kelias į kapines buvo pabarstytas žvyru, ir dėl to atrodė kaip malonus pėsčiųjų takas. Tarp plento ir kelio dryksojo siauras, sausas griovys, pilnas prižėlęs žolių ir pievų gėlių.

Buvo pavasaris, beveik jau ir vasara. Pasaulis šypsojosi. Žydrąjį Viešpaties dangų buvo nusagstę mažučiai, apvalaini, standūs debesiukai, nužerti sniego baltumo ir linksmos nuotaikos gumulėliais. Paukščiai čiulbėjo bukuose, o nuo laukų dvelkė švelnus vėjelis.

Plentu iš artimiausio kaimo miesto link slinko vežimas, jis važiavo pusiau grįstąja, pusiau negrįstąja puse. Vežėjas, nukoręs kojas abipus grąžulo, kuo nešvankiausiai švilpavo. O pačiam vežimo gale tupėjo gelsvas šuniukas; atsukęs vežėjui nugarą, jis rimta ir susikaupusia mina viršum smailaus snukučio žvelgė atgal į kelią, kuriuo ką tik pravažiavo. Šuniukas buvo neprilygstamas, aukso vertės, didžiai juokingas; deja, jis čia niekuo dėtas, todėl turime nuo jo nusigręžti. Pro šalį traukė kareivių būrys. Gaubiami savo tvaiko, kareiviai žygiavo dainuodami. Kitas vežimas nuo miesto pusės slinko artimiausio kaimo link. Vežėjas snaudė, o šuniuko vežime nebuvo, todėl šis vežimas mums visai neįdomus. Du pameistriai ėjo keliu, vienas su kuprele, o antras aukštas kaip milžinas. Abu ėjo basi, nes batus nešėsi ant nugaros; kažką smagiai šūktelėję snaudžiančiam vežėjui, jie nudrožė tolyn. Judėjimas plente buvo saikingas, vyko be kliuvinių ir susidūrimų.

Keliu į kapines ėjo tik *vienas* žmogus; ėjo lėtai, nuleidęs galvą ir ramstydamasis juoda lazda. Tasai žmogus buvo vardu Pipzamas, Lobgotas Pipzamas, ir ne kaip kitaip. Pabrėžtinai minime jo vardą, nes toliau jis elgėsi kuo keisčiausiai.

Buvo juodai apsirengęs, nes keliavo prie savo mylimųjų kapų. Dėvėjo šiurkštų gaubtą cilindrą, nublukusį surdutą, per ankštas ir per trumpas kelnes ir juodas, smarkiai nusitrynusias minkštos odos pirštines. Kaklas, ilgas ir laibas kaklas su didžiuliu Adomo obuoliu, kyšojo iš stačios, aptriušusios apykaklės su atvartais, taip, tos apykaklės kraštai buvo jau truputį nubrizgę. Bet, vyrui pakėlus galvą, – o jis taip retsykiais darė, norėdamas pasižiūrėti, ar kapinės dar toli, – šį tą išvysdavai, išvysdavai retą veidą, be abejonės, tokį, kad ne taip greit jį ir pamirši.

Veidas buvo glotniai nuskustas ir išblyškęs. Tačiau tarp įdubusių skruostų gumbu pūpsojo išplatėjusi nosis, nederamai šviečianti nenatūraliu raudoniu, be to, dar ir su gausybe mažų ataugų, nesveikų gumbelių, teikiančių tai nosiai netaisyklingą ir fantastišką išvaizdą. Nosis toji, kurios tamsus raudonis ryškiai žioravo blankiai blyškioje veido plokštumoje, buvo kažkokia neįtikėtina ir juokinga, atrodė lyg prilipdyta, lyg Užgavėnių nosis, lyg melancholiškas pokštas. Bet tokia ji nebuvo. Burną, plačią burną nuleistais kampučiais, vyras laikė tvirtai sučiauptą, o sumanęs pasižiūrėti, taip aukštai pakeldavo po skrybėlės kraštu juodus, baltų plaukelių išmargintus antakius, kad galėjai gerai įžiūrėti, kokie uždegimo apimti jo apgailėtini paakiai. Žodžiu, tai buvo veidas, į kurį ilgėliau žvelgdamas negalėjai nepajusti kuo gyviausios simpatijos.

Lobgoto Pipzamo figūra nebuvo smagi, ji nelabai derėjo prie šios malonios priešpietės; net ir žmogui, susirengusiam lankyti savo mylimųjų kapų, ji buvo pernelyg liūdna. Tačiau, pažvelgęs į jo vidų, turėjai pripažinti, kad tam esama pakankamai svarių priežasčių. Jis buvo truputį prislėgtas, ką? Tokiems linksmiems žmonėms, kaip jūs, sunku tokius dalykus paaiškinti. Buvo truputį nelaimingas, ar ne? Su juo buvo truputį negražiai elgiamasi. Ak, jei kalbėsim teisybę, toks jis buvo net ir ne truputį, o tiesiog dideliu mastu, galėjai neperdėdamas sakyti, kad jam jau visai prastai.

Pirmiausia, jis girtuokliavo. Na, apie tai dar pašnekėsim. Be to, buvo našlys, našlaitis ir viso pasaulio apleistas; neturėjo žemėje nė vienos jį mylinčios sielos. Žmona, mergautine pavarde Lebcelt, buvo iš jo atimta, prieš pusmetį pagimdžiusi jam kūdikį; tas kūdikis buvo jau trečias ir gimė negyvas. Kiti du vaikai irgi buvo mirę; vienas nuo difterijos, kitas nuo nieko ir visai nieko, gal

nuo bendro nepajėgumo. Negana to, netrukus jis neteko ir pajamų, ir duonos šaltinio, buvo gėdingai išguitas iš tarnybos, ir taip nutiko dėl tosios aistros, kuri buvo stipresnė už Pipzamą.

Kitados jis įstengė jai daugmaž priešintis, nors protarpiais ir labai nesaikingai jai atsiduodavo. Bet kai iš jo buvo išplėšti žmona su vaikais, kai jis be jokios atspirties, nebetekęs jokių saitų, visai vienas liko šioje žemėje, yda jį galutinai užvaldė, vis labiau ir labiau palauždama jo sielos priešinimąsi. Jis buvo vienos draudimo bendrovės tarnautojas, lyg ir koks vyresnysis raštininkas su devyniomis dešimtimis reichsmarkių per mėnesį. Tačiau, atsidūręs neveiksnumo būsenoje, jis prasikalto, pridarydamas šiurkščių pražangų, ir po kelių perspėjimų pagaliau buvo atleistas kaip nepatikimas tarnautojas.

Aišku, kad šio atleidimo padarinys anaiptol nebuvo dorovinis Pipzamo pakilimas, kad dabar jis, priešingai, jau visiškai sugriuvo. Mat turite žinoti, kad nelaimė žudo žmogaus orumą; šiaip ar taip, gerai bent šiek tiek nusimanyti apie tokius dalykus. Reikalas čia neįprastas ir kraupus. Nieko negelbsti tai, kad žmogus pats sau tvirtina esąs nekaltas; dauguma atvejų jis save dėl savo nelaimės niekins. O savęs niekinimas ir yda susiję šiurpiais tarpusavio ryšiais, jie maitina kits kitą, jie taip darbuojasi ranka rankon, kad net baisu. Taip nutiko ir Pipzamui. Jis gėrė, nes negerbė savęs, ir negerbė savęs vis labiau ir labiau, nes nuolatos pasikartojantis visų gerų pasiryžimų žlugimas graužė jo pasitikėjimą savimi. Namuose jo drabužių spintoje vis stovėdavo butelis nuodingai gelsvo skystimo, pragaištingo skystimo, – iš atsargumo neminėsim jo vardo. Priešais tą spintą Pipzamas pažodžiui jau ir ant kelių klūpėjo, ir liežuvį kramtė; o vis tiek galiausiai, būdavo, pralaimi. Nesmagu pasakoti jums tokius dalykus; bet jie, šiaip ar taip, pamokomi. Dabar Pipzamas žingsniavo keliu į kapines, kaišiodamas juodą lazdą pirma savęs. Švelnus vėjukas glostinėjo ir jam nosį, bet jis to nejuto. Aukštai pakėlęs antakius jis, sunykęs ir žlugęs žmogus, negyvu ir blausiu žvilgsniu dėbsojo į pasaulį. Ūmai išgirdo kažkokį garsą už nugaros ir sukluso; iš tolumos dideliu greičiu artinosi švelnus šnaresys. Pipzamas atsigręžęs sustojo. Ten buvo dviratis, kurio padangos čežėjo žvyru pabarstyta žeme ir kuris skriejo artyn didžiai sparčiai, bet paskui sulėtino tempą, nes Pipzamas stovėjo kelio viduryje.

Jaunas vyras sėdėjo ant balnelio, jaunuolis, nerūpestingas turistas. Ak, Viešpatie, jis visai nepretendavo būti priskirtas prie šios žemės didžiūnų ir įstabiųjų! Važiavo vidutiniškos kokybės, nežinia kokios markės dviračiu, kurio kaina galėjo būti kokie du šimtai markių. Tuo dviračiu jis, ką tik ištrūkęs iš miesto, ir traukė sau per kraštą, žvilgančiais pedalais tiesiai į laisvąją Viešpaties gamtą, pirmyn ir valio! Dėvėjo margaspalvius marškinius, ant kurių buvo užsimetęs pilką striukę, sportinius gamašus ir šauniausią kepuraitę visame pasaulyje, – ne kepuraitę, o tikrą puošmeną, rusvai languotą, su saga ant viršugalvio. O iš po jos, užkritusi ant kaktos, kyšojo kupeta, kyšojo tankus kuokštas šviesių plaukų. Akys buvo žydros it žaibas. Skimbčiodamas jis lėkė artyn lyg pats gyvenimas; bet Pipzamas nė per plauką nesitraukė nuo kelio. Stovėjo ir sustingusia mina dėbsojo į gyvenimą.

Gyvenimas piktai dirstelėjo į jį ir iš lėto pravažiavo

Doramaria Purschian. Medžiai ir sodyba. 1908

pro šalį, o Pipzamas tada irgi pasileido žingsniuoti toliau. Bet kai gyvenimas atsidūrė pirma jo, pasakė iš lėto ir pabrėždamas kiekvieną žodį:

– Numeris devyni tūkstančiai septyni šimtai septyni.

Tada sučiaupė lūpas ir lyg niekur nieko nudelbė akis žemėn, jausdamas, kad gyvenimas apstulbęs žvelgia į jį.

Gyvenimas apsigręžė ir, viena ranka suėmęs balnelį sau už nugaros, visai lėtai privažiavo artyn.

– Ką sakote? – paklausė.

– Numeris devyni tūkstančiai septyni šimtai septyni, – pakartojo Pipzamas. – O, nieko. Aš jus apskųsiu.

– Apskųsit mane? – paklausė gyvenimas, dar labiau apsigręždamas ir važiuodamas dar lėčiau, todėl turėdamas iš visų jėgų sukioti vairą ir balansuoti.

– Aišku, – atsakė Pipzamas per kokių penkių ar šešių žingsnių atstumą.

– Už ką? – nusėsdamas nuo dviračio, paklausė gyvenimas.

Sustojęs jis pažvelgė didžiai lūkuriuodamas.

– Juk ir pats tai labai gerai žinote.

– Ne, nežinau.

– Turit žinoti.

– Bet *nežinau*, – tarė gyvenimas, – ir man tas kuo mažiausiai rūpi!

Ir jis vėl nusisuko prie dviračio, ketindamas ant jo sėstis. Tas gyvenimas tikrai nebuvo pirštu žindomas.

– Įskųsiu tamstą, nes tamsta važiuoji čia, ne ten, plentu, o čia, keliu į kapines, – pasakė Pipzamas.

– Ak, pone mieliausias! – irzliai ir nekantriai šyptelėjęs tarė gyvenimas, o tada vėl atsigręžė ir liko stovįs. – Juk visame kelyje tamsta matai dviračių vėžes. Čia visi važinėja.

– Man tas nesvarbu, – atkirto Pipzamas. – Aš tamstą įskųsiu.

– Ir skųsk sau tamsta, jei tamstai tai patinka! – šūktelėjo gyvenimas, sėsdamas ant dviračio.

Arūnas Streikus

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

MINTIES KOLEKTYVIZACIJA

Cenzūra sovietų Lietuvoje

Knygos autorius tiria cenzūrą kaip iš skirtingų, tarpusavyje ne tik bendradarbiavusių, bet neretai ir konkuravusių ar netgi konfliktavusių ideologinės kontrolės institutų sudarytą mąstymo ir jo viešos raiškos disciplinavimo mechanizmą. Streikus ideologinės kontrolės veikimą dažniausiai atskleidžia analizuodamas cenzūrines situacijas, susiklosčiusias dėl konkrečių asmenų mėginimų peržengti senas ar nustatyti naujas leistinumo ribas. Knygoje narpliojamos jų aplinkybės ir kartais netikėtos atomazgos patvirtina, kad sovietinė cenzūra toli gražu nevisada buvo racionaliai sutvarkytas, sklandžiai vykstantis ir valdomas procesas. Tai solidus ir kruopštus bandymas pirmą kartą nuosekliai įvertinti, kaip sovietmečiu veikė minties kolektyvizacija.

Arūnas Streikus – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikas. Tiria Bažnyčios istoriją Lietuvoje XX amžiuje, sovietų režimo kultūros politiką. Knygų *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990* (2002), *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis* (2007), *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje* (2015) autorius.

Ir jis tikrai užsėdo, nesusimovė, nesėkmingai mėgindamas; tik kartelį pasispyrė koja, tvirtai atsisėdo ant balnelio ir ėmė minti, norėdamas susigrąžinti jo temperamentui prideramą greitį.

– Jeigu dar toliau tamsta važiuosi čia, keliu į kapines, aš tamstą tikrų tikriausiai apskųsiu, – pakeltu ir drebančiu balsu pratarė Pipzamas.

Bet gyvenimas begėdiškai mažai tuo tesirūpino; jis vis greitėdamas leidosi tolyn.

Jei tą akimirką būtumėte pamatę Lobgoto Pipzamo veidą, būtumėte didžiai išsigandę. Jis taip smarkiai sučiaupė lūpas, kad skruostai ir net raudonai žioruojanti nosis visiškai persikreipė, o iš po nenatūraliai aukštai pakeltų antakių akys paklaikusia išraiška įsmigo į nuvažiuojantį dviratį. Ūmai Pipzamas puolė į priekį. Tekinas įveikė nedidelį atstumą, skiriantį jį nuo dviračio, ir griebė už balnakrepšio; abiem rankomis įsikibo, tiesiog pakibo ant jo ir, vis dar nežmoniškai tvirtai sučiauptomis lūpomis, tylomis ir paklaikusiomis akimis, iš visų jėgų ėmė traukti į save tolyn riedantį ir balansuojantį dviratį. Kas jį matė, galėjo suabejoti, ar jis, pagautas pykčio, ketina sukliudyti jaunajam vyrui važiuoti toliau, ar yra suimtas troškimo būti tempiamas, šokti dviratininkui už nugaros ir važiuoti su juo drauge, irgi truputį pasivažinėti, žvilgančiais pedalais į Viešpaties laisvąją gamtą pirmyn ir valio! Dviratis neįstengė ilgai atsispirti šiam nevilties svoriui; dviratis sustojo, pasviro, nuvirto.

Dabar jau gyvenimą suėmė pyktis. Sustojęs ir viena koja remdamasis į žemę, dešine ranka jis užsimojęs taip stumtelėjo poną Pipzamą į krūtinę, kad šis kelis žingsnius žingtelėjo atatupstas. O paskui gyvenimas tarė grėsmingai smarkėjančiu balsu:

– Gal tamsta girtas, vyruti! Jeigu tamsta, keistas tėtuši, dar kartą sumanysi mane stabdyti, trenksiu tamstai per marmūzę, ar supranti tamsta? Sulaužysiu tamstai kaulus! Malonėk tamsta įsidėmėti!

Sulig tais žodžiais gyvenimas atsuko ponui Pipzamui nugarą, pasipiktinimo kupinu judesiu timptelėjo kepuraitę tvirčiau ant galvos ir vėl sėdo ant dviračio. Ne, pirštu žindomas jis tikrai nebuvo. Ir sėdant ant dviračio, jo visai neištiko nesėkmė – kaip ir aną kartą. Gyvenimas vėlei tik kartą numynė pedalą, tvirtai įsitaisė ant balnelio ir iškart suvaldė dviratį. Pipzamas matė, kaip jo nugara vis tolsta ir tolsta.

Jis stovėjo, gaudydamas kvapą, ir dėbsojo įkandin gyvenimo. Gyvenimas negriuvo, jam nieko nenutiko, padanga nesprogo, akmuo nepasipainiojo ant kelio; gyvenimas kresčiodamas važiavo tolyn. Tada Pipzamas pasileido rėkti ir plūstis; galėjai sakyti, kad jis kriokia, tai jau nebuvo žmogaus balsas.

– Nevažiuosi toliau, tamsta! – rėkė Pipzamas. – Ne, nevažiuosi! Važiuosi tamsta antai ten, plentu, o ne keliu į kapines, ar girdi, tamsta? Lipk tamsta nuo dviračio, tučtuojau lipk! O! O! Aš tamstą apskųsiu! Paduosiu skundą! Ak, Viešpatie Dieve, kad tu nugriūtum, kad imtum ir nugriūtum tu, vėjo pamušale, tada aš tave sutrypčiau, batu spirčiau į veidą, niekše prakeiktas...

Tokių dalykų dar niekas nebuvo regėjęs! Kelyje į kapines plūstasi žmogus, žmogus, kriokiantis įraudusia galva, žmogus, kuris plūsdamasis net šoka, strikinėja ir šokinėja, tabaluoja rankomis ir kojomis, niekaip neįstengdamas liautis! Dviračio jau seniai nebebuvo matyti, o Pipzamas tebesiautėjo, vis trypčiodamas toje pat vietoje.

– Laikykit jį! Laikykit! Važiuoja keliu į kapines! Verskit jį žemėn, pamaivą nelemtą! Ak... ak... kad sučiupčiau tave, vietoj sumaitočiau, šunsnuki paikas, vėjo pamušale ratuotas, kvaiša paskutinis, puošeiva nedoras! Lipk žemėn, tamsta! Lipk tučtuojau žemėn! Negi niekas netrenks į dulkes to išgamos!? Važinėjiesi, ane? Keliu į kapines, ane? Bjaurybė nelaimingas! Įžūlus vaikėzas! Prakeikta beždžionė! Akutės žydros kaip žaibas, ką? O kas dar? Tegu šėtonas tau jas iškabina, tu kvailas, kvailas, kvailas pamaiva!..

Toliau Pipzamas griebėsi tokių posakių, kad jų nebeįmanoma perteikti, apsiputojęs jis trūkčiojančiu balsu klykė baisiausius keiksmažodžius, o kūnas jo vis labiau šėlo. Keli vaikai su krepšiu ir pinčeriu atėjo prie jo nuo plento; persiropštę per griovį ir apspitę rėkiantį žmogų, jie įbedė smalsias akis į jo perkreiptą veidą. Keli žmonės, triūsę toliau naujose statybose ar ką tik pradėję pietų pertrauką, irgi atkreipė dėmesį, ir prie grupelės prisidėjo būrys vyrų ir skiedinį maišančių moterų. Tačiau Pipzamas vis tebetūžo, jam darėsi vis blogiau. Baisingai stengdamasis rėkti kuo garsiau, jis lyg pamišęs grūmojo rankomis dangui, mosikavo jomis į visas puses, makalavo kojomis, sukosi vilkeliu, tūpė per kelius ir vėl šovė aukštyn. Nė akimirkos nesiliovė plūdęsis, bemaž neleido sau nė atsikvėpti, ir galėjai tik stebėtis, iš kur jam tiek žodžių imasi. Veidas buvo kraupiai užbrinkęs, cilindras nusismaukęs ant sprando, pasirišta marškinių krūtinėlė karojo jam iš liemenės. Plūstis jis jau seniai buvo pradėjęs abstrakčiai, rėkavo dalykus, visai su reikalu nebesusijusius. Tai buvo užuominos apie jo ydingą gyvenimą ir religiniai bauginimai, skelbiami visiškai netinkamu tonu ir kokčiai sumišę su keiksmažodžiais.

– Eikšekit, eikšekit visi! – kriokė jis. – Ne tamsta, ne vien tamsta, eikšekit ir jūs kiti, tie su kepuraitėmis ir žydromis lyg žaibas akimis! Išrėksiu jums, vėjo pamušalai, į ausis tiesas, nuo kurių jums per amžius tik šiurpai krės!.. Vaipotės? Gūžčiojat pečiais?.. Taip, aš geriu... aišku, geriu! Ne geriu, o tiesiog laku, jei norit žinoti! Ir ką tai reiškia?! Dar ne vakaras! Ateis diena, atmatos jūs niekingieji, kai Dievas mus visus svers... Ak... ak... žmogaus sūnus ateis debesyse, nekaltieji niekšai, o jo teisingumas ne iš šio pasaulio! Jis išmes jus, miklučiai, į tamsybes, o ten bus verksmas ir dantų griežimas...

Dabar jį jau buvo apsupęs nemenkas žmonių pulkas. Kas juokėsi, kas žvelgė į jį surauktais antakiais. Iš statybų buvo atėję dar daugiau darbininkų ir skiedinį ruošiančių moterų. Vienas vežėjas, nusėdęs nuo plente sustojusio vežimo, su botagu rankoje irgi atėjo per griovį. Kažkoks vyras ėmė timpčioti Pipzamą už rankos, bet tai nieko nepadėjo. Pro šalį žygiuojantis kareivių būrys juokdamasis tiesė Pipzamo pusėn kaklus. Pinčeris, ilgiau nebeištverdamas, įsirėmė priekinėmis kojomis į žemę ir, pabrukęs uodegą, sustaugė Pipzamui tiesiai į veidą.

Ūmai Lobgotas Pipzamas dar kartą suriko iš visų jėgų:

– Lipk žemėn, tučtuojau lipk žemėn, kvaišas pamaiva!

O tada, nubrėžęs viena ranka platų pusratį, ėmė ir susmuko. Gulėjo ten, staiga nutilęs, lyg juodas kupstas smalsautojų apsupty. Gaubtas cilindras nuskriejo į šalį, šoktelėjo dar kartą, atsitrenkęs į žemę, o paskui irgi liko gulėti.

Du mūrininkai, pasilenkę prie nejudančio Pipzamo, įsileido aptarinėti reikalą santūriu ir blaiviu darbininkų tonu. Paskui vienas jų leidosi eiti ir dingo sparčiu žingsniu. Likusieji dar atliko su amo netekusiu Pipzamu kelis eksperimentus. Vienas iš rėčkelės apšlakstė jį vandeniu, kitas, užsipylęs sau ant delno degtinės iš savo butelio, ėmė trinti ja Pipzamui smilkinius. Tačiau tos pastangos nedavė jokių vaisių.

Taip praėjo valandėlė. Tada pasigirdo ratų dardesys, ir plentu atvažiavo vežimas. Tai buvo greitosios pagalbos karieta, privažiavusi ji sustojo: pakinkyta dviem gražiais nedidukais arkliais ir su milžiniškais raudonais kryžiais, išdažytais abiejuose šonuose. Nuo pasostės nusėdo du vyrai dailiomis uniformomis, vienas pasuko prie karietos galo ir, atidaręs jį, ištraukė stumdomą lentą, o antrasis, peršokęs į kapinių kelią, pastūmė žioplius į šoną ir, padedamas vieno vyro iš pulko, nutempė poną Pipzamą prie karietos. Pipzamas buvo paguldytas ant lentos ir įstumtas vidun lyg duonos kepalas krosnin, o tada durelės vėl užsitrenkė, ir abu uniformuotieji vyrai vėl sėdo ant pasostės. Visa tai vyko labai sklandžiai, keliais įgudusiais judesiais, šmaukšt pašmaukšt, lyg kokiam cirke.

O tada jie nusivežė Lobgotą Pipzamą.

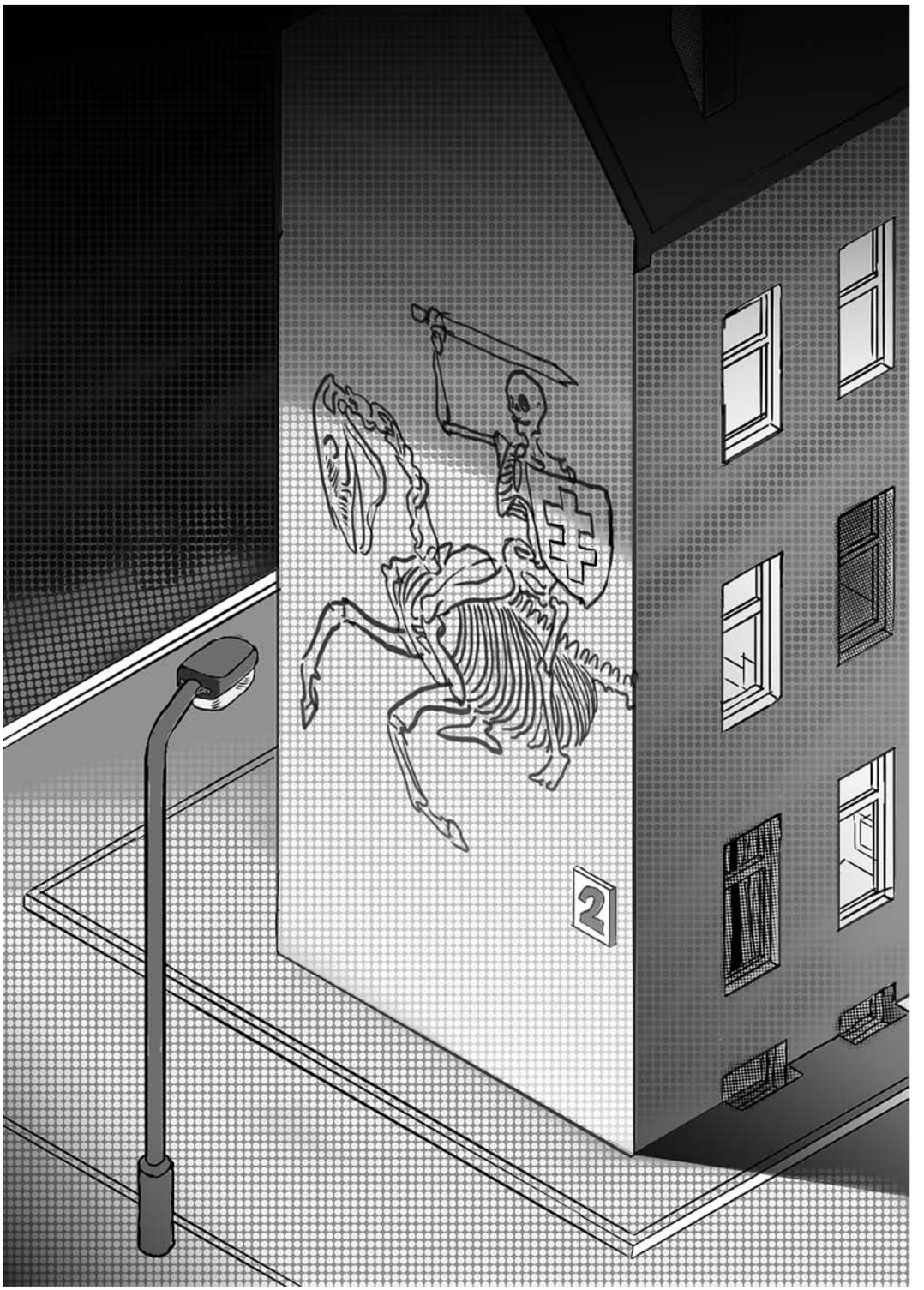

Liudas Parulskis. Raitelis. 2018. Piešinys

Filosofijos verta kasdienybė

NERIJŲ MILERIŲ KALBINA KRISTINA TAMELYTĖ

Dar prieš Kristui gimstant, Pompėjos mieste esančių namų grindyse buvo sudėta mozaika, vaizduojanti mūšį tarp Aleksandro Didžiojo ir persų valdovo Darijaus III. Regis, ši mozaika – tik dar senesnio paveikslėlio kopija. Jame plaikstosi ginklai, spindi šarvai, miršta žmonės ir žirgai. Vaizduoti karo įkarštį mene žmogui buvo savaime suprantamas dalykas. Tačiau karas, kaip kasdienybės dalis, įkasdienintos karo formos atrodo esąs naujas fenomenas, kurį išprovokavo skaudžios XX a. patirtys. Meninių karo reprezentacijų ir kasdienybės santykį vėlyvojoje modernybėje šiuo metu tyrinėja keturi mokslininkai: menotyrininkė Agnė Narušytė, kultūrologė Violeta Davoliūtė, kinotyrininkas Lukas Brašiškis ir šio projekto vadovas, filosofas Nerijus Milerius. Su juo kalbamės apie karo traumų meninę reprezentaciją, kasdienybės „paraštiškumą“ ir jos maišto potencialą.

Jūsų projekto pavadinimas – Kasdienybė ir karo traumos reprezentacija kasdienybėje vėlyvojoje modernybėje. *Gal galėtumėte nusakyti, kas buvo tyrimo pirminis šaltinis – iš kur atsirado šio projekto idėja?*

Kasdienybė buvo viena pagrindinių mano teorinių interesų sričių. Rašydamas knygą *Apokalipsė kine: filosofinės prielaidos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), skaičiau vieną Siegmundo Freudo tekstą, kur yra išskiriami skirtingi režimai: kasdienybė ir karas. Šie režimai neva skiriasi santykiu su mirtimi. Kasdienybėje žmogus funkcionuoja nemirtingumo režimu, t. y. jis pasąmoningai jaučiasi nemirtingas. Net bandydamas įsivaizduoti savo mirtį, ją įsivaizduoja iš šalies kaip nemirštantis stebėtojas. Visai kitaip yra kare, kai požiūris į mirtį yra visiškai natūralus, nes mirtis – natūralus dalykas. Tačiau modernybės epochos karų istorija ir technologinė kasdienybės pertvarka niveliuoja karo kitoniškumą ir integruoja jį į kasdienybės režimą – kasdienybę persmelkiančią karo trauminę patirtį ir įprastais tapusius medijuotus karo vaizdus.

Nerijus Milerius

Koks pagrindinių dviejų sąvokų – kasdienybės ir karo traumos reprezentacijos joje – santykis? Galbūt galite pateikti pavyzdžių?

Mūsų tyrimo objektas – meninės karo traumos reprezentacijos: fotografija, kinas, videomenas. Fotografijoje įkasdienintas karo formas galime pamatyti įvairiose senose sovietinėse fotografijose. Galima nerodyti jokių tiesioginių mūšių, tačiau toje fiksuojamoje sovietinėje kasdienybėje gausu militaristinių ženklų – pasižiūrėjus kitu kampu, jie tampa atpažįstami. Tuometinė kasdienybė buvo persmelkta militaristinio patoso.

Tyrimas jau įsibėgėjo, todėl pateiksiu kelis pavyzdžius iš visų tyrėjų atradimų. Agnė Narušytė nubrėžė ryšį tarp Andrejaus Tarkovskio *Stalkerio* ir įkasdienintus karo ženklus fiksuojančios fotografijos. Visas kraštovaizdis, kuris vaizduojamas *Stalkeryje*, ikonografiškai atitinka užsilikusią militaristinę infrastruktūrą – bunkerius. Atsiranda ryšys tarp šiame filme vaizduojamos „zonos“ ir apleistos militaristinės zonos, kurioje yra užšaldyti karo pėdsakai.

Violeta Davoliūtė kalba apie moterskovotojos ikonografiją ir garsų lietuvių filmą *Faktas* (1981, rež. Almantas Grikevičius), pasakojantį apie Pirčiupių kaimo sudeginimą. Filmas yra netradicinės formos: jį sudaro meniniai interviu, kuriuose patys personažai pasakoja savo patirtis, o vėliau tos patirtys yra vizualizuojamos. Pasitelkiant tokią formą, kalbama iš traumos perspektyvos.

Lukas Brašiškis mini vieną Sergejaus Loznicos filmą *Atspindžiai* (2014, *Sarajevo tiltų* dalis). Šiame filme režisierius rodo kasdienes Sarajevo erdves. Dažniausiai filmuojami įvairiausių vitrinų atspindžiai, bet į tuos atspindžius integruojamos pilietinio karo metu darytos fotografijos. Atsiranda du sluoksniai: vienas – dabartinio kasdienio Sarajevo, kitas – karo atspindys. Kai kam tai atrodo per tiesi strategija, bet ji aktyvuoja karo patirtis, kurios nėra dingusios, nes pilietinis karas buvusios Jugoslavijos šalyse

nėra senas dalykas – daugybė žmonių jį puikiai prisimena.

Man pačiam įdomu tyrinėti Vilniaus geto teatro fenomeną. Pasitelkiu Tadeuszo Kantoro mirties teatro koncepciją. Mane stebina ir šiurpina meno, o jei tiksliau – teatro, situacija mirties akivaizdoje. Tokioje situacijoje aktorius vaidina mirtį, bet būdamas ant scenos yra mirties akivaizdoje. Prie minėtųjų pavyzdžių taip pat įtraukiu Loznicos filmą *Austerlicas* (2016). Šiame filme turistinės grupės vaikštinėja po buvusių konclagerių infrastruktūrą – fotografuoja, „selfinasi“. Egzistuoja toks fenomenas – „mirties turizmas“ (angl. *death tourism* arba *dark tourism*). Lankytojai važinėja po masinių žudynių vietas: vieni važiuoja ten, nes jose nužudyti giminės, kiti vyksta dėl to, kad ten įprasta važiuoti – labai grubiai tariant, jie renkasi tokį savaitgalio praleidimo būdą. Loznica gidų kalbas stovyklose įrašinėjo atskirai – jos sukuria labai specifinį makabrišką įspūdį, nes atrodo, kad gidai lenktyniauja, kas „fainiau“, įspūdingiau papasakos žudynių istorijas. Vienas svarbiausių turizmo industrijos elementų yra sukurti vadinamuosius neišdildomus įspūdžius. Skamba makabriškai – pasitelkiami žudynių naratyvai, kad turistui, kuris neturi asmeninės patirties, būtų sukurtas neišdildomas įspūdis.

Kai įvardijate tokius vyksmus kaip makabriškus, ar tai yra tam tikra kritika ir sakymas, kad to neturėtų būti? Jeigu taip, tuomet iš kokios pozicijos? Iš moralinės?

Visuomet vengiu moralizavimo, tačiau man yra suprantama etinė pozicija: ji dažnai pasitelkiama kalbant apie mirties turizmą. Visos atminties vietos yra įpintos į turizmo industriją – tai yra būtina, bet kartu turi ir pasekmių. Kai turizmo infrastruktūra įtraukia atminties vietas, jos pradeda gyventi turizmo režimu. Tuomet išsiskiria nuostatos, kaip jas praktikuoti. Nemanau, kad fenomenai egzistuoja patys savaime: didele dalimi juos lemia tai, kaip mes juos praktikuojame. Atminties vietas galima praktikuoti visiškai turistiškai, bet galima į jas vykti ir tam, kad pagerbtum.

Ar galėtumėte plačiau pakomentuoti Vilniaus geto teatro pavyzdį: kuo teatras yra išskirtinis nuolat artėjančios mirties sąlygomis?

Reikėtų prisiminti istorinę geto situaciją. Tokie fenomenai egzistavo ne tik Vilniuje. Jeigu aktoriai būtų nevaidinę teatre, jie gerokai greičiau būtų buvę sušaudyti, todėl ir sakau, kad teatro scena absoliučiai pažodžiui tampa mirties scena. Sakoma, kad tikrasis teatras būtų tas, kurio metu Oidipas iš tikrųjų išsidurtų akis. Toks būtų ketvirtosios sienos peržengimas, ribos tarp tikrovės ir fikcijos nutrynimas. Įvyktų kažkas, kas suardytų šią sieną visiškai. Bet šiuo atveju nėra ketvirtosios sienos. Geto aktoriai jau yra mirties akivaizdoje. Įsivaizduokite, kaip skamba Hamleto monologas „Būti ir nebūti?“ šiame kontekste.

Projekto rezultatas turėtų būti ne tik kolektyvinė monografija, bet ir jūsų individuali – apie kasdienybės fenomeną. Vadinate kasdienybę „paraštine“ – kuria prasme ji tokia yra?

Kasdienybė beveik visada buvo laikoma neverta filosofijos statuso. Geriausiai tai iliustruoja garsioji Talio ir tarnaitės istorija. Vokiečių filosofas Hansas Blumenbergas yra parašęs veikalą *Trakietės tarnaitės juokas* (2000). Anot jo, ši istorija yra paradigminė. Talis yra ne šiaip filosofas, bet pirmasis filosofas: tai, kas atsitinka su juo, atsitinka ir su visa filosofija. Kai filosofija pradeda siekti dangiškojo pažinimo, ji įkrenta į duobę – iškrenta iš kasdienybės. Šioje istorijoje atsiranda kelios priešpriešos: filosofijos ir kasdienybės, dangaus ir žemės, filosofinio ir kasdienio žinojimo, laisvo žmogaus ir vergės, vyro ir moters. Šitai tampa svarbu vėliau – kasdienybė ne šiaip ignoruojama, kaip žemesnio rango žinojimo sritis, bet yra diskriminuojama politine prasme.

Toks kasdienybės santykis su filosofija klostėsi iki šiol. O kokia galėtų būti kasdienybės ateitis filosofijoje?

Jei pratęstume šiek tiek istorinę liniją, galėtume sakyti, kad nuo XIX a. antros pusės, o labiausiai XX a. prasidėjo kasdienybės reabilitacijos vajus. Žodis „reabilitacija“ nėra atsitiktinis, nes reabilituojami arba kaliniai, arba ligoniai. Jeigu pamatysime Talio ir tarnaitės istorijoje perskyrą tarp laisvo piliečio ir vergės, tai suprasime, kad kasdienybė yra sumenkinama ir politine, ir socialine prasme. Kova už kasdienybę yra panaši į kovą už proletariato teises. Tačiau reabilituojanti banga atslūgo ir kasdienybė vėl pasitraukė į viešo gyvenimo užutėkį. Šį terminą taip pat neatsitiktinai vartoju – Guy Debordas sakė, kad kasdienybė modernybės laikotarpiu yra nustumta į periferiją, į užutėkį, o tai yra naudinga, nes žmonės uždaromi „privačiose celėse“. Jie neturi tiesioginių įrankių veikti politinį gyvenimą.

Tačiau tai nėra „demoniškas sąmokslas“ prieš kasdienybę. Pati kasdienybė neišvengiamai automatizuojasi, tampa rutina ir yra siejama su monotoniška veikla. Kasdienybės paradoksas – tai monotoniška veikla, kurioje glūdi milžiniškas maišto potencialas. Pirmoji užduotis – ištraukti kasdienybę iš periferijos į politinį, socialinį pasaulį, pastatyti kasdienybę į šio pasaulio centrą. Postindustrinio (kai kas sakytų – postpostindustrinio) kapitalizmo sąlygomis kasdienybę reikia vis iš naujo aktualizuoti.

Minėjote maišto potencialą. Jeigu kasdienybė yra reabilituojama, aktualizuojama, tuomet kaip ji funkcionuoja kaip maišto šaltinis?

Kasdienybė yra ne strateginis, o taktinis laukas. Strategas gali žiūrėti į lauką iš šalies, o taktikas visuomet yra viduje. Kasdienės praktikos yra taktikos. Ryte atsikeliame, verdamės kavos ir kavai skirtas puodelis sudūžta. Jeigu žmogus neturėtų gebėjimo pasižiūrėti taktiškai, viskas sudužtų

iš karto. Albertas Camus kalbėjo apie tokias patirtis – absurdo jausmas kyla, kai pačioje paprasčiausioje situacijoje nebeveikia taktika.

Kasdienybėje, netgi eidami iš ryto į universitetą, neišvengiamai kuriame savo prasmę. Nesukuri gatvės, kuria eini, tačiau ėjimas iš taško A į tašką B yra individualizuotas veiksmas. Priklausomai nuo to, kaip eini (ar spoksai į šaligatvį, o gal į dangų), yra gausybė būdų, kaip tai praktikuoti. Tos praktikos yra tam tikrų prasmių kūrimas – būtent čia ir glūdi maišto potencialas. Egzistuoja iš anksto sukurtos kasdienybės prasmės, pavyzdžiui, kasdieninis ėjimas į universitetą – visuomet tai išgirdę galvojame apie tam tikrą štampą, kuris nurodo į akivaizdžią monotoniją, tačiau jei tai individualizuotume, suprastume, kad joks vyksmas nepasikartoja tokiu pačiu būdu.

Kai kalbate apie maištą, atrodo, kad labiau akcentuojate individualaus žmogaus perspektyvą. Tačiau minint maištą gal netgi dažniau iškyla kolektyviniai veiksmai. O kaip pasisemti įkvėpimo kolektyviniam maištui iš kasdienybės? Ar tai įmanoma?

Įmanoma, bet man individualus maištas yra gerokai aktualesnis. Kasdienėse praktikose jau esame įpinti į bendruomeninius laukus. Iš kasdienių praktikų ir gali kilti maištas. Pavyzdžiui, jei nesutinki, kad vienaip būtų naudojama viešoji erdvė, nori, kad ji būtų naudojama visai kitokiu būdu, tuomet gali „maištauti“. Žinoma, ne daužyti, bet *praktikuoti savu būdu*. Savo praktikų nustatymas, pasiūlymas, perkūrimas praktikuojant jau gali būti maištas.

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

LIETUVIŲ KALBOS IDEALAI

Kaip keitėsi geriausios kalbos idėja

Sudarė Loreta Vaicekauskienė

Be kalbėtojų normų ir žodžių lietuvių kalba tebūtų bežadis muziejaus eksponatas. Tad ko mums šiandien reikia dar labiau už tyrimų rezultatus, faktus ar prielaidas, tai išlaisvinti savo santykį su kalba per kritiškumo, abejonės, smalsumo perspektyvą, išmokti abejoti gatavomis „tiesomis“, kokia kalbos tikrovė turėtų būti. Toks būtų šios knygos idealas ateinančio šimtmečio Lietuvai.

LORETA VAICEKAUSKIENĖ

„Sveiki, idealistai, šiandien čiupinėsim jūsų idealus“, – sako knygos autoriai ir aiškinasi, kokie kalbos idealai dirbtiniai, o kokie – tikri ir gyvi. Kaip mes iš tiesų norim kalbėti: lietuviškai ar vilnietiškai? Ar telefoniniams sukčiams verta prabilti tarmiškai? Ar valdžiažmogiams televizijoj greit galėsim sakyti *tu*? Kokia vieta labiausiai įsitempia kalbant oficialiai? Į šiuos ir daug kitų klausimų autoriai atsakymų ieško su užsidegimu ir remdamiesi moksliniais duomenimis. Tik nepamirškit: tie tyrėjai – irgi idealistai.

JURGIS PAKERYS

Pamatyti nematomą

AUSTĖJA MIKUCKYTĖ-MATEIKIENĖ

Liepos 12 – rugsėjo 16 d. Vytauto Kasiulio dailės muziejuje rodyta paroda *(Ne)matomas Vilnius: tarpukario dailės ir architektūros pavidalai*. Ekspoziciją sudarė daugiau nei šimtas eksponatų iš įvairių Vilniaus muziejų, bibliotekų ir archyvų rinkinių.

Tai – viena iš menotyrininkių Algės Andriulytės, Rasos Butvilaitės ir Editos Povilaitytės-Leliugienės vykdomo projekto *Vilniaus dailė ir architektūra 1919–1939 m.: institucinis aspektas* dalių. Tyrėjos bando atsakyti į klausimą, kas nulėmė savitą Vilniaus modernizmo pobūdį: ar tai buvo vien Lenkijos kultūros politikos rezultatas, o gal menininkai unikalų stilių kūrė patys? Parodos kuratorės taip pat tarsi bando sugrąžinti prarastą Vilniaus at(si)minimą: miesto dailė ir architektūra, pasiekusios mus iš 1919–1939 m., neretai lieka mokslo, kultūros ir plačiosios visuomenės interesų užribyje, todėl yra nematomos ir neatpažįstamos. Neatsitiktinai parodoje atsigręžiama į urbanistinius tarpukario Vilniaus vaizdinius ir modernėjantį miestelėnų gyvenimą. Čia išvystame garsiausių menininkų ir niekam nežinomų studentų būrelio darbus. Paroda leidžia susipažinti tiek su miesto simboliais, vilniečių tapatybės dalimi tapusių pastatų atsiradimu ir transformacijomis, tiek su nebūtyje paskendusiais mažosios architektūros objektais.

Ją sudarė trys miesto istoriją interpretuojančios dalys: „*Spiritus loci*“, „Žvilgsnis į ateitį“ ir „Kasdienybės refleksijos“. Pirmoji salė buvo skirta nuo Antikos laikų žinomai ir tarpukariu ypač išpopuliarėjusiai *spiritus loci* („vietos dvasios“) koncepcijai įkūnyti. Tarpukario dailininkų kūriniuose Vilniaus savasties ieškota atsigręžiant į Abiejų Tautų Respublikos paveldą, kurį siekta išsaugoti, restauruoti, pritaikyti naujiems poreikiams. Tapytojų darbuose regime Šv. Jonų bažnyčios fasadą, Šv. Mykolo bažnyčios interjero fragmentą, Bazilijonų cerkvę, Pranciškonų bažnyčią, Vilniaus universiteto Dailės fakulteto dekanato interjerą, Bernardinų vienuolyno skliautus.

Parodoje pristatyti Aukštutinės pilies bokšto tvarkymo ir rotušės atnaujinimo projektai ženklina profesionalios paveldosaugos Vilniuje formavimosi pradžią. Jau 1923 m. buvo siūloma miesto rotušę prikelti naujam gyvenimui: nuo carinės administracijos nukentėjusį pastatą renovuoti, įrengti muziejų ir reprezentacinę miesto salę. Norėta atkurti pirminį, XIX a. viduryje sunaikintą Lauryno Gucevičiaus sukurtą išplanavimą ir interjero vaizdą. Tačiau lėšų stygius ir visuomenės nepasitenkinimas neleido projekto įgyvendinti. 1928 m. atsirado naujas projektas, kuriame numatyti nauji paradiniai laiptai, o kiti įėjimai pakeisti langais. Pirmame aukšte įrengti laiptai su baliustrada, o antrame aukšte atkurta nugriauta kolonada. Parodoje eksponuoti rotušės polichromijos, pagrindinių laiptų, elektrinio šildytuvo įrengimo projektai atskleidė, kad paveldosauga jau tarpukariu nebuvo suvokiama vien kaip pastatų konservavimas. Numatyta ne tik pasitelkti daugiau saulės šviesos, įstatant šviesliangius virš reprezentacinės salės, bet ir įvestos vandentiekio, kanalizacijos ir šildymo sistemos, sanitarijos mazgai, elektrinis apšvietimas. Rengiantis renovacijai, vyriausiasis miesto konservatorius atliko tiek pastato, tiek ir archyvinių dokumentų tyrimus. Prie salių polichrominių tyrimų prisidėjo visas būrys tuomet žinomų dailininkų, tarp jų garsiausi – Jerzy Hoppenas ir Kazimierzas Kwiatkowskis.

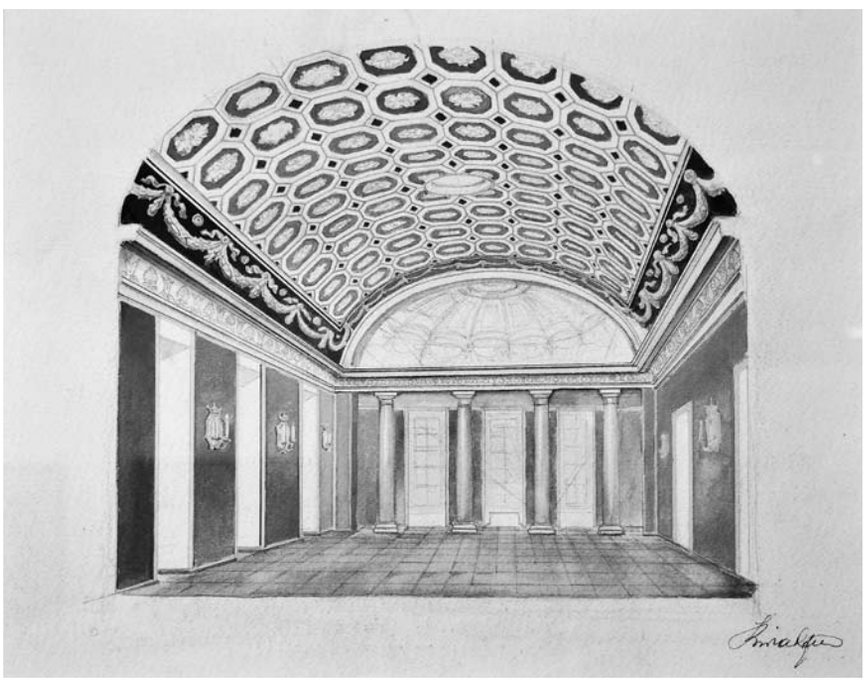

Kazimierz Kwiatkowski. Vilniaus rotušės kolonų salės polichromijos projektai. 1937. Popierius, tempera (Lietuvos dailės muziejus). Austėjos Mikuckytės-Mateikienės nuotraukos

Čia pat primenamas ir garsusis 1931 m. Neries potvynis, dėl kurio padarytos žalos teko pradėti Arkikatedros restauravimo darbus. Jų metu bazilikos požemiuose po centrine nava buvo surasta ilgai ieškota Karalių kripta su Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Aleksandro Jogailaičio bei Žygimanto Augusto žmonų Elzbietos Habsburgaitės ir Barboros Radvilaitės palaikais. Relikvijos nebuvo eksponuojamos visuomenei, tačiau jas įamžinti leista garsiausiems Vilniaus dailininkams Ferdinandui Ruszczycui, Ludomirui Sleńdzińskiui, Kwiatkowskiui, Hopsalė). Parodoje pastarosios vaizdinį bandoma kurti eksponuojant tipinių gyvenamųjų daugiabučių, mokyklų, turgaus paviljonų ir panašių pastatų projektus, kurie tarsi atspindi to meto miestiečių rutinos specifiką, gyvenimo būdą, estetikos subtilybes. Anot parodos kuratorių, tarpukario kasdienybė pasižymėjo kontradikcijų deriniais, atsiradusiais dėl noro saugoti tradicijas, o kartu – žengti koja kojon su modernėjančio pasaulio madomis. Be to, reikia nepamiršti, kad tuometinio Vilniaus kasdienybės portretą kūrė įvairiausių tautybių žmonės, laikę save vilniečiais.

Drobėse regime panoraminį Vilniaus Kalvarijų vaizdą, Bernardinų kapinių etiudą, žvelgiame į dabar jau asfaltu „užžėlusius“, bet iš esmės nė kiek nepakitusius Sapiegų vartus. Mediniai namai su sodeliais Vilniuje atrodo kiek keistai, neįprastai – šiandien tokių vaizdų akis įpratusi ieškoti kaime, o ne mieste. Paveiksluose – tegul ir statiški, tačiau teatrališki ir iškalbingi nepažįstamųjų veidai, apgaubti rudų atspalvių. Tai – vadinamoji muziejinė tapyba. Grafikos atspauduose verda gyvenimas: statomi laivai, keltu keliamasi per Nerį. Žydų geto kampelis atrodo kupinas

Jerzy Hoppen. Barboros Radvilaitės kaukolė. 1931. Popierius, akvarelė (Bažnytinio paveldo muziejus)

penui ir fotografui Janui Bułhakui. Šie atvaizdai, 1933 m. rodyti Vilniuje ir Varšuvoje, parodoje vėl buvo pristatyti vilniečiams. Šalia sukabinti, skirtingų autorių sukurti tų pačių objektų atvaizdai leidžia įvertinti menininkų stilistikos skirtumus ir spręsti, kuriems iš dailininkų svarbiau buvo tikslus artefaktų fiksavimas, o kurie ieškojo netikėtų rakursų, leido sau interpretuoti, abstrahuoti, atsisakyti atskirų detalių vaizdavimo.

Parodos kūrėjoms, kaip ir daugeliui istorikų, ko gero, sunkiausia užduotis buvo atvaizduoti tarpukario Vilniaus kasdienybę („Kasdienybės refleksijų“

Jerzy Hoppen. Vilniaus katedros rekonstrukcija. 1931. Popierius, ofortas (Vilniaus dailės akademijos muziejus)

nerimo, chaoso, Užupio kraštovaizdis ypač egzotiškas – nuo kalno atsivėrusi daugiaplanė panorama žadina vaizduotę. Prabangių namų interjero detalės – vazos, statulėlės, laikrodžiai su gegutėmis – šiandien jau primena antikvariatus, o ne kasdienybės atspindį, kurį kituose paveiksluose sukuria vis dar atpažįstami kasdienio religinio gyvenimo ženklai: verbos, maldaknygės, rožančiai, šventųjų paveikslėliai.

Šioje kasdienybės fragmentų kaleidoskopo salėje išvystame ir iki šiol viešai nerodytą filmą *Atsiminimai*, sukurtą Kinematografijos sąjungos aplinkoje, jaunimo (studentų) iniciatyva. Siužetas parodos lankytojui gali pasirodyti banalus: filme pasakojama apie vargšę našlaitę, svajojančią tapti tapytoja. Tačiau nespalvotas, begarsis 16 minučių trukmės filmas leidžia klajoti pažįstamo, tačiau kartu ir svetimo miesto gatvėmis, atpažinti Vilnelės vingius, Šv. Onos bažnyčios gotiką, Trijų kryžių kalną.

Paskutinėje salėje mestas „Žvilgsnis į ateitį“. Lankytojui leidžiama susipažinti su savotišku Vilniaus avangardu, kurio ieškoti reikia nebe saugomame ir konservuojamame Senamiestyje, o Naujamiestyje, Šnipiškėse, Liepkalnyje ar Naujojoje Vilnioje, kur vienas po kito kilo nauji, modernūs, individualaus stiliaus ir įvairių paskirčių pastatai. To meto architektūroje aptinkame ne tik retrospektyvų modernizuotą akademizmą ar tautinio stiliaus paieškų rezultatus, bet ir racionalizmo, funkcionalizmo, „sveiko būsto“ koncepcijos atspindžius.

Tiesa, Vilniaus visuomenė į radikaliausias menininkų idėjas nereagavo: 1923 m. surengta „Naujojo meno“ paroda iš esmės buvo ignoruota. Tačiau pradėjusios plisti konstruktyvizmo, kubizmo, futurizmo apraiškos paliko ryškų įspaudą Vilniaus dailės istorijoje. Augančio miesto, modernizacijos

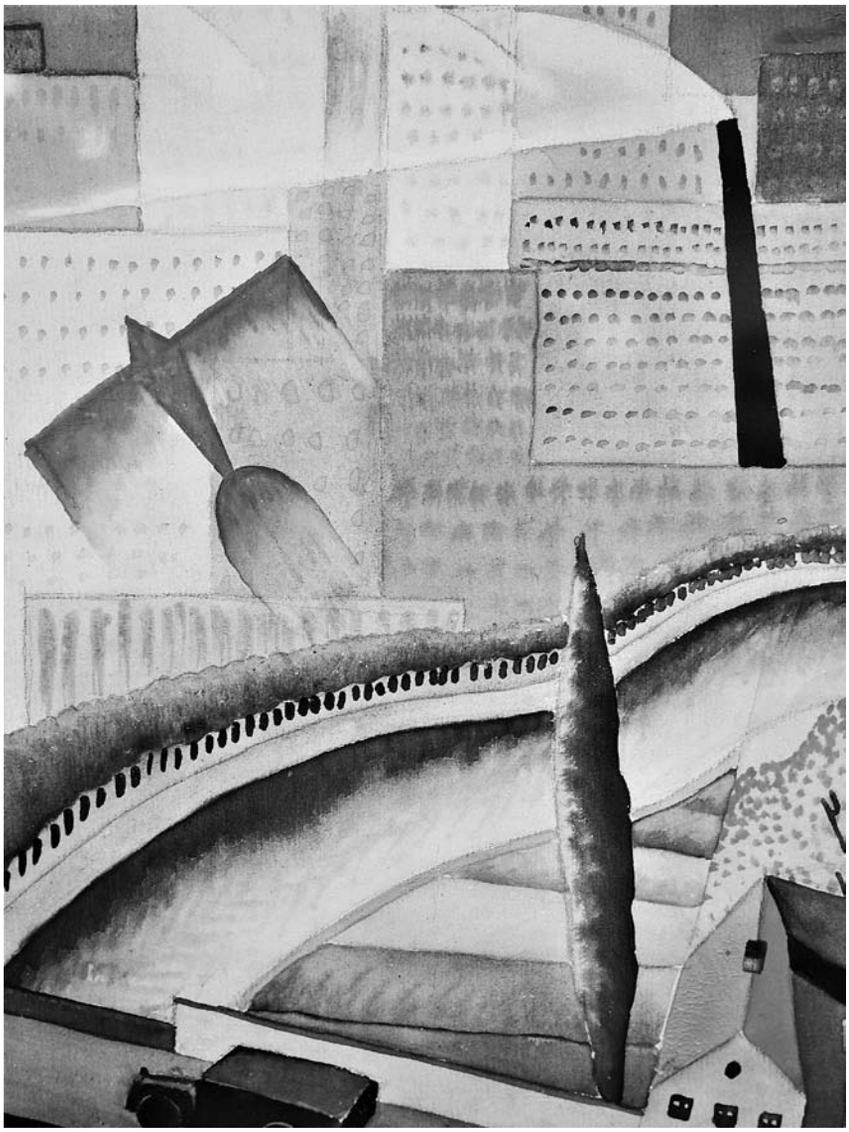

Vladas Drėma. Miestas. 1928. Popierius, akvarelė
(Lietuvos dailės muziejus)

Ludomir Sleńdziński. Moters portretas.
Apie 1925. Fanera, aliejus
(Lietuvos dailės muziejus)

idėjų sukeltos fantazijos namų ruošos darbus paveiksluose paveda robotams, šalia raketų greičiu skraido paukščiai, visur įsigali taisyklingos, antgamtiškos formos.

Pagaliau parodoje pristatomi net ir šiandienos užmaršiam vilniečiui atpažįstami Vytauto Kairiūkščio ar Vlado Drėmos vardai. Kairiūkštis pasineria į grynųjų formų ir spalvų derinimo, architektonikos užduočių sprendimo pasaulį. Romantizuotą, nostalgišką, lyrišką žvilgsnį keičia karikatūra, humoras, ne visuomet reprezentatyvios realybės atspindžiai. Turguje tvyro žuvies tvaikas, tamsioje smuklėje trau-

Parodos *(Ne)matomas Vilnius: tarpukario dailės ir architektūros pavidalai* erdvė. 2018

kiant pypkes pliekiama kortomis, vis dažniau vaizduojamas nuogas kūnas. Vis daugiau dėmesio skiriama pramogoms, laisvalaikiui: tai iliustruoja miesto baseino projektai, bandomos įgyvendinti miesto-sodo idėjos. Drėma nutapė groteskišką Gedimino pilies portretą, kone kubistiškai atvaizdavo tvirtai surėstos skalbėjos formas ir judesį, itin moderniai interpretavo Užupio urbanistinį siluetą. Čia taip pat pamatome kubistinio paminklo Adamui Mickiewicziui brėžinius, priverčiančius susimąstyti ir apie šiuolaikinio Vilniaus viešąsias erdves. Iki šiol mieste (ir visoje Lietuvoje) dygstantys natūralistiniai paminklai atrodo retrogradiškai net tarpukario miesto kontekste.

Tad ši paroda prabilo ne tik apie praeitį, virusį, šuoliais pirmyn skubėjusį vilniečių gyvenimą, saugotą paveldą ir sparčiai besimainiusį urbanistinį kraštovaizdį, bet ir apie dabartį. Joje apsilankęs žmogus galėjo pamatyti jam (ne)pažįstamas erdves, tačiau svarbiausia – susigrąžinti bent dalį užmirštos, du dešimtmečius trukusios miesto istorijos. Belieka apgailestauti, kad iki šios parodos – net ir per pastarąjį dešimtmetį labai išpopuliarėjusių istorinių pasakojimų apie Vilnių kontekste – tokių bandymų susigrąžinti prarastą sostinės tarpukarį būta per mažai.

Daiktai ir jų įstabiosios istorijos

GIEDRĖ POLKAITĖ

Sekmadienio popietę žingsniuodama saulės įkaitintu šaligatviu Nacionalinės dailės galerijos link džiaugiausi, kad netrukus galėsiu ramiai paslampinėti po parodą, kol visi nuo karščio gelbėjasi pajūriuose ar užmiesčio sodybose. Tačiau priartėjusi prie parodos *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018* salės, pamatytas vaizdas privertė kilstelti iš nuostabos antakį – ji buvo pilna lankytojų nuo 4 iki 84 metų. Aha, vadinasi, jau ir jų ausis pasiekė smalsumą žadinantys šiai parodai skirti epitetai: „nenuobodi“, „spalvinga“, „šmaikšti“, „netikėta“. Aš papildyčiau šį sąrašą – „iki skausmo matyta“. Tautinė trispalvė, dešimties litų banknotas, gintaro karoliai, šaldytuvas *Snaigė*, televizorius *Šilelis*, siurblys *Saturnas*, sportiniai bateliai „inkariukai“, rankų džiovintuvas *Vėjelis*, bulvių tarkavimo mašina – didesnioji dalis šios parodos eksponatų iš pirmo žvilgsnio atpažįstami visiems, bent jau gimusiems anapus 1980-ųjų. Dabar jau jūs kilstelėjote antakį – kam rengti parodą tokiems „įprastiems“, vargu ar įmuziejinimo vertiems daiktams?

Pirminė parodos sumanytojo menotyrininko Ernesto Parulskio idėja buvo paprasta – šimtmečiui skirta paroda apie Lietuvos dizaino istoriją, kurią turėjo reprezentuoti 100 pamečiui Lietuvoje sukurtų daiktų. Pradėjęs dairytis artefaktų, suprato, kaip tai sunkiai įgyvendinama. Prisijungusi profesionalų komanda (Karolina Jakaitė, Giedrė Jankevičiūtė, Lijana Natalevičienė, Gintautė Žemaitytė) idėją iškristalizavo iki daugialypės ekspozicijos, pasakojančios kur kas daugiau nei apie vieną dizaino amžių Lietuvoje.

Ši paroda – kaip pavykęs šventinis tortas, kurio kiekvienas sluoksnis vis kito skonio. Tuo ir patraukli tokiam plačiam ragautojų ratui. Parodą žiūrovas gali pjauti dizaino evoliucijos pjūviu. Tokį pjūvį siūlo jos kuratoriai,

Parodos *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018* ekspozicija. Gintarės Grigėnaitės nuotraukos. Lietuvos dailės muziejaus nuosavybė

dalindami parodos medžiagą į tris dalis: „Dizainas ir valstybė“, „Dizainas iki dizaino“ ir „Dizaino paradoksai“. Jos pasakoja apie jauną Lietuvos valstybę, nuo pirmų dienų susidūrusią su praktiniu dizaino poreikiu sukurti reprezentacinius valstybės simbolius (vėliavą, herbą, pinigus, valstybinius apdovanojimus), apie tradicinių amatų apropriaciją modernėjančio gyvenimo reikmėms, apie „planinio“ dizaino skurdumą ir šiuolaikinių autorių sugebėjimą nustebinti. Žavi parodos kūrėjų atrankos kriterijai, ir iš to plaukiančios įžvalgos: pasirinkta ne vien rikiuoti materialinės kultūros pasiekimų alėją, ieškoti išskirtinių, premijuotų darbų, bet ir sugretinti šalia tipinius ir netipinius, masinio vartojimo ir vienetinius daiktus. Paroda vaizdžiai atskleidžia kokį kūrybiškumo, fantazijos, technologinį kelią nuėjo Lietuvos dizainas nuo Petro Rimšos ir Jono Prapuolenio kurtų tautinio stiliaus kėdžių ar kiekvienoje sovietinėje įstaigoje matytos Tado Baginsko kėdės *Gintaras* iki Pauliaus Vitkausko dešimtkojos kėdės *Ku-dir-ka* ar Marijos Puipaitės ir Vytauto Gečo kurto šezlongo *Envisioned comfort*; nuo Juozo Zikaro kurtų lito monetų su rūtom ir ąžuolo lapais iki Agnės Dautartaitės-Krutulės kurtos kolekcinės monetos su inkliuzu, optine iliuzija ir pulsuojančiu Vyčiu; nuo lietuviškumo atributu laikomų gintaro karolių ar dažnuose namuose kabėjusių gintaro mozaikos paveiksliukų iki visų lietuviškų švenčių simbolio šakočio virsmo toršero gaubtu; nuo Antano Jaroševičiaus medžio darbų būrelio Giedraičių progimnazijoje iki technologiškai sudėtingiausių – dirbtinės aortos ar serijinio protokolų analizatoriaus ir sąsajų keitiklio *The Vinci Expert* bei virtualios susitikimų erdvės. Tiesa, parodos autoriai atranda ir išimčių: bulvių tarkavimo mašina *ETB1* yra nepavaldi nei laiko, nei vartotojų įpročių, nei technikos pokyčių tėkmei, iki mūsų dienų faktiškai nepasikeitusi nuo 1984 m.

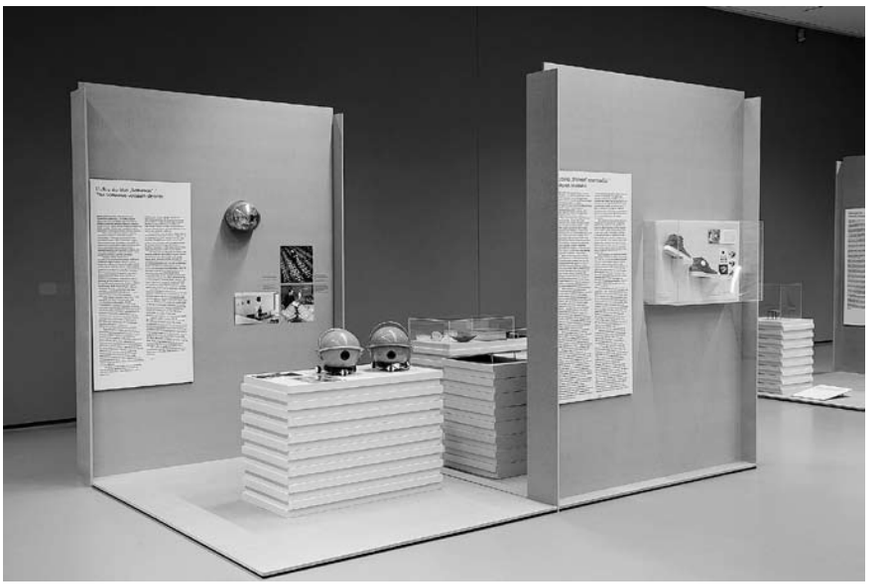

Kitas parodos pjūvis – istorinis. Daikto ir jo istorijos sintezė – labiausiai nudžiuginęs parodos sumanytojų sprendimas, nors ir, matyt, kainavęs jiems dvigubai daugiau pastangų. Šio teksto pradžioje rašiau, kad parodos eksponatai matyti, bet tikrai nepažįstami. Retas pasmalsauja, kas slypi už kiekvieno „negyvo“ daikto, ypač jei tas daiktas masinio vartojimo. Atsirastų reikšminga grupė žmonių, kurie galėtų įvardinti Lietuvos vėliavos ar monetų autorius, tačiau tikrai nedaug žinančių, kaip buvo sukurti populiarieji „inkariukai“ ar siurbliai *Saturnas*. Šios daiktų istorijos, kurios peržengia įprastas eksponatų aprašo ribas, pasakoja ne tik apie autorius ir kūrybos aplinkybes, bet ir apie materialinę kultūrą, jos madas ir pačią epochą, netgi pajudina istorinės sąmonės pamatus. Rūpintojėliai, medžio drožiniai, molio indai, tautiniai rūbai – šie ir kiti „archajiškosios=tikrosios“ Lietuvos simboliai, kuriais šalis reprezentuoja save visus šimtą metų, pasirodo, buvo tokie pat mados dalykai, kaip ir avangardiniai *Keturių vėjų* leidinių viršeliai. Šie daiktai į parodas keliavo ne vien dėl Lietuvos noro prisistatyti kaimiškos kultūros grynuoliu, bet ir dėl tuo metu visą Europą apėmusio „Meno ir amatų“ judėjimo, kuris Lietuvoje užsitęsė iki sovietmečio pabaigos. Puikiai

parinkta fotografo Vytauto Augustino citata apie formuojamą, o ne fiksuojamą tarpukario Lietuvos įvaizdį: „Su savim vežiodavausi tautinius drabužius. Avietėnaitė buvo davusi. Kai tik pamatau tinkamas paneles, susipažįstu ir perrengiu. Tai aš jas ir nufotografuodavau“.

Nenorintys gilintis į istorijos vingrybes, šioje parodoje tiesiog gali gėrėtis jos estetika ir dizainerių sėkmės istorijomis, ypač efektinga šiuo aspektu yra ekspozicijos dalis, skirta laikotarpiui po 1990-ųjų, kai kūrėjų įkvėpimo nebevaržė planai, valstybiniai užsakymai ir standartai. Net ir šioje formomis, medžiagomis, vaizduote stebinančioje parodos dalyje jos autoriai laužo stereotipus parodydami, kad iš pirmo žvilgsnio labai santūraus dizaino daiktai (pavyzdžiui, studentės Živilės Lukšytės sukurtas stalo šviestuvas *Light Stick* ar Martyno Kazimierėno atšvaitas *Oreflector*) gali taip pat sulaukti tarptautinės šlovės.

Paroda *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018,* matyt, keliašimtoji iniciatyva apžvelgti valstybės atkūrimo šimtmetį, tačiau nepaskendusi šios progos minėtojų jūroje. Po parodos pėdindama atgal tuo pačiu šaligatviu galvojau, kokie daiktai bus mūsų gyvenamos epochos simboliai. Dėl pasirinkimo gausos bus sunku atrasti tokių ikoninių kaip sovietmečiu, buvusiųjų kiekvienuose namuose. Prieš akis iškilo asmeninės patirties nuotrupa apie to laikmečio pasirinkimo skurdumą. Mano nuobodulys milžiniškoje, per tris aukštus susiraičiusioje pirkėjų eilėje parduotuvėje „Vaikų pasaulis“. Kai priartėjome prie prekystalio, mama, lyg atsiprašydama už beprasmį laukimą, man leido pačiai išsirinkti žieminį paltuką, kurį norėsiu dėvėti. Pasirinkimas vienas iš dviejų – to paties modelio languotas aprėdas – arba žalios, arba bordo spalvos.

Sambūris apie sambūrius

VIKTORIJA ŠEINA

Rugpjūčio pradžioje tryliktą kartą į kasmetinę *Literatūros salų* akademinę stovyklą būrėsi įvairių Lietuvos aukštųjų mokyklų ir mokslo institucijų literatai. Pati šiame renginyje dalyvavau ketvirtą kartą ir kaip pagrindinį motyvą čia vėl keliauti įvardinčiau išskirtinę šio susibūrimo atmosferą. Iš kitų panašaus pobūdžio akademinių vasaros renginių *Literatūros salos* išsiskiria mažu dalyvių kiekiu (apie 40 žmonių) ir savitu buvimo saloje pojūčiu. Pastarasis apibūdinimas gali nuskambėti negatyviai, kaip bendruomenės uždarumo įvardijimas, bet omenyje turiu ką kita. Registruotis gali bet kuris akademinės bendruomenės narys. Antai šįmet renginyje dalyvavo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Klaipėdos, Vytauto Didžiojo, Vilniaus universitetų mokslininkai (nuo profesūros iki doktorantų) ir studentai.

Buvimo bendruomenėje pojūtį kuria rengėjų sumanymas lokalizuoti *Literatūros salas* kaskart kitoje ir paprastai gana atokioje vietoje, tradiciškai kaimo turizmo sodyboje. Taigi trejetą dienų pranešimų klauso, diskusijose ir kitose veiklose dalyvauja, po tuo pačiu stogu valgo ir miega vis ta pati kelių dešimčių žmonių grupė, kuri per bendro buvimo dienas pavirsta mažyte bendruomene. Nors egzistuoja pastovus *Literatūros salų* branduolys (jo centre – vienas šio renginio sumanytojų ir *spiritus movens* literatūrologas Mindaugas Kvietkauskas), kiti čia atvyksta pirmą kartą arba dalyvauja nereguliariai. Taigi tai nėra uždaras bičiulių ratas, kuriame visi vieni kitus pažįsta jau ilgus metus. Priešingai, tai vieta, kurioje susibičiuliaujama, kurioje mezgasi naujos pažintys, kur studentai gauna progą neformaliai pabendrauti su dėstytojais, o tyrėjai asmeniškai susipažįsta su kolegomis, ligi tol pažinotais tik iš tekstų.

Viena pagrindinių šių metų akademinės stovyklos temų tapo draugijos. Orientuodamiesi į valstybingumo šimtmečio sukaktį, rengėjai potencialiems dalyviams siūlė savo pranešimuose aptarti XIX a. aušrininkų ir vėlesnių kultūros bei literatūros sambūrių vaidmenį Lietuvos istoriniuose ir visuomeniniuose procesuose. Neatsitiktinai ir renginio vieta buvo pasirinkta aušrininko Jono Basanavičiaus gimtinė (dalis renginių vyko Ožkabaliuose, memorialiniame Basanavičiaus muziejuje, likusi dalis – gretimoje kaimo turizmo sodyboje).

Literatūros salose trumpai teviešėjęs istorikas Egidijus Aleksandravičius pakartojo jau šiemet *Santaroje-Šviesoje* išsakytą teiginį, kad 1918 m. Lietuva radosi iš sambūrių ir draugijų, susitelkusių dėl bendro tikslo. Retas kuris XX a. pirmos pusės lietuvių inteligentas nepriklausė bent vienai draugijai. Būtent savanoriškas būrimasis į draugijas, pasak Aleksandravičiaus, liudija pilietinės visuomenės gyvybingumą. Pačią visuomenę jis visų pirma ir suvokia kaip į laisvanoriškas asociacijas susibūrusių ir bendrų tikslų siekiančių sąmoningų individų grupę. Jeigu nėra draugijų – nėra ir visuomenės, tik paskiri individai ir valdžia su savuoju biurokratiniu mechanizmu. Posovietinės Lietuvos situaciją, kai savo privačiais rūpesčiais teužsiėmę piliečiai nenori priklausyti jokioms bendrijoms, istorikas laiko pilietinės visuomenės silpnumo išraiška.

Ne visiems dalyviams toks praeities ir dabarties supriešinimas atrodė priimtinas: jaunoji auditorija oponavo Aleksandravičiaus bandymui nurašyti virtualiąsias socialinių tinklų bendruomenes kaip simuliakrus, nevykusius gyvo bendravimo ir bendradarbiavimo pakaitalus. Kiek vėliau, baigiamojoje diskusijoje, kuri taip pat buvo skirta draugijų rūpesčiams aptarti, literatūrologė Aistė Kučinskienė dar kartą sugrįžo prie visuomenės bendrabūvio formas keičiančių technologijų klausimo. Remdamasi Marshallo McLuhano idėjomis, ji siūlė medijas traktuoti kaip žmogaus tęsinį, bet ne pakaitalą įprastam tarpasmeniniam bendravimui. Ragindama *a priori* neatmesti teigiamos socialinių tinklų reikšmės kaip vienos iš individų telkimąsi lengvinančių priemonių, ji priminė XIX a. situa-

Akimirkos iš *Literatūros salų* akademinės stovyklos. 2018-08-08–11. Marijaus Gailiaus nuotraukos

ciją: juk filomatai arba aušrininkai irgi retai fiziškai tesueidavo draugėn, didelė dalis jų bendravimo vyko laiškais.

Literatūros salose ne tik prisimintos XIX a. pabaigos lietuvių draugijos ar iškilūs jų nariai, bet nemažai kalbėta ir apie šiandienį jų vertinimą, mitologizavimą ar stereotipizavimą. Plačiai pristatęs aušrininkų ir konkrečiai Basanavičiaus veiklos recepciją XX a. Lietuvoje ir išeivijoje, literatūrologas Marijus Šidlauskas apgailestavo, kad vis dar stinga mokslinių monografijų ne tik apie Basanavičių, bet ir apie daugelį kitų istorinių asmenybių. Būtent šis trūkumas sukuria erdvę mokslinio korektiškumo stokojančiai asmenybių ir jų idėjų kritikai, ar priešingai – idealizacijai, kurioje nevienareikšmiški istoriniai reiškiniai brukami į savus vertybinius rėmus ir ideologinio mąstymo schemas. Užuot rimtai analizavus, siekiama demaskuoti arba glorifikuoti.

Apie poliarizuotus istorinių asmenybių vertinimus kalbėjo ir Kvietkauskas. Jis išskyrė pastaraisiais metais viešojoje erdvėje išryškėjusią priešpriešą tarp negatyvaus ir įtaraus kai kurių Lietuvos kultūros figūrų (Simono Daukanto, Basanavičiaus, Justino Marcinkevičiaus) vertinimo ir vienpusiško jų adoravimo. Kvietkausko teigimu, problema laikytinas ne pats nuomonių išsiskyrimas, bet pastebima tendencija bet kokią (net ir nemotyvuotą) minėtų nacionalinės kultūros asmenybių kritiką traktuoti kaip vakarietiškojo liberalizmo apraišką ir sieti su moksliniu objektyvizmu, o iš kitos pusės – tų pačių asmenybių kultūrinę sakralizaciją pateisinti valstybės ir tautos tapatybės gynyba informacinio karo sąlygomis. Pasak literatūrologo, Lenkijos ir Vengrijos pavyzdžiai rodo, kad visuomenę skaldantis vertybinių stovyklų tarpusavio priešiškumas kelia grėsmę Europos demokratiniam pliuralizmui. Kvietkauskas diskutavo su Kristinos Sabaliauskaitės pranešimu šių metų *Santaroje-Šviesoje*, kur ji pavadino Daukantą carinės Rusijos kolaborantu, ir Nerijos Putinaitės kiek ankstesniais kritiniais pasisakymais apie Marcinkevičių ir Basanavičių.

Beje, Putinaitės pavardė iškilo visuose trijuose jau minėtuose *Literatūros salų* pranešimuose ar po jų kilusiose diskusijose. Tiesa, skirtingai nei Šidlauskas ir Kvietkauskas, Aleksandravičius provokatyvius Putinaitės pasisakymus apie Basanavičių vertino pozityviai: jie griauna per dešimtmečius susiformavusią patriarcho figūros heroizaciją ir skatina kritiškai persvarstyti nusistovėjusius vertinimus. Kita vertus, profesorius kalbėjo ir apie keblią tyrėjo situaciją imantis analizuoti simbolinėmis figūromis virtusių kultūros asmenybių veiklą. Šią būklę jis palygino su buvimu tarp Scilės ir Charibdės – tarp heroizacijos pavojaus ir pagundos visus „teplioti pagal savo degeneracijos lygį".

Apžvalgos žanras nesuteikia galimybių aptarti visų akademinėje stovykloje skaitytų pranešimų, juolab kad šiemet programa išsiskyrė jų gausa. Trumpai paminėjau diskusinio pobūdžio pranešimus, susijusius su draugijomis kaip pagrindine tema. Jai buvo skirta ir baigiamoji renginio diskusija „Humanitarų bendrija: savanoriai, šauktiniai ar verktiniai?" Kalbėta apie valdžios ir humanitarų atotrūkį ir tarpusavio nepasitikėjimą, kultūros leidinių finansavimo stoką, bendrą valdžios ir visuomenės abejingumą kultūrai. Audrius Ožalas pristatė portalo *www.15min.lt* kultūros ir literatūros populiarinimo programą, kuria siekiama įveikti negatyvų masinės auditorijos nusistatymą prieš šio pobūdžio informaciją. Kultūros aktualijas pateikdami patraukliai, visiems suprantamu būdu, šio portalo žurnalistai siekia griauti stereotipinį įsivaizdavimą, kad tai esanti nuobodi, nišinė, tik specialistams aktuali tema.

Diskusijos įžangoje Kvietkauskas lakoniškai užsiminė ir apie dar vieną humanitarų rūpestį – užtikrinti jau susibūrusių bendrijų tęstinumą. Per aukštojo mokslo ir konkrečių aukštųjų mokyklų reformas nyksta ar persitvarko akademiniai humanitarų padaliniai, todėl atrodytų, kad vienintelės stabilios išlieka neinstitucinės bendruomenės – apie kultūros leidinius besiburiančios bendraminčių grupės ir akademiniai *Santaros-Šviesos*, *Baltų lankų*, *Literatūros salų* sambūriai. Pastarasis yra jauniausias savo gyvavimo trukme (pirmąkart surengtas 2006 m.), tebekuriantis savo tradicijas ir ieškantis naujų, įtraukiančių veiklos formų (vos prieš keletą metų nuolatine stovyklos dalimi tapo didžiulio populiarumo sulaukęs literatūrinis protmūšis ir tekstų iš atminties skaitymo vakaras). Kaip tik savo jaunyste, lankstumu, neformalumu ši akademinė stovykla ir patraukia kasmet čia atvykstančius literatūros tyrėjus ir studentus. Aktyvus pastarųjų dalyvavimas *Literatūros salose* rodo, kad jaunai literatų kartai yra reikalingas kasmetinis akademinis vasaros sambūris kaip viena iš profesinio bendravimo ir bendradarbiavimo formų. Tai leidžia spėti, kad šis renginys turi perspektyvų gyvuoti dar ne vienerius metus.

Nors vieną gyvą žodelį

AKVILĖ RĖKLAITYTĖ

Žinia apie naują Marcelijaus Martinaičio knygą suintrigavo. Dar nespėjom dorai permąstyti prieš keletą mėnesių išleistų poeto užrašų (Marcelijus Martinaitis, *Viskas taip ir liks: 1988–2013 metų užrašai*, sudarė Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018), ir štai vėl nauja kitos leidyklos knyga: *Gyvenimas į praeitį: Prisiminimų atšvaitai*. Knygos pavadinimas itin susirimavo su ankstesnėmis Martinaičio ir apie jį knygomis: *Prilenktas prie savo gyvenimo* (1998), *Mes gyvenome* (2009), *Sugrįžęs iš gyvenimo* (2013). Pirmą kartą vartydama kaip tyčia užkliuvau už pastraipų, kurias prisimenu iš kitų leidinių. Tačiau pradėjusi skaityti – supratau.

Kai 2006 m. išėjo pirmieji Martinaičio biografiniai užrašai *Tylintys tekstai* apie paskutinius tris praėjusio amžiaus dešimtmečius, o 2009 m. pasirodė autobiografinis pasakojimas *Mes gyvenome* apie karo, pokario laiką ir vaikystę, pats poetas knygos atvarte pažymėjo: „Lieka biografijos spraga, maždaug 1952–1970 metai, daug kuo nepanašūs į tuos, kurie minimi vienuose ir kituose biografiniuose užrašuose. Tikiuosi, jog kada nors užpildysiu ir šį laiko tarpą kita knyga“. Šį susiformavusį lūkestį savaip išpildo aptariamas naujas Martinaičio tekstų rinkinys, lyg nesuspėtos įgyvendinti idėjos rekonstrukcija.

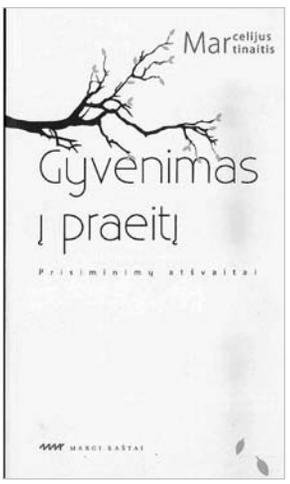

Marcelijus Martinaitis, GYVENIMAS Į PRAEITĮ: Prisiminimų atšvaitai, sudarė ir parengė Antanas Rybelis, Vilnius: Margi raštai, 2018, 446 p., 500 egz.

Dailininkas Aurelijus Petrikauskas

Knygą sudarė ir parengė patyręs redaktorius, buvęs autoriaus bendramokslis Antanas Rybelis. Poeto žmona menotyrininkė habil. dr. Gražina Martinaitienė jam patikėjo tekstų pluoštą iš poeto archyvo, kuriame vis dar randama niekur nespausdintų, nebaigtų eilėraščių, skelbtų ir nežinomų straipsnių rankraščių įvairiais kultūros, literatūros, visuomeninio gyvenimo klausimais. Tikėtina, kada nors visa medžiaga suguls į raštų tomus; tuo tarpu naujoji knyga puoselėja biografinio pasakojimo vientisumą.

Knyga suskirstyta į tris skyrius. Pirmajame – „Pokalbiai: apie save ir kūrybą“ – surinkti ir daugmaž temiškai (apie vaikystę, namus; apie knygas, poeziją, kalbą; apie Kukutį; apie premijas; apie literatūrinį jaunystės laikų Vilnių; apie Martinaičiui svarbų margučių skutinėjimą; apie Atgimimą, Lietuvą ir pasaulį) surikiuoti daugiausia nepriklausomybės laikų interviu ir atsakymai į anketų klausimus iš įvairių leidinių. Ne tokius senus pokalbius su dienraščių žurnalistais ir rašytojais galima atrasti internete, tačiau didžioji dalis tekstų taip ir būtų likę tūnoti be specialios progos nepaliesti spaudos archyve. Tad surinkta knyga ištraukia į paviršių nenuvertėjančius susitikimus su poetu ir siūlo ilgo bei turiningo, kaskart kitaip atsiveriančio pokalbio malonumą. Kartu ir retą progą klausytis talentingai pasakojamos istorijos, gražios kalbos, autentiško, įtaigaus, laisvo kalbėjimo. Skaitant jau dabar galima justi maironiško troškimo „išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį iš senųjų laikų“ pildymąsi. Pokalbiuose atsiskleidžia ir gyvas Martinaičio sąmojis, subtili ironija. Pavyzdžiui, paklaustas, kodėl pasitraukė iš didžiosios (viešosios) politikos, poetas atsako:

> Ir pasitraukiau, ir – ne. Mano slaptas siekis arba intencija – veikti politiką. Tai geriau užtikrina sėkmę nei skelbiantis politiku. Prieinu ir sakau: esu Martinaitis, ar nebūtų galima?.. Sako – galima... Ačiū... (p. 155)

Šią savo „slaptą intenciją“ – pasitikėjimą poezija, jos „galia“ – Martinaitis ne kartą aptaria prisimindamas tamsius laikus, pasakodamas apie Sąjūdį, taip pat prognozuodamas ateitį, kurią suvokdamas gyvenamojo laiko paradoksus, vis dėlto regi šviesiai, su išminties optimizmu:

> Nauja Atgimimo banga jau kyla – iš mokyklų, auditorijų, mokslo, meno, kultūros, kyla iš knygų, kompiuterių, laboratorijų. Ši karta ateina be konspiracinių kompleksų, be kerštavimų ir nuoskaudų, ateina gyventi nepriklausomoje Lietuvoje. O tai nė kiek nelengviau, negu suprasti gyvenimą kaip kančią, kuri buvo nuolatinė pusės amžiaus būsena. (p. 157)

Prieš daugiau nei du dešimtmečius pasakyti žodžiai, matyt, dar ilgai bus cituojami, nes atgimimo procesas nesibaigiantis.

Kitose dviejose apimtimi mažesnėse knygos dalyse – „Prisipažinimai: straipsniai, pasisakymai, pastabos“ ir „Susitikimai su kūrėjais“ – pateikiami paties Martinaičio įvairiomis progomis skelbti straipsniai ir rankraščiai apie kūrybą, įspūdžiai iš tautosakos ekspedicijų su studentais, spausdinama devinto dešimtmečio autentiška paskaita apie jo kartos literatus. Ypač įdomūs į vieną vietą surinkti Martinaičio jaunystės įspūdžiai iš susitikimų su žymiais kūrėjais: Marcelinu Šikšniu-Šiaulėniškiu, mokytoju, ilgamečiu Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos vadovu, paskutiniu gyvu Vinco Kudirkos *Varpo* bendradarbiu; su Julija Biliūniene, Antanu Vienuoliu, Ieva Simonaityte – Martinaitis meistriškai kuria žmonių psichologinius portretus, perteikia jų būsenas. Vėlesnių laikų Martinaičio pasakojimai ir nekrologai apie Paulių Širvį, Eduardą Mieželaitį, Laimoną Noreiką, Ireną Kostkevičiūtę, Juditą Vaičiūnaitę, Vladimirą Toporovą, Norbertą Vėlių, Vincą Kisarauską ir kitus atveria įdomių epizodų iš menininkų kasdienybės istorijos sovietmečiu. Pavyzdžiui, kaip Širvys iškvietė Martinaičiui taksi, kad parvežtų namo į gretimą laiptinę (10 metrų), nes „poetai pėsti nevaikšto!“ Šis „Susitikimų“ skyrius leidžia pajusti, kad neparašyta biografijos dalis apie gyvenimą 6–8 dešimtmečiais būtų buvusi spalvinga, sodri, su daugybe atminties personažų ir siužetų. Kita vertus, Martinaičio kalbėjimo būdas, stilius išlieka tapatus jo ankstesniems sakymams – poetinis, meditatyvus, – tad ir tokia tekstų fragmentų rinktinė gana papildo punktyru nužymėtą jo biografijos atkarpą.

> Tai galima papasakoti ypatingu būdu – per refleksijas. Nors proza rašyti labai traukia. Traukia bendras noras išsipasakoti – tik ne faktai. Kaip tai turi atrodyti – nežinau. [...] Šitą savo norą kompensavau žurnalistika: straipsnių esu prirašęs kur kas daugiau negu eilėraščių. (p. 250–251)

Klasikiniai ir naujesni eilėraščiai Martinaičio pasakojime (kaip autorinėje knygoje *Mes gyvenome*, taip ir šioje rinktinėje įterpiami) tarsi išplečia tas pasakojimo vietas, kurios neišsitenka vien faktuose, datose. Apskritai poezija knygos kompozicijoje išryškėja kaip biografijos ašis, gyvenimo patirtį sujungianti gija. Poezijoje susikristalizuoja pačios netvariausios akimirkos, eilėraščiai lieka „kaip paminklai“ (p. 283) viskam, kas praeina. Viename pokalbyje Martinaitis poeziją lygina su banke padėtais pinigais, „kai žinai, jog iškilus reikalui (o toks reikalas Lietuvoj dažnai iškyla) galėsi iš ten išsiimti ir paleisti apyvarton“ (p. 65–66). Toks poezijos indėlis, kaip žinome, itin pravertė Atgimimo metais, kai mitinguose buvo skaitoma poezija, dainuojama, giedamas Maironis (p. 155).

Atsakydamas į interviu klausimus ir savo straipsniuose Martinaitis, kaip jam būdinga, kalba tarsi dvigubu registru: ir kaip sunykusios žemdirbių civilizacijos liudytojas, ir kaip antropologas, čia pat interpretuodamas ką tik paties pateiktą liudijimą, aptardamas jį analitiškai. Kelių dešimtmečių pasisakymuose justi Martinaičio percepcinė priešprieša, stipri vidinė įtampa tarp praeities gyvensenos ir šiuolaikinės kultūros, tarp archajinio pasaulėvaizdžio ir modernybės. Martinaitis intensyviai, visais būdais (poezijoje, eseistikoje, publicistikoje) liudija vykstantį civilizacinį lūžį. Modernybė jo suvokiama konservatyviai – kaip pertrūkis tarp praeities ir ateities, kaip sutrikdytas tęstinumas laike, kaip atminties praradimas („Trys kartos neperdavė ir beveik neperduoda saugoti tų mažųjų, mažai žinomų sielos paminklų, kurie į viena sujungia gyvuosius ir mirusiuosius, ilgai išsaugo miesto, kaimo, šeimos vienybę“ (p. 282)). Tačiau archajinę gyvenseną, senąją žemdirbių civilizaciją poetas regi ne kaip alternatyvą modernybei (ne pagal „arba–arba“ logiką), bet lyg papildomą atminties ir patirties teikiamą privalumą („ir–ir“), „išmintingą patarimą“ (anot Walterio Benjamino), turiningesnio gyvenimo galimybę:

> Kartais net pačiam keista. Štai daugybę metų vaikštau po Vilniaus gatves, gyvenu mieste (tiesa, pastaruoju metu daugiau laiko leidžiu savo užmiesčio sodyboje), o, rodos, vis vedžiojuosi tą savo paties vaiką iš Paserbenčio kaimo, ir mano akyse plaukia tų vietų vaizdai, žmonių veidai, kurių jau ten nėra... daug ką matau to vaiko akimis, o tai padeda gyventi ir daug ką jausti atvira sąmone. (p. 104)

Tad archaikos ir modernybės priešprieša Martinaičio vaizduotėje nėra kategoriška, nors ir įtempta. Įdomu stebėti, kaip pokalbiuose ši riba poeto kaskart gyvai permąstoma, kaip vis grįžtama prie dviejų civilizacijų palyginimo, kaip vis iš naujo užklausiamos ankstesnės paties išvados apie patirties skilimą ir kaip ši vidinė neramybė stimuliuoja nuolatinę kūrybinę laikyseną: „Ir aš savo kūryba bandau susieti senuosius kodus su šiuolaikiška patirtimi, kitaip kultūra tampa pakibusi ir niekam nereikalinga“ (p. 186).

Martinaičio kūrybinis gyvenimas mūsų kultūroje yra išskirtinai suvokiamas kaip visuomenės istorijos dalis. Greičiausiai dėl to, kad savo biografiniu pasakojimu reprezentuoja didžiosios daugumos XX a. antros pusės lietuvių patirtį. Dėl savo išskirtinės kultūrų tarpininko (antropologo) laikysenos Martinaitis – savo poezijos personažo Kukučio pavyzdžiu – pamažu pats tampa folklorizuotu mūsų kultūros herojumi. Tókios ir panãšios knygos, perfrazuojant patį Martinaitį, kalbėjusį apie Maironį (p. 227), vis iš naujo pramina takus į poeto gyvenimo ir kūrybos erdvę, kad jis išliktų kultūros atmintyje, nes „su poetu daug kas užmirštama“.

Liudyti *daikto savyje* trapumą

LINA BUIVIDAVIČIŪTĖ

Lietuvos rašytojų sąjungos organizuojamą „Pirmosios knygos“ konkursą laikau svarbiu reiškiniu mūsų kultūrinėje erdvėje. Tai puiki proga debiutuoti jauniems autoriams, taip pat tai ir savotiškas kūrėjo pasitikrinimas. Žinia, kad tenka „įveikti“ nemenką atranką ir, norisi tikėti, komisijos manymu atrenkami brandžiausi debiutantai. Nors, tiesą sakant, dėl kai kurių debiutantų esu abejojusi. Džiaugiuosi, kad šiemet PK konkursą laimėjusi poetė Greta Ambrazaitė parašė tikrai vertą dėmesio knygą. *Trapūs daiktai* – solidaus turinio daugelio kūrėjų bendruomenės narių lauktas debiutas. Autorė jau pakankamai gerai žinoma, dalyvavusi daugelyje skaitymų ir festivalių, jos kūryba publikuota kultūrinėje spaudoje, Poezijos pavasario ir Poetinio Druskininkų rudens almanachuose.

Perskaičiusi visą knygą pirmiausia noriu konstatuoti, kad šis lakoniškas pavadinimas puikiai atspindi Ambrazaitės eilėraščių esmę. Tai kūriniai, visa savo esybe liudijantys trapumą – subjektą supančio pasaulio ir paties žmogaus. Kita vertus, knygos eilėraščiai liudija ir egzistencializmą, ypač filosofiniu prasmės rakursu. Daiktų esmė žmogui yra nepažini, vos užčiuopta prasmė mainosi, lydosi, sprūsta – gyvenamąjį pasaulį padengia maja. Žmogus Ambrazaitės eilėraščiuose taip pat traktuojamas filosofiškai – „kaip daiktas, visų daiktų daiktas“ (p. 30). Taip pasaulio daiktų ir žmogaus-daikto trapumas tampa vienu iš jos poezijos kertinių akmenų.

Greta Ambrazaitė,
TRAPŪS DAIKTAI: Eilėraščiai,
ser. *Pirmoji knyga*,
Vilnius: Lietuvos rašytojų
sąjungos leidykla,
2018, 80 p., 400 egz.

Dizaineris Tomas S. Butkus

Autorės kuriamas subjektas išpažįsta „nyksmo religiją“ (terminas mano, – *L. B.*) ir teigia „per mažai galvojantis apie Dievą“, kad galėtų perplėšti šią rūku išskydusią mają: „aš per mažai galvoju apie Dievą, / kad atsakyčiau į klausimus knygose, / kur aukštesnė žolė, / kur kalnas statesnis... [...] aš per mažai galvoju apie Dievą, / kad rasčiau teisingą maršrutą“ („aš per mažai galvoju apie Dievą“, p. 68). Subjektas fiksuoja ne Dievo mirtį, o Dievo tylą kaip prielaidą įvardytajai majai rastis, nes būties aiškumas, priežastingumas subjektui yra nesuvokiami – „visais visatos garsiakalbiais spengia tyla“. Vis dėlto ryškus siekinys surasti įvardytosios majos plyšį, įtrūkį, pro kurį galėtų įspįsti žinojimo šviesa. Subjektui rūpi iš pasaulio abstrakcijų išgauti konkretybės pavidalus, jis siekia apčiuopiamybės. Lyrinio žmogaus santykį su pasauliu laikyčiau artimu fenomenologijai – pažinimo potencija glūdi sąmonėje ir dar daugiau – pasąmonėje, čia ir slypi tikrieji būties pavidalai. Pavyzdžiui, eilėraštyje „apkasai“ teigiama: „kaip pramušti sąmonės dugną ir į šviesą ištraukt / nuolatinį tikrovės aidą, demaskuoti pavidalus... [...] kaip išvengt mūšio lauko, / kuriame devyni tūkstančiai abstrakcijų rengiasi pulti –“ (p. 22). Kita vertus, fiksuojama sapniška būtis, plūduriavimas pasąmonės pakraščiuose, tačiau Ambrazaitės eilėraščiuose miego įvaizdis turi tikrovę pralenkiančią potenciją, *eros* ir *thanatos* polių jėgą. Skaitytojas kviečiamas užklausti tikrovės prigimtį – gal šis pasaulis yra įtaigus mūsų arba Dievo sapnas. Sapnas, tikresnis už patį tikrumą.

Religiniai įvaizdžiai Ambrazaitės poezijoje yra svarbūs, reiškiantys, tačiau sukeistinami, savitai interpretuojami, padedami į tirštą įtaigų eilėraščio kūną. Pavyzdžiui, eilėraštyje „tuščias kvadratas“ susijungia filosofija, siurrealumas ir religija – mėlynakis berniukas primena Kristų, kuris „sekmadienį teprašė žodžio, kad savo kūnu papasakotų tariamą auksinio kvadrato istoriją“ (p. 24). Eilėraštyje „Liturginis“ taip pat pasitelkiami bibliniai motyvai, tačiau gerokai sukeistinti, sakyčiau, iš „kūno ir mėsos“ – alegorija virtusi kūnu, priartinta prie subjekto pasaulio tikrovės: „penktą valandą vakaro / užeinam po pamaldų, / nes vynui / 30 procentų; / esu vaikas, kuris prisimena / girtą tėvą ir ryškią / viduržiemio saulę“ (p. 63). O „Laukiniuose dienoraščiuose“ vėl pabrėžiama grynoji, *bedieviškoji* būtis – subjektas stoja prieš pasaulį grynas, neprisidengęs „išaugtais tikėjimais“. „Šventieji čia nukarūnuojami“, nelieka jokių „grynakraujų dievybių“ – o aš vėl telkiuosi egzistencializmą – Sartre'o *Šleikštulį* ir Camus *Svetimą*.

Prakalbus apie Dievą ir sapnišką būtį, derėtų užsiminti ir apie „Hipno brolį“ – Tanatą. Ambrazaitės poezijoje aktyviai veikia abu „brolužiai“, beje, itin glaudžiai

tarpusavyje susiję. Miegas – tarsi mirties repeticija, intensyvus nesąmoningas vidinis gyvenimas. Tikiu, kad Ambrazaitės poezijai dažnai klijuos „gotiškosios“ etiketę. Iš tiesų knygos eilėraščiai pilni rimties, niūros, nyksmo, kaip jau minėta, svarbus religinis kontekstas. Tikimasi išeiti „iš šito nepatvarumo“, naudojamas Sylvios Plath asmenybės ir kūrybos kontekstas – eilėraščio „Sylvia“ subjektas „netyčia palieka įjungtas dujas“, kad dar ryškiau viską susapnuotų – ir vėl fiksuotinas Hipno ir Tanato susidūrimas.

Eilėraščių subjektui graso ne tik/tiek fizinė mirtis, bet ir santykio, dvasios nebūtis. Todėl greta tiesioginių mirties įvaizdžių (pavyzdžiui, eilėraščiai „kraujo pelytė“, „ne arba šiandien“) keliolikoje eilėraščių fiksavau ligos (man primygtinai piršosi psichikos sutrikimai), ligoninės motyvus. Pavyzdžiui, eilėraštyje „atvirumas“: „valgomojo kampe, / ten, kur kitiems pilsto sriubą, / matematikos mokslų daktaras, / apsivilkęs languotą pižamą, / prieina prie žydinčios gėlės, / savo išrinktosios, raudonosios žmonos, / ir jai išduoda skaičius: / 5, 30, 68, 91, / tik tada suprantu, kur esu, / ir kaip ši vieta vadinama“ (p. 49) (čia prisiminiau *Nuostabų protą*). O eilėraščio „pareidolijos“ subjektui ir jį supančiam pasauliui būdinga schizofreniška būtis – visur „tik stebinčios akys“ ir „kameros, kuriomis be perstojo transliuoja“ (prisiminiau Didįjį brolį). Beje, pareidolija – tai sensorinis psichologinis reiškinys, kai atsitiktinai susidaręs vaizdas ar garsas atpažįstamas kaip konkretaus žinomo objekto vaizdas ar garsas. Ir vėl – labai tinka recenzijos pradžioje įvardytam majos fenomenui – regimybei, iliuzijai. Psichiatrijoje skiriamos pareidolinės haliucinacijos, o Roršarcho testas yra paremtas „pareidoliniu tikrovės suvokimu“.

Jei jau užsiminėme apie intertekstus, tai jų knygoje iš tiesų yra nemažai. Daug literatūrinių intertekstų – jau minėta Sylvia Plath ir jos kūryba, *Vyšnių sodas*, *Vėžio atogrąža* ir kt., taip pat mitologija (Eroso-Tanato-Hipno triada), religiniai įvaizdžiai, kinematografija (Davido Lyncho *Mėlynas aksomas*), muzika (Johnas ir Yoko), filosofija ir kt.

Ypač *Trapiuose daiktuose* man svarbi atrodo vandens mitologija. Nejučia prisimenu Mircea Eliade ir jo mintis. Vanduo – ambivalentiška substancija. Kartu skaistinanti, gryninanti, tverianti (Krikšto sakramentas, Gango vanduo, nuskalaujantis nuodėmes, kraujas – kaip gyvybės substancija ir kt.), ir naikinanti, griaunanti (biblinis tvanas, liet. mitologija – klampinantis liūnas, pelkė, paslaptingos, baugios gelmės). Regis, savo poezijoje Ambrazaitė išnaudoja abi vandens reikšmes – Dievas, einantis per vandenį, tamsa, užgesinus švyturius, vynas, kraujas, rūkas, upė ir kt.

Eilėraščių subjektui labai svarbus ir santykis, tarpsubjektinio ryšio, susikalbėjimo galimybės/negalimybės. Fiksuotinas siekis artėti, glaudėti, o kartu stebimas nuotolis – kalnas, kurio niekaip nepavyksta įveikti: „Tavo aplinkkeliuos būsiu maža / vandens kolonėlė, / kurią užkliudysi vairuodamas / savo mechaninį kūną“ („vandens kolonėlė“, p. 17). Nors kartu patiriami nuotykiai, kalbamasi (eil. „pirmykštė jėga“, „Volkswagen Passat“) labiausiai subjektus suartina patiriamas skausmas ir ribinės patirtys. Tai labai ryšku pirmajame knygos eilėraštyje „kraujo pelytė“: „kaip smulku, kas mus skiria, / tik keletas aukštų / – tu ant stogo, o aš vonioje, / pasislėpusi kraujo pelytė / žiūrėk, medžiai lipa ir lipa, / kaip didu, kas mus sieja, / geležinis lūpų raudonis, / vienas liftas visoms / skausmo provėžoms“ (p. 9–10).

Bendras įspūdis, perskaičius knygą – iš tiesų stiprus. Autorė sukuria lingvistinį paradoksą – kiekvienas eilėraštis tarsi mikrovisata, jis tirštas, įtaigus, besisukantis aplink savo ašį: „istorijos sukasi spiralėmis, / net kai regisi amžinos, / stiprėja tankis, dienos įgauna pagreitį, / vis sparčiau sukies aplink savo ašį“ („bežemiškai“, p. 67). Kita vertus, *Trapūs daiktai* – konceptuali knyga, eilėraščiai sukasi ne tik aplink savo ašį, bet drauge sudaro savotišką poetinę Saulės sistemą – beskriedami aplink trapią, sapnišką, tamsią tekstinės būties „saulę“.

Skaitydama šiuos tekstus pirmą kartą labai ryškiai užfiksavau, kad eilėraščiuose maža humoro, ironijos – regis, daug daugiau to trapumo, mirties, nyksmo rimties. Ryškiai ironiją iš pradžių pajutau tik eilėraštyje „žaidynės“: „kai jie kalbasi apie futbolą, / aš galvoju apie levitaciją, / ore pakibusius svarmenis“ (p. 25). Žaidžiama lyčių ir būčių stereotipais: vyras *vs.* moteris, poetas *vs.* žemiškasis subjektas. Tačiau atidžiau pažiūrėjus, giliosios ironijos radau daugiau – ji labai subtili ir tiksliai dozuota, lengvai nusmaigstanti eilėraščio vidų.

Autorė sukūrė tikrai įdomių įvaizdžių. Vienas stipriausių man – jau minėta „kraujo pelytė“. Taip įstrigo, kad nešiojuos iki šiol. Netgi banalius motyvus Ambrazaitė sugeba sukeistinti ir paversti originaliais, pavyzdžiui, eilėraštyje „širdies formos dėžutė“ minima „Valentino diena“ – pakankamai nudėvėta ir banali šventė knygoje suskamba originaliai ir turi užtekstines prasmes. Mano kalbintas Dainius Dirgėla apie ironijos funkciją kasdienoje ir kūryboje išsitarė, kad ja dengiasi it figos lapu. Kitaip būsi labai pažeidžiamas. Ilgai galvojau, kaip savo nuogumą knygoje dengia Greta Ambrazaitė? Man regis, labiausiai pačia poetine kalba, įvaizdžiais koduodama asmenines patirtis, pasitelkdama egzistencijos absurdą ir gausius intertekstus. *Slaptai išpažintinė* – taip pavadinčiau autorės poeziją.

Knygos privalumas – optimali apimtis. Autorė išrinko eilėraščius, kuriais pati tiki ir tai man kažkaip buvo justi. Rimta pirmoji paraiška.

Kaip apversti epochą?

ANTANAS TERLECKAS

Biografijos žanras – vienas seniausių ir populiariausių istorijos rašymo būdų. Tiesa, nors Lietuvoje biografijos ir rašomos dažnai, tačiau gerų pavyzdžių turime nedaug. Viena dažniausių bėdų, su kuria susiduria istorikai, yra išankstinis žinojimas, kokį žmogaus paveikslą norima atvaizduoti. Tuomet tyrimo poreikio praktiškai nebelieka – užtenka susirinkti išankstinį paveikslą atitinkančius šaltinius ir aplink tai kurti visą pasakojimą. Su šia bėda susidūrė ir naujas Sauliaus Grybkausko ir Mindaugo Tamošaičio darbas *Epochų virsmo sūkuriuose: Algirdo Brazausko politinė biografija*.

Tai anaiptol ne pirma Brazausko biografija, be to, ir pats herojus savo gyvenimą ne kartą apdainavo įvairiuose autoriniuose leidiniuose. Tad kodėl prisireikė dar vieno bandymo? Įvade nurodomos dvi esminės priežastys: istorikų darbų stoka ir Brazausko vertinimo prieštaringumas. Tiesa, taip ir lieka neaišku, kas tai – ar mokslinis tyrimas, ar tik informacijos susisteminimas, nes knyga įvardijama kaip Brazausko „politinės veiklos sintezė“ (p. 12), ne analizė.

Ieškant stipriųjų knygos vietų, jos neabejotinai tenka Grybkausko daliai, kuri chronologiškai apima laikotarpį iki Sąjūdžio pradžios. Autorius yra ne tik vienas produktyviausių sovietinės nomenklatūros tyrinėtojų Lietuvoje, bet ir turi, ko gero, didžiausią „buvusiųjų“ interviu archyvą. Disponavimas tokia unikalia šaltinių baze yra didžiulis privalumas mokslininkui, tačiau kartu neįmanoma išvengti ir tam tikro susitapatinimo su visu „buvusiųjų“ pasakojimu.

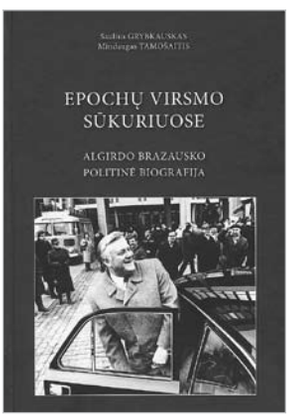

Saulius Grybkauskas, Mindaugas Tamošaitis, EPOCHŲ VIRSMO SŪKURIUOSE: Algirdo Brazausko biografija, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2018, 416 p., iliustr., [400] egz.

Nors Grybkausko tikrai negalima apkaltinti tikėjimu „ir tada dirbome Lietuvai“ naratyvu, tačiau jo darbuose jaučiamas tam tikras sovietmečio „normalizavimo“ krūvis, atsisakant tokių sąvokų (elgesio modelių) kaip „kolaboravimas“ ar „prisitaikymas“. Tam Brazausko biografija iš tiesų palanki dėl jo ilgamečio darbo emociškai, politiškai (tarsi) neutraliame pramonės sektoriuje. Svarbu ir tai, kad jis yra vadinamosios technokratų kartos atstovas, todėl nekyla daug klausimų dėl jo laikysenos pirmaisiais reokupacijos metais. Be to, žvilgsnis „iš viršaus“, pateikiamas knygoje, tarsi neutralizuoja didelę dalį sovietmečio krūvio: čia daugiausia matome įtampas tarp Maskvos ir LSSR partinių vadovybių, intrigas partinio aparato viduje, o ne *Nuobodulio visuomenę*.

Nepaisant to, ši knygos dalis parašyta pakankamai profesionaliai, provokatyviai, o ne tendencingai. Ypač svarbia ir skaitytojui įdomia biografijos dalimi reiktų laikyti pirmuosius skyrius, kuriuose, remiantis įvairios prigimties šaltiniais, rekonstruojamas Brazausko jaunystės portretas. Autorius kritiškai bando įvertinti tiek Brazausko susikurtą pasakojimą, tiek ir jo bendražygių atsiminimus. Tiesa, skaitant atrodo, kad Grybkauskas kartais selektyviai užsižaidžia su šaltiniais, be pagrindo eliminuodamas visą ideologinį fasadą, po kuriuo slypi „normalus“ Brazauskas, o kartais – pernelyg ilgai stebisi ideologijos nebuvimu. Pavyzdžiui, istorikas svarsto, kodėl 1953 m. kovo 5 d. kelių sakinių laiškelyje tėvams nėra nė žodžio apie Stalino mirtį ir galiausiai apibendrina taip: „Brazausko laiškučio turinys rodo buvus labai paprastą, kasdienę jo aplinką. Jokios politikos, Stalino, naujos santvarkos liaupsių ar šios laimėjimų aprašymų“ (p. 31). Nupasakojant Brazausko kopimą karjeros laiptais, su kiekvienomis naujomis pareigomis akcentuojami žodžiai „atsakomybė“, „įtampa“, „rizika“, o ne „privilegijos“. Kai kurie autoriaus teiginiai, pavyzdžiui, kad Brazauskas jautė kaltę dėl Santuokų rūmų atsiradimo Vilniuje, manęs neįtikino, pasigedau ir daugiau pateikiamos informacijos įkontekstinimo ne vien partiniame fone. Vis dėlto tai veikiau polemikos taškai, o ne darbą menkinanti kritika.

Tuo tarpu Tamošaičio darbas vėl verčia konstatuoti šio istoriko pomėgį chaltūrinti (būti produktyviu mokslininku) (Valdemaras Klumbys, „Kaip tapti sėkmingu ir produktyviu mokslininku“, in: *NŽ-A*, 2017, Nr. 3, p. 75–77). Visų pirma į akis krinta 1985–1987 m. vakuumas, kuris knygoje iš esmės neaptariamas: Brazausko biografija tęsiama nuo Sąjūdžio įkūrimo 1988 m. birželio 3 d. Reikšminga Atgimimo metų konteksto dalis apskritai ignoruojama – ar dėl autoriaus tingumo, ar dėl to, kad sunku į Brazausko biografiją sutalpinti aršiausius jo kritikus ir nelimpančius faktus? „Per trumpą laiką, Sąjūdžiui darant didelį spaudimą LKP CK, buvo daug nuveikta [...]; rugpjūčio 17 d. vakare per televiziją buvo

pranešta, kad LTSR valdžia oficialiai pripažįsta trispalvę ir tautišką giesmę; pirmą kartą viešai Vingio parke leista paminėti Molotovo-Ribbentropo paktą; lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas“, – taip Atgimimo metų panoramą braižo autorius (p. 143). Tai, kad paktas iniciatyvomis „iš apačios“ buvo paminėtas 1987 m. rugpjūčio 23 d. prie Adomo Mickevičiaus paminklo, arba kad 1988 m. birželio 14 d. mitinge katedros aikštėje partizanas Leonas Laurinskas iškėlė trispalvę, kad valdžia senokai nebeturėjo viešosios erdvės monopolio, Tamošaitis nutyli.

Apie Lietuvos Laisvės Lygą, kuri daugelio sąjūdiečių vėliau buvo įvardijama kaip nepriklausomybės ledlaužis, jis taip pat tyli. Antanas Terleckas knygoje minimas dukart, pirmą – išnašoje, iliustruojant teiginį, kad Brazauskas suprato, jog konfrontuoti su Sąjūdžiu neapsimoka (p. 151), antrą – 1993 m. prezidento rinkimų kontekste, teigiant, kad šis gąsdino visuomenę, esą išrinkus Brazauską Lietuva vėl taps Rusijos imperijos kolonija (p. 284). Nutylimi ir konkretūs faktai, pavyzdžiui, teigiama, kad Gotlando komunikatą 1989 m. vasarą pasirašė Justas Vincas Paleckis (nuo LKP), Sąjūdžio lyderiai ir išeivijos atstovai, o kad tarp aštuonių signatarų kaip Lygos atstovas buvo ir Terleckas, neužsimenama. „Radikalų“ (Lygos) kritika Brazauskui ir Sąjūdžiui aiškinama represijų traumomis: „Tiesiog nuo sovietinės sistemos nukentėjusiems asmenims, kurių Lietuvoje buvo nemaža dalis, komunistų veiksmai nekėlė bent kiek didesnio pasitikėjimo, nors partija nuo 1988 m. rudens, pradedant jų nauja žvaigžde Algirdu Brazausku, ėmė smarkiai keistis ir savo veiksmais įrodinėti, kad jie yra pasirengę naujai tvarkytis atsižvelgus į persitvarkymo idėjas“ (p. 146). Tokia selekcija neleidžia rimtai traktuoti ir pasakų apie patį Brazauską.

Knyga, panašu, neturėjo ir redaktoriaus, toks bent nenurodytas. Jeigu Grybkausko rašytas tekstas tarp dantų negirgžda, tai Tamošaičio polinkis konstruoti sakinius iš penkių citatų ir bala žino kiek dėmenų, tampa rimtu iššūkiu skaitytojui. Pavyzdžiui, pasažas apie kovo 11 d. posėdį LSSR Aukščiausiajame soviete: „Po abiejų kandidatų kalbų (beje, A. Brazauskas savo kalboje pripažinęs, kad „nepriklausomos Lietuvos atkūrimas – pagrindinis ir neatidėliotinas uždavinys“ į savo išsikeltą klausimą „koks turėtų būti optimalus žengimo į nepriklausomybę kelias?“ nurodė, kad „jis turi būti labai gerai apmąstytas“; realiai jis ir toliau laikėsi savo ankstesnio požiūrio, nors naujosios AT dauguma tuo klausimu mąstė kitaip; po savo kalbos į deputato A. Sakalo klausimą „kokius siūlote realius kelius artimiausiai ateičiai ir antras klausimas – ar jūs manote, kad reikėtų nedelsiant paskelbti politinę nepriklausomybę, o po to tvarkyti ekonomiką, ar pirmiausia sutvarkyti ekonomiką, tik po to skelbti politinę nepriklausomybę?“ A. Brazauskas atsakė: „Realiausius kelius aš matau tokius – realių rezultatų galima pasiekti tik realiomis derybomis“ (p. 195). Sakinį čia užbaigia tik taškas cituojamoje Brazausko kalboje, o ne minties pabaiga.

Ištikimas savo stiliui, Tamošaitis jokio kritiško santykio su šaltiniais nedemonstruoja, nebent jie prieštarauja Brazausko legendai. Su padorumu prasilenkia ir tokie lyginimai apie LKP vaizdinį visuomenėje 1990–1991 m. sandūroje: „Toliau buvo bandoma LKP padaryti visų Lietuvos nelaimių „atpirkimo ožiu“, kaip tai buvo daroma nacių okupacijos metais, kai valstybės mastu buvo paskelbta, jog dėl to, kas įvyko Lietuvoje 1940 m. vasarą, kalti vieninteliai žydai“ (p. 212). Kaip savotiška atsvara tokiam LKP demonizavimui nuolat nepamirštama priminti, kad LPS visada buvo priklausomas nuo komunistų, kurie buvo kone varomoji Sąjūdžio jėga: jų būta tiek iniciatyvinėje grupėje, tiek Sąjūdžio Seime. Teigiama, kad SSKP CK nario Aleksandro Jakovlevo vizitas Lietuvoje 1988 m. rugpjūčio 11–12 d. „itin pasitarnavo“ Sąjūdžio išaugimui iki 300 000 narių.

Bet knyga gi apie Brazauską, o aš vis apie Tamošaitį. Tad kokia gi ta politinė pirmojo Lietuvos prezidento politinė biografija? *Summa summarum* – tai yra didysis Lietuvos demokratijos kūrėjas, atsispyręs ne tik sovietinei indoktrinacijai, bet ir Vytauto Landsbergio, „dešiniųjų ultraradikalų vėliavnešio“ (p. 232), autoritarizmui. Kaip visi žinome, Landsbergis ir jo šalininkai „daug prisidės prie to, kad Sąjūdis jau nepriklausomybės pradžioje virs ne tautą vienijančia, bet decentralizuojančia ir skaldančia politine organizacija“ (p. 198). Jie mėgins susidoroti su Brazausku ir kitais „buvusiaisiais“, priimdami desovietizacijos įstatymą, tačiau net ir tokia klasta Brazausko nenugalėjo. Po jo kojomis sproginėjo bombos (ne metafora, p. 230), jį mylėjo minia, o jis, tą meilę jausdamas, net braukė ašaras (p. 175)... Jis buvo žmogiškas, klydo, tačiau klaidas pripažindavo, o jo nuoseklūs darbai leido „cementuoti visuomenę“ (p. 308). Brazausko „išaugintas grūdas“ – kairiųjų ideologinių pažiūrų partija – išlieka viena svarbiausių politinių jėgų Lietuvoje. Jo premjeravimo laikotarpis buvo vienas sėkmingiausių Lietuvai, įstota į Europos Sąjungą, NATO, tiesa, nepavyko įvesti euro... „Per du nepriklausomos valstybės, o kartu ir A. Brazausko valdymo dešimtmečius Lietuvoje užaugo nauja karta, kuri pagal daugelį savo įgytų bei išmoktų savybių niekuo neatsilieka nuo Vakarų jaunimo, Lietuva tapo visateise, turinčia atitinkamą vietą pagrindinėse tarptautinėse organizacijose“ (p. 355). Gaila, tačiau ne visi tai supranta...

Ydingas principas

NORBERTAS ČERNIAUSKAS

Atkurtos Lietuvos šimtmečiui paminėti skirti renginiai šių metų vasario 16-ąją pasiekė piką ir įvairiais turiniais bei formomis nusirito per visą Lietuvą. Minėjimai, akcijos, eisenos ir žygiai, albumai ir mokslinės monografijos, ekspozicijos, mokykliniai projektai ar kitos keisčiausios visuomeninės iniciatyvos prisidėjo prie garbingo jubiliejaus paminėjimo arba tiesiog dėl bendros nuotaikos (o gal ir patriotinio marketingo sumetimais) pasipuošė geltona-žalia-raudona spalvinėmis kombinacijomis su vienetu ir dviem nuliais.

Tikriausiai valstybės jubiliejaus proga bei reprezentaciniais sumetimais ir buvo išleistas Molėtų kraštui skirtas leidinys – *Molėtai 1918–2018*. Knygos pasirodymas ir bandymas save (Molėtus) parodyti bei prisistatyti viso modernaus valstybingumo šimtmečio kontekste yra itin sveikintinas, bet nelengvas darbas. Nelengvas, nes šimtmečio ženkliuko užsidėjimas ant leidinio viršelio automatiškai dar nepadaro kūrinio vientisu ir konceptualiai išsitenkančiu subjektu geografinėje bei istorinėje 1918–2018 m. Lietuvos erdvėje. Ir čia nekalbame apie kažin kokius didžius leidinių sudarymo principus, teorijas ir didaktikas – tokiai progai skirta publikacija visų pirma turėtų atsakyti į esminį klausimą, kaip Molėtai papildo ir paįvairina Lietuvos valstybingumo šimtmečio idėją? Tačiau aptardami šį konkretų leidinį galime užduoti ir paprastesnius klausimus: kokio pobūdžio tai leidinys, kodėl pasirinktas toks žanras? Ar tai fotografijų ir kitų Molėtų krašto muziejaus fonduose (ir ne tik) saugomų vertingiausių eksponatų albumas? Iliustruota miesto ir krašto šimtametė kronika, chronologinis-tematinis lokalios vietovės pasakojimas? O gal tai reprezentacinis, jubiliejinis leidinys, kurį savivaldybės vadovai galėtų dovanoti įvairių progų metu? Pervertus ir įvertinus knygą *Molėtai 1918–2018*, matyt, rastume visų minėtų žanrų samplaiką, kas suponuoja mintį, kad knyga buvo parengta gana skubotai ir atsižvelgiant į fonduose ir tiesiog „po ranka“ turimą medžiagą, o ne atsakant į suminėtus lengvesnius ar sunkesnius klausimus, paryškinant aktualias idėjas ar pasigiriant turimais unikalumais. Svarbiausia, kad čia beveik nerasime temų, kurios pabrėžtų Molėtų krašto indėlį į visą modernaus valstybingumo istorinį kontekstą.

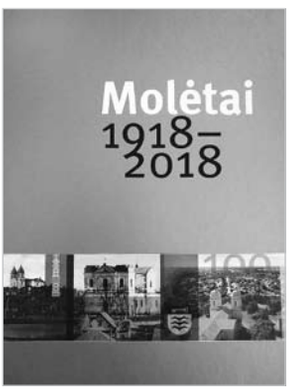

MOLĖTAI 1918–2018,
sudarytojai Viktorija Kazlienė,
Donaldas Andziulis,
Vilnius: EX Arte,
2018, 192 p., 1000 egz.

Leidinyje išties justi gana padrikas jo sudarymo principas – sudėti maždaug viską ir apie viską, kas nutiko per šimtą metų Molėtų krašte. Kitaip tariant, tikriausiai vadovautasi Lietuvoje būdingu ir ydingu principu (ypač kalbant apie sovietmetį), kad „juk viskas, kas čia nutiko, ir yra mūsų istorija, o istoriją reikia gerbti“. Turbūt dėl šios taisyklės net ketvirtadalis knygos paskirta sovietiniam Molėtų periodui, o, pavyzdžiui, šiame krašte aktyviai pasireiškusiam partizanų karui skirta vos viena fotografija! Veikiausiai nebūtų verta dėl to kritikuoti šios knygos sudarytojų, nes kiekvienas turi teisę vadovautis savo žiūros kampu ir kompetencijomis, tačiau viso to pateikimas su Lietuvos valstybingumo atkūrimo štampu įpareigoja kalbėti ne tik apie tiesiog kažin kuriame krašte nutikusius kažin kokius įvykius, o pirmiausia apie valstybingumo tradiciją, jos puoselėjimą ir Molėtų krašto indėlį į šios tradicijos gyvastį. Aptariamos knygos atveju, priešingai, čia rasime ir daugiau abejotinų sprendimų, nesusijusių nei su valstybingumu, nei su šimtmečiu. Pavyzdžiui, knygos vaizdo pasakojimų virtinėje rasime kadrus apie „paminklo karvedžiui Vytautui Putnai“ atidengimą, ryškaus spaliukų organizacijos ženklelio publikavimą ar Raudonosios armijos karo veterano krūtinę puošiančių 22 medalių išskyrimą. Dar sovietinių statybų sovietinę statistiką, bekontekščių faktų apie 1954 m. į Molėtų bažnyčią įvestą elektrą, 1955 m. surengtą pirmąją Molėtų rajono dainų šventę ar 1958 m. įkurtą tarpkolūkinę statybos organizaciją. Galiausiai rasime net vaizdinę informaciją apie „išvadavimo iš hitlerininkų 35-ųjų metinių minėjimą“. Kokia šios informacijos reikšmė, atrankos kriterijai, kas tos nematomos gijos, ant kurios visi šie faktai yra veriami? Paaiškinimų nerasime nei įvade, nei trumpuose įžanginiuose atskirų knygos dalių tekstuose.

Žinoma, čia nereikėtų ieškoti jokių paslėptų sąmokslų ar pulti kalti autorius prie gėdos stulpo. Juolab kad leidėjai neabejotinai yra savo krašto patriotai. Leidinys atitinka jau daugelį metų atskiruose miesteliuose leidžiamų reprezentacinių leidinių turinį ir formatą, ma-

tyt, atsirado ne iš didelės meilės, o iš reikalo ir buvo apribotas finansinių resursų bei laiko trūkumų. Tai stebina, ypač prisimenant paskutinį, 2012 m. išleistą Molėtams skirtą Vaidoto Žuko sudarytą leidinį *Molėtai 625: žmonės, istorija, gamta*.

Nepaisant gražios autorių idėjos ir užmojo, tikriausiai skubotai atrinkti leidinio vaizdiniai, sudaryti tekstai ir slidi pagrindinė idėja tarpusavyje mažų mažiausiai nesusikalba, o tai gražų sumanymą paverčia ne konceptualia šimtamete retrospektyva, bet eiliniu ir pilkoku „vieno rajono“ albumu kietais viršeliais. Ateityje norėtųsi autoriams palinkėti daugiau drąsos eksperimentuojant ir daugiau pastangų išsigryninant pagrindinę leidinio mintį.

Artuma išleido popiežiaus Pranciškaus katechezių ciklus apie:

Mišias (kas yra Mišios ir kaip jose dalyvauti);

viltį (kur atrasti viltį šiuolaikiniame pasaulyje ir kaip ją išlaikyti);

meilę šeimoje (santykiai šeimoje, vaikų auginimas, bendrystė tarp kartų...).

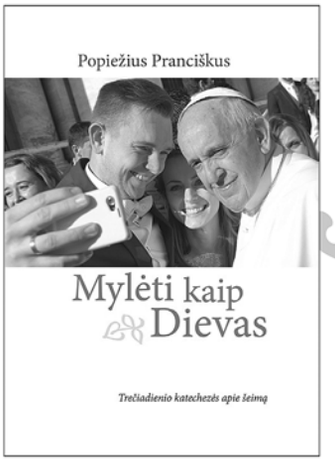

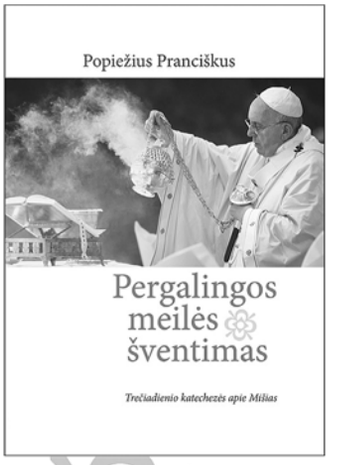

Artuma vienintelis Lietuvoje katalikiškas žurnalas šeimai ir visiems ieškantiems Dievo bei žmonių artumos
www.artuma.lt

Artumos žurnalus ir knygas galite įsigyti redakcijoje, bažnyčiose bei katalikiškuose knygynuose visoje Lietuvoje!

Užsisakyti galima nuo kiekvieno numerio savo parapijoje, bet kuriame „Lietuvos pašto“ skyriuje, internetu (prenumeruok.lt, indeksas 5010) arba redakcijoje (Rotušės a. 23, Kaunas, tel. 8 37 20 96 83, 8 673 13 303).

Naujas žvilgsnis į Rusijos revoliuciją

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS

Lenino, o ir apskritai marksistų komunistų demitologizacija anglakalbių istoriografijoje vyksta jau keletą dešimtmečių. Dideli čia neseniai mirusio Richardo Pipeso nuopelnai. Vasario revoliucijos ir Lenino pučo šimtmečio proga pasirodė gausybė istorinių ir biografinių knygų, parašytų ir profesionalių tyrėjų, ir įtaigių istorijos populiarintojų, ir šiaip produktyvių žurnalistų. Šios srities istorinio lauko madas skirtingo lygmens segmentuose diktuoja Anne Applebaum ir Robertas Service'as, Simonas Sebagas Montefiore ir Victoras Sebestyenas. Prie jų sėkmingai prisijungia ir jaunesnės kartos JAV istorikas Seanas McMeekinas. Jo siūlomoje Rusijos revoliucijos istorijoje intriguojančių ir ryškių akcentų daug, nors ne su viskuo būtina sutikti. Šiaip ar taip, knygą detoksikacijos tikslais rekomenduotina perskaityti visiems, ypač tiems, kurie istorijos mokėsi ar ją studijavo sovietiniais laikais. Nes, kaip aprašydamas bolševikų pastangas užsienyje nusipirkti popieriaus sako autorius, marksistams komunistams propaganda – tarsi motinos pienas (p. 279).

Centre išlieka Leninas – tiek dėl nedalyvavimo Vasario revoliucijoje, tiek dėl aistros užimti sostą, valdyti, – nesvarbu kaip, kokia kaina (p. 346). Leniną buvus fanatiku mūsų laikais pripažįsta beveik visi. Tačiau McMeekino knygoje Leninas savitas, daug dėmesio čia skiriama vokiečių agento, pasamdyto padėti Vokietijai laimėti karą motyvui; taigi tai savų tikslų siekiantis fanatikas marksistas su pilnom kišenėm kapitalistinių markių. Į vokiečių žvalgybos akiratį Leninas pateko jau 1915 m. rugsėjį, tarpininkaujant estų revoliucionieriui ir nacionalistui Aleksandrui Keskülai. Sutarta, kad jis Leninui ir jo sekėjams kas mėnesį išdalins 20 000 markių. O štai jau 1917 m., kelionės iš Šveicarijos į Rusiją metu, legendiniam traukiniui (užplombuotą vagoną autorius laiko legenda) sustojus, Leninas taręsis su keliais vokiečių pareigūnais. Pasak McMeekino, vokiečiai tada bolševikams paskyrė 5 000 000 aukso markių, už kurias, Leninui atsiradus Petrograde, bolševikai nusipirko spaustuvę ir pradėjo masiškai skleisti propagandinius laikraščius bei plakatus. Savanoriams agitatoriams dalinta po dešimt rublių iš gatvėse nešiojamų pinigų maišų. Nenuostabu, kad iš Stokholmo vokiečių žvalgyba pranešė centrui: „Leninas sėkmingai atsirado Rusijoje. Jis dirba lygiai taip, kaip mes norime" (p. 132).

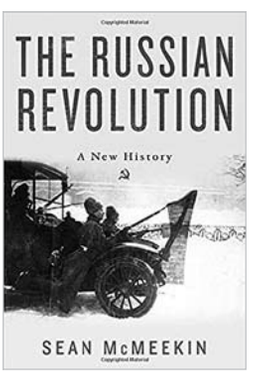

Sean McMeekin,
THE RUSSIAN REVOLUTION:
A NEW HISTORY,
New York: Basic Books,
2017, 496 p.

Dėl vokiškų pinigų ir Keskülos vaidmens ginčai tarp istorikų vyksta seniai. Dar 1976 m. šiuo klausimu skeptiškai pasisakė ir mūsų istoriografijos šulu laikomas Alfredas Erichas Sennas. Bet kuriuo atveju, vokiečių padedamas į Rusiją keliavo ne vien Leninas, – taikos apaštalų atsirado ir daugiau. Tačiau Leninas išsiskyrė radikalumu, nepasitenkino vien mitingais ir streikais. Pasak jo, socialistai privalo daryti viską, kad jų valstybės karą pralaimėtų, nes tik tokiu atveju „imperialistinis karas taptų pilietiniu karu". Todėl darbininkai privalo į kariuomenę stoti, maištauti ir taip kariuomenę „raudoninti" (p. 128–133). McMeekino manymu, dėmesys kariškiams buvo pagrindinė Lenino sėkmės priežastis.

Tokia Lenino taktika pasiteisino: keliais kritiškais momentais bolševikų agituojami kariai savo vadams nepakluso. Sugriovus iš vidaus imperijos armiją, sėkmingo pilietinio karo reikalui reikėjo kurti naują, tik nebe valstybės, o partijos, taigi „raudoną". Užgrobę valdžią, bolševikai plėšė bankus, dvarus, bažnyčias ir užsienyje pirko ginklus. Bet šiam šaltiniui nusekus, bolševikams reikėjo kreditų. O užsienio bankai atsisakė skolinti prisimindami, kad bolševikai atsisakė mokėti caro skolas. Padėtį išgelbėjo vienas švedų bankininkas, susitaręs su vokiečių bankais ir keliomis vokiškomis firmomis. Beje, bolševikai kreditorius apgavo: ginklus gavo, bet jiems žadėtas auksas jau buvo parduotas (p. 338–340).

Caro auksas pravertė ir vėliau. Plieno liejyklas ir tankų fabrikus Stalinas statė už pinigus, gautus kapitalistinėse valstybėse pardavus pirmosios imperijos turtus. Gamyklas planavo užsienio inžinieriai (p. 348). Pinigų, aukso ir brangakmenių tema skaičių ir faktų knygoje daug: bolševikai net nuplėšė perlinius karolius nuo imperatorės Kotrynos palaikų. Savaime aišku, kad daug šių turtų į valstybės iždą nepateko (p. 332–333).

Šiek tiek perdedant galima apibendrinti maždaug taip: kaip dažnai nutinka plėšikams, bolševikai gyveno neblogai tol, kol išeikvojo grobį. Iki šiol įsigalėjusi nuomonė, kad, nežiūrint nesėkmių, klaidų, bolševikai vis dėlto

sukūrė pramoninę, galingą Rusiją. McMeekinas, kad ir aiškiai to nesakydamas, mano, jog buvo kitaip: bolševikai statė, kol užteko imperijos sukauptų turtų. Ateities maištininkams peršasi tokia gyvenimo pamoka: revoliucijos apsimoka tik ten, kur auksu blizga altoriai ir ponios. Kita vertus, bolševikai plėšė ir skurstančius ūkininkus.

Susidaro vaizdas, kad Lenino sėkmę lėmė ne ideologija ir ne klasių kova, o carų turtai ir kapitalistų gobšumas, mat minėtam švedų bankininkui ir keliems kitiems teko nemenkas pelnas. McMeekinas vaizduoja, kad tai vyko ir iš dalies liko užkulisiuose. Jam nerūpi istorinės reikšmės, už kilnias idėjas kovojantys riteriai, jis neplėtoja didžiojo naratyvo, kurį užtinkame vadovėlinėje istorijoje. Priešingai, jo veikėjai paprasti žmonės, vieni geresni, kiti blogesni, vieni vadai, kiti prisitaikėliai, nesupratę, kam iš tiesų tarnauja. Tik štai pinigų neturėdamas – nieko nelaimėsi, liksi istorijos paraštėje alkanas ir beginklis. Kaip tik šis likimas Lenino ir Stalino kalėjimuose ištiko Rusijos revoliucionierius, bent tuos, kurie troško modernios, pasaulietinės Rusijos.

Nors tai sunkiai suderinama su ideologija, Leninas ir Trockis 1918 m. kovo pabaigoje nusprendė samdyti imperinės kariuomenės karininkus, o jiems prižiūrėti skirti politinius komisarus (p. 248). Suveikė ir patriotiniai motyvai, nes daug kam atrodė, kad Rusija atsidūrė pavojuje, tad, palikus kitai dienai vidinius nesutarimus, svarbiausia tapo ginti tėvynę. Lietuvių skaitytojui būtų įdomus Piłsudskio vaidmuo – McMeekinas jį vadina kraštutiniu „reakcionieriumi“ ir lenkų imperialistu. Kai jis 1920 m. užpuolė Rusiją, kilo patriotizmo banga. (Kitaip ir būti negalėjo! Reikia tik pasiskaityti Dūmos svarstymus Lenkijos klausimu.) Net buvęs imperatoriškosios kariuomenės vadas spaudoje skatino karininkus eiti ginti tėvynės ir stoti į Raudonąją armiją. Kita vertus, visi turime būti Piłsudskiui ir lenkams dėkingi, nes „stebuklas prie Vyslos“ neleido bolševikams veržtis tolyn ir uždegti pasaulinio gaisro (p. 304–305).

Vasario įvykių išjudintas chaosas, skaičiuojant visus, nužudytus ir vienų, ir kitų, bado ir plėšikavimo aukas, pareikalavo apie 25 milijonų gyvybių (p. 343). Tarp jų randame ir Kazio Griniaus žmoną bei dukrą, plėšikaujančių bolševikų aukas. Keliais atvejais, pavyzdžiui, prieš miškuose besislapsčiusius priešus bolševikai panaudojo Vokietijoje pirktas nuodingąsias dujas (p. 319).

Panašių akcentų istorikų darbuose būdavo dėliojama ir anksčiau, tik McMeekino knygoje jie ryškesni. Kapitalistų pinigai, bolševikų plėšimai ir žudynės, užuot likę bolševikų įsigalėjimo paraštėse, čia atsiduria centre. Bolševikai nugalėjo, nes veikė nesivaržydami. Tuo tarpu jų priešininkai bent stengėsi dirbti kitaip, juos tramdė demokratinės ar tradicinės politikos normos. Rusijos liberalai svajojo sukurti įstatymais grįstą konstitucinę monarchiją ir veikė šio idealo rėmuose (p. 344). Kartu jie padarė stambių klaidų. Stambiausia Kerenskio klaida – birželio puolimas Austrijos fronte: bolševikų agitatorių raginami kareiviai maištavo, ištisos divizijos generolams nepakluso ir į kovą nestojo (p. 161–162). Pasak McMeekino, retai kam pasiseka susilaukti tokių oponentų, kaip pasisekė Leninui. Jo pagrindinė išvada: Rusijos revoliucijoje ryškiausia ne klasių kova, ne Marxo aprašyti giluminiai procesai, ne neišvengiama istorijos dialektika, o atsitiktinumai, žmonių ambicijos, klaidos, nesusigaudymai (p. 345).

Dažnai Rusijos istorija įsivaizduojama maždaug taip: nors 1905 m. revoliucija ir buvo nuslopinta, demokratinės, opozicinės jėgos stiprėjo, kilo vis daugiau nepasitenkinimo, revoliucionierių gretos augo. Ir štai kilo ekonominė krizė, netektys fronte tapo milžiniškos. Visa tai privertė carą atsisakyti sosto. Maždaug tokia vyraujanti Rusijos revoliucijos samprata, beje, labai naudinga patiems bolševikams, nes leidžia jiems pateikti savo veikimą kaip gilių istorinių procesų kulminaciją. McMeekinas galvoja kitaip. Pasak jo, pačioje 1917 m. pradžioje Rusijoje nebuvo ekonominės krizės, Petrograde duonos netrūko. Fronto kariai viltingai žvelgė į naujuosius metus, tikėdami ateinančia pergale. Tai rodo ir Šiaurės fronto karių laiškai: jų išlikę 151 963 ir tik 19 ryškūs nusiskundimai apie prastą maistą ir 22 – apie netinkamus žieminius rūbus. Kariai fronte buvo sotūs ir aprengti, aprūpinti geriau negu priešo pusėje. Cenzūros skaityti karininkų laiškai rodo beveik visuotiną pasitenkinimą vadovybe (p. 89–90). Nors kituose frontuose nepasitenkinimo buvo daugiau, kariuomenės būklė apskritai buvo gera, kariai nusiteikę kovingai.

Vasario revoliucija buvo atsitiktinumas. Atšilus orui, Petrogrado gatvėse pasipylė žmonių minios, prie jų prisidėjo protestuojantys įgulos kariai, kazokai nepakluso ir nepalaikė tvarkos. Vasario įvykiuose maištavo ne fronte kariavę, o įguloje žiemoję kariai, ypač čia McMeekinas kaltina liberalų intrigas, pasinaudojus gyvenimo sąlygomis nepatenkintais įgulos kareiviais įsitvirtinti valdžioje. Duonos stygius, ekonominė krizė, žlunganti fronto karių kovos dvasia buvo caro abdikacijos ir liberalų nesugebėjimo tvarkytis pasekmės.

Neprognozuojamų smūgių, Rusiją klupdžiusių atsitiktinumų sąraše svari vieta tenka Piotro Stolypino nužudymui. Jo reformų dėka ekonomika augo beveik 10 proc. per metus. Jo agrarinės reformos buvo vaisingos, plėtėsi žemės savininkų luomas, kaip tik tas, kurio, Stolypino supratimu, reikėjo stabilumui užtikrinti. Dar dvidešimt metų taikos, ir Rusija galbūt būtų tapusi moderni, stabili, net klestinti valstybė. Deja, 1911 m. Rusijos užsienio politika pasuko bloga kryptimi. Nebeiškilo nė vienas gabus, energingas politikas ir Rusija žengė pirmuosius žingsnius pražūtingu karo keliu (p. 50–52). McMeekino nuomone, čia kaltos ir Vakarų valstybės, spaudusios Rusiją jungtis į bendrą kovą ir ištverti, nepaisant 1917 m. chaoso.

Bumblauskas, Alfredas, Alfonsas Eidintas, Antanas Kulakauskas, Mindaugas Tamošaitis, *Lietuvos istorija kiekvienam*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, 438 p., 3000 egz.

Sudėtingą ir kompleksišką dviejų tūkstančių metų istorinę tikrovę sutalpinti į kelių šimtų puslapių leidinį – toks uždavinys teko naujosios Lietuvos istorijos sintezės autoriams. Sunku tokią knygą ir įvertinti, kyla pagunda į sintezę pažvelgti atskiros epochos specialisto akimis ir konstatuoti, kad praeitis čia suprimityvinama ir nepakankamai atskleidžiama. Keista, tačiau šioje popsinėje sintezėje galima įžvelgti du skirtingus kalbėjimo apie istoriją būdus. Bumblauskas (rašęs dalį iki 1795 m.) pateikia LDK istoriją europiniame kontekste bei itin daug dėmesio skiria kultūros ir visuomenės istorinėje savimonėje įsikerojusiems mitams dekonstruoti (Aisčių civilizacija, pagonybė, Liublino unija, polonizacija, Gegužės 3 d. Konstitucijos reikšmė). Tuo tarpu likę trys autoriai pateikia gerokai pabodusį pasakojimą: istorija suvokiama kaip didžiavyrių kuriama politinių įvykių virtinė, kurios fone, jeigu pasiseks, atsiras ir pora puslapiukų kultūrai bei sociumui. Knygoje yra tikrai keistai sukramtomų redukcijų ir analogijų, pavyzdžiui, faktas, kad stalininiu laikotarpiu Lietuvoje nukentėjo du kartus daugiau kunigų nei koriko Muravjovo laikais, įvardijamas „paradoksaliu“. Vis dėlto sintezės bandymą laikau vykusiu – tik norėtųsi, kad pagaliau būtų pateiktas ne vien politiškumu persmelktas pasakojimas apie XIX–XX a. Lietuvos istoriją.

Antanas Terleckas

Canetti, Elias, *Fakelas ausyje: Gyvenimo istorija, 1921–1931,* iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė, Vilnius: Sofoklis, 2017, 368 p., 1500 egz.

Europos rašytoju laikytinas Elias Canetti Lietuvoje jau žinomas – tai penktoji autoriaus knyga lietuviškai. Viena iš memuarų dalių (kitos dvi lietuviškai išleistos 2002 ir 2010 m.) nukelia skaitytoją į trečio dešimtmečio Vieną. Iš brėstančio jaunuolio perspektyvos subtiliai atskleidžiama niūri pokario nuotaika, detaliai analizuojama laikotarpio kultūra, įtakingiausios asmenybės, pateikiamas mokymo įstaigų portretas. Įdomūs ne tik vaizdingi garsenybių (Bertoldo Brechto, Karlo Krauso, George'o Groszo) aprašymai, bet ir savitas Berlyno ir Vienos miestų palyginimas. Nobelio premijos laureatas jautriai pastebi istorikų dažnai praleidžiamus, epochą ar asmenybę charakterizuojančius niuansus ir sėkmingai derina asmens brendimo pasakojimą su tuometinių realijų subjektyviu nušvietimu. Ši knyga yra vidurio taškas tarp itin asmeniško vaikystės tomo *Išgelbėtas liežuvis* ir detalaus ketvirto dešimtmečio Vienos kultūrinio pjūvio *Susižvalgymuose*. Įtraukiantis autoriaus stilius ir tikrai vykęs vertimas gali suteikti ir skaitymo malonumą.

Titas Krutulys

Grossman, David, *A Horse Walks Into a Bar*, London: Vintage, 2017, 208 p.

Jeigu ieškotume, kokia tinkamiausia forma (ar tiksliau – scena) papasakoti šiuolaikinio žmogaus istoriją, galbūt nerastume geresnio pasirinkimo kaip *stand-up comedy* pasirodymas vietiniame bare: demokratiška aplinka, lengvas alaus sukeltas ūžesys, prožektoriaus šviesos blausioje tamsoje išryškintas aštrialiežuvis komikas, savo nešvankiais juokeliais išvaduojantis mus iš politkorektiškumo kalėjimo, kuriame mes visi jaučiamės taip nepatogiai. Vien už tokia forma sukurtą romaną galima duoti kokią prestižinę premiją. Galbūt už tai 2017 m. *The Man Booker International Prize* gavo Davidas Grossmanas, parašęs romaną *A Horse Walks Into a Bar*. Daug kas toje knygoje gali pasirodyti per daug madinga ir dėl to korektiška: veikėjai žydai ir jų nesibaigiančios tapatybės kančios, vaikystės trauma (ar ne populiariausia šiuo metu Vakarų popkultūros tema?), militaristinė atmosfera ir t. t. Bet visa tai suspausti ir pateikti kaip *stand-up* komiko nuo scenos pasakojamą istoriją sutrikusiai publikai – puikus sumanymas, padedantis nenusiseilėti, išlaikyti dramaturginį tempą, pajusti kito skausmą.

Tomas Vaiseta

Kunčinas, Jurgis, *Bilė ir kiti. Amžininko užrašai*: Romanas, antroji laida, Vilnius: Versus, 2018, 239 p., 800 egz.

Jurgio Kunčino kūrybos dalis, kuri, rodos, buvo kiek primiršta, jį suvokiant tik kaip jau klasika virtusios *Tūlos* ir novelių autorių, po truputį grįžta į skaitytojų akiratį. Neseniai Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla išleido jo poezijos rinktinę, o dabar į skaitytojų rankas grįžo romanas *Bilė ir kiti*. Turbūt mažai kas ginčytųsi, kad Kunčinas yra vienas geriausių lietuvių prozos stilistų. Kaip ir kitų autoriaus kūrinių, taip ir šio romano tekstas po skaitytojo akimi ritinėjasi sklandžiai ir gyvai – Kunčinas moka pasakoti. Romane – kaip galima tikėtis, žinant autoriaus kūrybą, – randame spalvingos bohemos gyvenimo vaizdus, smuklę, vadintą Dešreline, ir – kaipgi be jos – savotišką meilės istoriją. Nors ir esantis visuomenės pašalyje, knygos herojus yra miesto žmogus: „Esu pratęs apypiete, o neretai ir ankstėliau, išsprūsti į miestą, apsukti iki velnių matymo pažįstamą ratą. Su kai kuo pasisveikinti, net šnektelėti, kai ko iš tikrųjų nepastebėti, o nuo kai ko ir demonstratyviai nusisukti“. Net

ir šiandieniniame Vilniuje, nuo knygoje vaizduojamo nutolusiame 35 metus, atpažinsime miesto ir miesto žmogaus archetipus. Kita vertus, romanas vykusiai sučiupęs praėjusio amžiaus devintą dešimtmetį ir primena kroniką – išmintingą, ironišką ir subtilią.

Mykolas Paberža

Rosnay, Tatianade, *Saros raktas*, iš anglų kalbos vertė Dalia Zaikauskienė, Vilnius: Alma littera 2018, 308 p., 1800 egz.

Nemažai parašoma romanų istorinėmis temomis. Šis gal vertas dėmesio. Vis dar opi Antrojo pasaulinio karo ir Holokausto tema čia gyvai susiejama su šių įvykių pasekmėmis šiandien. Apie tai šiame 2007 m. romane pasakoja prancūzų rašytoja ir žurnalistė. Eidama dviem laiko erdvėmis – iš 1942 m. okupuoto Paryžiaus į 2002 m. modernų, – ji bando istoriškai tiksliai pavaizduoti vieną Antrojo pasaulinio karo įvykį. Tai 1942 m. liepos naktis Paryžiuje, kai iš namų išvaryti ir į Žiemos velodromą nugabenti tūkstančiai žydų, iš ten – į koncentracijos stovyklas. Per šių gaudynių 60-ąsias metines Paryžiuje gyvenanti amerikietė žurnalistė Džulija rengdama straipsnį sužino apie tą įvykį ir anų dienų Prancūzijos žydus tai, kas jų palikuonis ir ją sukrečia. Romano pabaiga gal kiek ištęsta, su dominuojančiomis keliomis dabar madingomis temomis. Bet rašytoja perteikia praeities fakto esmę, nūdienos problemišką santykį su istorine tiesa, šios pažinimo ypatingą galią.

Dalia Zabielaitė

Saulaitis, Antanas, Gabriel dos Santos Gentil, *Pieno ežeras: Tukanų mitas*, iš portugalų kalbos vertė ir leidinį parengė Antanas Saulaitis, Vilnius: Inter se, 2017, 336 p., [1000] egz.

Tukanų genties žynio ir dviejų lietuvių kunigų misionierių pastangų vaisius. Tai ne tik tukanų mitas, išverstas į portugalų kalbą, o iš jos – į lietuvių, bet ir didelis pluoštas fotonuotraukų, dokumentuojančių tukanų kasdienybę, taip pat kun. Saulaičio parengti papildymai specialiai lietuviškam leidimui. Žodžiu, Lietuvos kontekste tai unikalus leidinys.

Jonas Naujokas

Sturluson, Snorri, *Edda*, iš senosios islandų kalbos vertė Rasa Ruseckienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, 256 p., 500 egz.

Kartais sakoma, kad kalbos intelektinę brandą liudija kokybiški svarbiausių filosofinių tekstų, pavyzdžiui, Platono, vertimai. Atrodo logiška tą patį pasakyti apie literatūrinę kalbą: ją subrandina kokybiški klasikos vertimai, kokiu laikytina naujai pasirodžiusi (prozinė) *Jaunesnioji Edda*. Tai islandų valstybės veikėjo Snorrio Sturlusono XIII a. sudarytas trijų dalių veikalas, kurio pirmojoje dalyje pasakojami svarbiausi skandinavų mitologijos siužetai, o antrojoje savotiško dialogo forma aptariamas skaldų poezijos menas. Truputį gaila, kad ne tik teksto specifika, bet ir akademinė leidykla, mažas tiražas ir neegzistuojanti reklama gali sumažinti potencialių skaitytojų skaičių. Vertėja bandė kiek įmanoma išlaikyti teksto autentišką formą, pavyzdžiui, senovės germanų poezijai būdingus vidinius rimus ir kartais gal kiek per stipriai pabrėžti žodyno archajiškumą (pvz., dabar galiu girtis, kad lietuvišką žodį *ristokas* išmokau iš *Eddos*). Svetimi nesusipažinusiam atrodo ir epitetai: pavyzdžiui, „pakaruoklių Tiuro gobtuvai“ reiškia „šalmus“. Tačiau knyga sudaryta patogiai: yra pakankamai gyvai parašytas akademinis įvadas, kitu šriftu išskirti epitetų paaiškinimai dešinėje puslapio pusėje greta poezijos strofų, vardų, vietovardžių ir tekstų rodyklė, todėl palyginti nesunku su tekstu apsieiti. Iki pilnos laimės dar trūktų islandiško originalo gretimuose puslapiuose – tikriausiai tuo nuoširdžiai džiaugtųsi vos keli žmonės iš negausaus skaitytojų rato, tačiau „Poezijos kalbos“ dalyje aptariant strofas tai būtų prasminga.

Elžbieta Banytė

Zaveckienė, Žiedūnė, *Jaunimas istorijos skersvėjuose: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, 344 p., 300 egz.

Knygotyrine monografija užvadintos knygos pavadinimas visomis prasmėmis apgaulingas. Iš tiesų tai labiau sąvadas įvairių leidinių ir trumpi jų aprašymai, palydėti įdomesnėmis istorijomis. Šis sąvadas apima: religines jaunimo organizacijas (pavyzdžiui, ateitininkišką spaudą), skautus, jaunuosius tautininkus, liaudininkus ūkininkus ir keturvėjininkus. Tiesa, visus juos kartu sudėjus beveik pasiveja (142 p. *vs.* 109 p.) komunistinio ir kairiojo pogrindžio spaudos apžvalga. Akivaizdu, kad autorės dar sovietmečiu padarytas didelis įdirbis, renkant medžiagą apie bolševikų spaudą tarpukariu, tikrai nemenkai išnaudotas. Nors tarpukariu besidomintis žmogus knygoje vargu ar ras sau kokių nors naujienų, galima užtikti vieną kitą įdomesnį epizodą apie kai kuriuos tada dar tik būsimo komunistinio elito narius, dalis kurių net ir dabar glorifikuojami kaip lietuvybės sovietmečiu puoselėtojai kultūroje ir universitete. Knyga gali būti paranki ir kaip žinynėlis pradedančiajam domėtis šiuo istoriniu laikotarpiu, jo organizacijomis ir leidiniais.

Skirmantas Laurinaitis

Gėris, grožis ir tiesa

V.D.

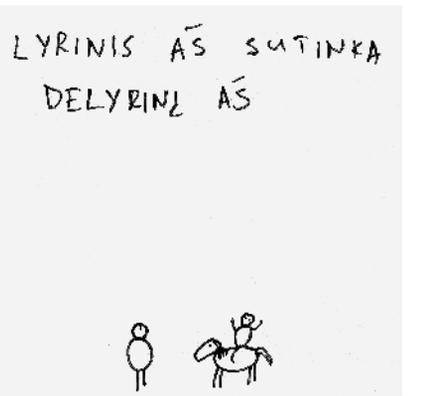

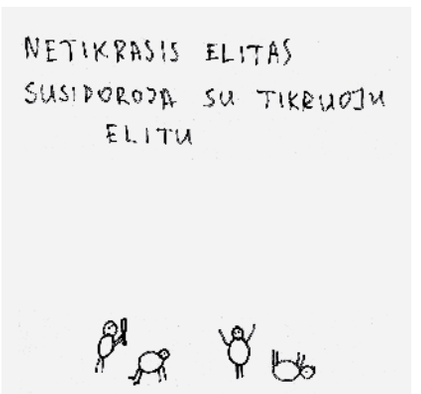

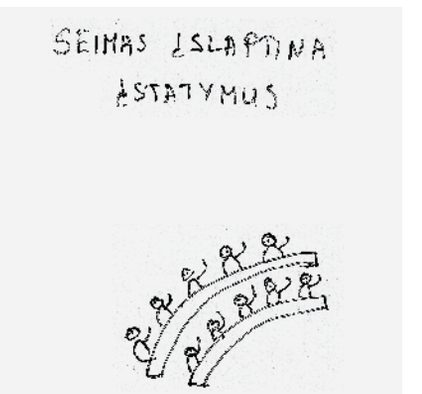

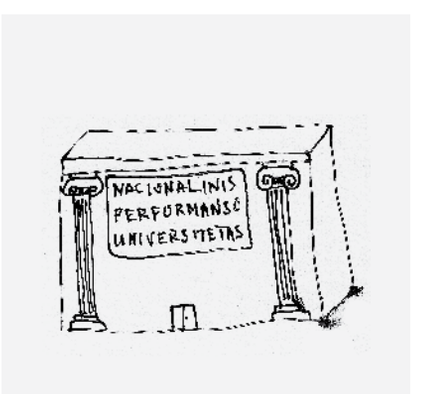

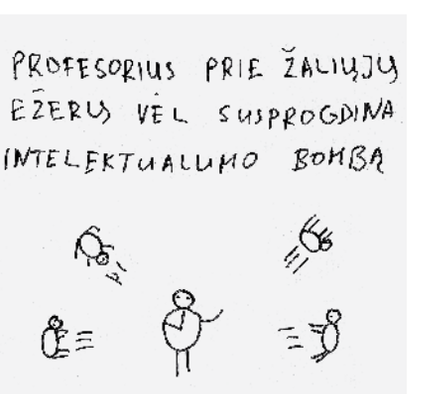

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt aštunti metai. 2018, Nr. 6 (302)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“
Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius LAURYNAS PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidinys@nzidinys.lt
http://www.nzidinys.lt
http://www.knygynas.nzidinys.lt

REDAKCIJA

Tomas VAISETA (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)

BENDRADARBIAI

Vilius BARTNINKAS, Virginija CIBARAUSKĖ, Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS, Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ, Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA, Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ, Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS, Jonas MALINAUSKAS, Justinas MICKUS, Živilė NEDZINSKAITĖ, Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS, Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS, Gražina SVIDERSKYTĖ, Kęstutis ŠAPOKA, Aurimas ŠVEDAS, Giedrius TAMAŠEVIČIUS, Mantas TAMOŠAITIS, Antanas TERLECKAS, Mantas TOLOČKA, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS remia Elžbietos Banytės, Eglės Juocevičiūtės ir Mykolo Keraičio publikacijas

Lietuvos mokslo taryba remia Romos Bončkutės, Norberto Černiausko, Austėjos Mikuckytės-Mateikienės, Giedrės Polkaitės, Viktorijos Šeinos, Kristinos Tamelytės ir Antano Terlecko publikacijas

Projektas „Lituanistikos tyrimų sklaida žurnaluose „Naujasis Židinys-Aidai“ ir „Knygų aidai“, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą. Sutarties Nr. LIP-041/2016

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA remia Agnės Bernotaitės, Linos Buividavičiūtės, Sabinos Kubekės ir Akvilės Rėklaitytės publikacijas

ŠIMTMEČIO INSTITUTAS remia žurnalo leidybą

VILNIAUS KLUBAS remia Juliaus Sasnausko publikaciją

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 1000 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židinys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

INDEKSAS 5063 **KAINA 3,00 €**

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE
www.nzidinys.lt

9 771932 684002 18006